

XALQ TA'LIMI

ISSN 2181-7839

O'ZBEKISTON RESPUBLIKASI MAKTABGACHA VA MAKTAB TA'LIMI VAZIRLIGINING
ILMIY-METODIK JURNALI

Muassis:
O'zbekiston Respublikasi Maktabgacha va maktab ta'limi vazirligi

PUBLIC EDUCATION
SCIENTIFIC-METHODICAL JOURNAL
MINISTRY OF PRESCHOOL AND SCHOOL EDUCATION
OF THE REPUBLIC OF UZBEKISTAN

2024

4-son
(Iyul-Avgust)

Jurnal 1918-yil dekabr oyidan chiqa boshlagan
O'zMAA tomonidan 2013-yil 4-martda qaytadan ro'yxatga olinib, 0104-raqamli guvohnoma berilgan.

TOSHKENT

TA'LIM VA TARBIYA NAZARIYASI

G. Ernazarova	4	Evristik ta'limdan maktab fanini o'qitishda foydalanish
A. Xolmurodov	8	Uzluksiz ta'lim tizimida pedagogik innovatsion texnologiyalar
D. Xalilova	12	Bo'lajak tarbiyachilarning ijtimoiy kompetentligini rivojlantirish texnologiyalarini takomillashtirish
A. Ochilov	15	Bo'lajak o'qituvchilarning kasbiy bilimdonlik va yetakchilik fazilatlarini akmeologik yondashuv asosida takomillashtirish
N. Muhammadiyeva	18	Bo'lg'usi o'qituvchilarni tayyorlash metodikasini takomillashtirish muamomsining konseptual asoslari
G. To'ychieva, X. Babayeva	23	Ta'lim oluvchilarning o'quv-bilish kompetent siyasini shakllantirish

TA'LIM VA TARBIYA METODIKASI

G. Maqsudova	26	Bo'lajak xorijiy til o'qituvchisining kasbiy nutq faoliyatini rivojlantirishda og'zaki va yozma nutq ifodasi
M. Alijonova	29	Integratsiya va integratsiyalashgan ta'limning didaktik mazmuni
Z. Nalibaeva	33	Oliy ta'lim muassasalarida matematika fanini o'qitishda pedagogik texnologiyalarni takomillashtirish
Z. Abdunazarova	38	Botanika fanini o'qitishda integratsiyaviy yondashuv
S. Himmatov	41	Oliy ta'limda rus tili darslarini o'zlashtirishda badiiy adabiyotning o'rni va xususiyatlariga oid masalalar talqini
H. Rajabova	45	Qahramon xarakterini yaratishda hamda ochib berishda ichki monologlarning o'rni
M. Temirova	52	Darsdan tashqari mashg'ulotlarda tarbiyaviy ishlarning o'rni va ahamiyati
B. Bobojonov	56	Kesh – Shahrisabzda qadimgi shaharsozlik taraqqiyot bosqichlari

MILLIY TA'LIM TEXNOLOGIYALARI

A. Raxmonov	60	O'tgan tarixiy davr – milliy madaniyat rivojining ilmiy asosi sifatida
I. Yuldasheva	63	Kasbiy qadriyatning ahamiyati

ZAMONAVIY TA'LIM TEXNOLOGIYALARI

D. Axmadjonova	67	Sinf rahbari faoliyatini tashkil etishda zamonaviy pedagogik yondashuvlar
J. Abdusamatova	70	Boshlang'ich sinfda ta'limining zamonaviy texnologiyalaridan foydalanishning ahamiyati

TA'LIMDA MENEJMENT

D. G'aniyev, X. Yusupov	75	Raqamli iqtisodiyot sharoitida korporativ boshqaruvni shakllantirish va rivojlantirish tendensiyalari
--------------------------------	----	---

PSIXOLOGIYA

N. Xolyigitova	80	Mustaqil ta'lim sharoitida talaba shaxsining kasbiy rivojlanishning ijtimoiy-psixologik muammolari
-----------------------	----	--

Sh. Nuriddinov	86	Muhandislik yo'nalishi talabalarini innovatsion yondashuv asosida kasbiy kompetentligini rivojlantirishning pedagogik-psixologik xususiyatlari
N. Xolbozorova	91	Bo'lajak boshlang'ich sinf o'qituvchilarining pedagogik-psixologik xususiyatlari
 ILM, MA'RIFAT VA RAQAMLI TEXNOLOGIYALAR		
G'. Shamsiddinov, T. Zarifov	98	Elektron kutubxonalarning rivojlanish bosqichlari
 TAJRIBA MAKTABI		
M. Alimardonova	102	Biologiya fanida ertaliklardan foydalanish tajribasi
 ТЕОРИЯ ОБРАЗОВАНИЯ И ВОСПИТАНИЯ		
З. Ким	106	Вопросы внедрения и некоторые аспекты профессионального стандарта учителя средней школы
 МЕТОДИКА ОБРАЗОВАНИЯ И ВОСПИТАНИЯ		
С. Абидова	111	Возможности применения цифровых технологий в преподавании курса зоологии беспозвоночных
В. Жамединова	117	Зоонимы и орнитонимы в паремиях о труде разносистемных языков (на материале русского, узбекского, казахского и каракалпакского языков)
К. Жумаева	122	Проблема лексической сочетаемости слов
 СРАВНИТЕЛЬНАЯ ПЕДАГОГИКА		
Д. Абдуллажонова, Э. Хайдарова	128	Особенности воспитания детей школьного возраста в национальном духе (Сравнительной анализ республики Узбекистан и Кореи)
 ПСИХОЛОГИЯ		
Н. Цай	132	Психологические основы управленческой деятельности руководителей системы образования
 EDUCATION AND UPBRINGING METHODOLOGY		
O. Zaripov	140	About the physical and spiritual perfection of an individual

Gulnora ERNAZAROVA,

Chirchiq davlat pedagogika universiteti,

"Umumiy pedagogika" kafedrası mudiri, p.f.d., professor

EVRISTIK TA'LIMDAN MAKTAB FANINI O'QITISHDA FOYDALANISH

Annotatsiya

Maqolada o'quvchilarning evristik qobiliyatlarini rivojlantirish bo'yicha ijodiy izlanishning mohiyati, evristik ta'limning kelib chiqishi, evristik ta'lim g'oyalari bo'yicha ilmiy izlanishlar tahlili, evristik ta'limning maqsadi, asosiy vazifasi, evristik usullarni qo'llash masalasi, darsda shakllangan evristik ta'lim holati va evristik ta'lim ochiq vazifalar asosida tashkil etilishi haqida fikr yuritilgan.

Tayanch so'zlar. Evristik qobiliyat, ijodiy izlanish, evristik ta'lim, ilmiy izlanish, tahlil, evristik ta'lim maqsadi, evristik usullar, dars, evristik ta'lim holati, vazifalar.

В статье рассмотрены сущность творческого поиска по развитию эвристических способностей учащихся, истоки эвристического обучения, анализ научных исследований по эвристическим образовательным идеям, цель, основная задача эвристического обучения, вопрос применения эвристических методов, состояние эвристического обучения, сформулированное на уроке, и организация эвристического обучения на основе открытых задач.

Ключевые слова. Эвристические способности, творческий поиск, эвристическое обучение, научный поиск, анализ, цель эвристического обучения, эвристические методы, урок, эвристическая ситуация обучения, задачи.

This article examines the essence of creative search for the development of students' heuristic abilities, the origins of heuristic learning, the analysis of scientific research on heuristic educational ideas, the purpose, the main task of heuristic learning, the issue of using heuristic methods, the state of heuristic learning formulated in the lesson, and the organization of heuristic learning based on open tasks.

Key words. Heuristic abilities, creative searching, heuristic learning, scientific searching, analysis, the purpose of heuristic learning, heuristic methods, lesson, heuristic learning situation, tasks.

Ushbu mavzuning dolzarbligi zamonaviy o'quv jarayoni uslubiy jihatdan yetarli darajada ta'minlanganligidadir. O'quvchilarning evristik qobiliyatlarini rivojlantirish bo'yicha ishlanmalar mavjud, ammo zamonaviy maktabda tarbiya darslarida evristik qobiliyatlarni rivojlantirish deyarli e'tiborga olinmaydi.

Evristik ta'lim aniq tayyor bilimlardan voz kechishni, shuningdek ularni ko'paytirishni o'z ichiga oladi, hamma narsa zamonaviy hayot va ilmiy-texnik taraqqiyot sharoitida juda tez eskiradigan har qanday ma'lumotni qazib olish va qidirishga asoslangan.

Shunga ko'ra tarbiya darslarini o'qitish jarayonida shaxsiy rivojlanishga erishish uchun o'quvchilarda quyidagi fazilatlarni rivojlantirish kerak:

1. Jamiyat talablariga javob berishga yordam berish, ya'ni zukkolik, tashabbuskorlik, tez, ammo aniq qaror qabul qilish qobiliyati, bu fazilatlarning barchasi ijodiy yondashish qobiliyatisiz mumkin emas.

Zamonaviy maktab zamonaviy dunyoning rivojlanish sharoitlarining o'zgaruvchanligiga

aniq javob berishi kerak, chunki u o'quvchilarda ijodkorlikni rivojlantirishga va ularda faol o'zgarmas pozitsiyani rivojlantirishga yordam beradigan resurslarni yaratishga turtki berishi mumkin.

2. O'quv jarayonini o'quvchilarning mustaqil bilim olish qobiliyatini rivojlantirishga, ijodiy va evristik faoliyatga yo'naltirish zarurligini anglash, shuningdek nazariy asoslash va o'quv jarayonida uslubiy ta'minotning yetarli emasligi.

Aniqlangan qarama-qarshilik tadqiqot muammosini aniqlashga imkon berdi: tarbiya darslarida evristik o'qitish usullarini qo'llash uchun uslubiy shart-sharoitlarni yaratishning pedagogik asoslarini ishlab chiqish muammosi tadqiqot mavzusini shakllantirishga imkon berdi. Shuningdek, tarbiya darslarida evristik o'qitish usullarini qo'llashning uslubiy asoslarini ishlab chiqish zarurligi aniqlandi.

Tadqiqotning tajriba sinov ishlarida pedagogika yo'nalishining 3-bosqich o'quvchilari ishtirok etdilar. Tadqiqot uch bosqichda o'tkazildi.

Birinchi bosqichda sahnalantirish – mavzuni tanlash va tushunish. Psixologik va pedagogik adabiyotlarni o'rganish, muammo, maqsadlar, mavzu, obyekt, tadqiqot vazifalari, gipotezani shakllantirish amalga oshirildi.

Ikkinchi bosqichda tadqiqot – kompleksni ishlab chiqish tadbirlar va ularni muntazam ravishda o'tkazish, olinganlarni qayta ishlash, natijalar, gipotezani tekshirish amalga oshirildi.

Uchinchi bosqichda tajriba-sinov natijalarini qayta ishlash va materialni tizimlashtirish amalga oshirildi.

Tadqiqotning ilmiy yangiligi shundaki, ushbu asar o'qituvchiga o'quv jarayonida evristik usullarni qo'llashga yordam beradigan uslubiy asoslarni ko'rib chiqadi, shuningdek tarbiya darslari mustaqil tadqiqot muammosi sifatida birinchi marta evristik usullarni qo'llash masalasi ko'rib chiqilmoqda;

Ta'lim jarayonida evristik usullardan foydalanish samaradorligi eksperimental ravishda sinovdan o'tkazildi.

Amaliy ahamiyati shundaki, ushbu ilmiy izlanishning xulosalari va natijalaridan ta'lim muassasalarining o'quv ishlarida foydalanish mumkin.

Zamonaviy pedagogika tobora rivojlanib bormoqda va bu ota-onalar va o'qituvchilarga turli xil o'quv metodologiyalaridan foydalanishga imkon beradi. Siz har qanday usulni tanlashingiz mumkin, ammo asosiysi bu samarali bo'ladi va bolaga zarar bermaydi. Mashhurlardan biri: "Innovatsion o'qitish usullaridan biri evristik ta'limdir", degan edi.

Yunon tilidan tarjima qilingan heurisko – "men ochaman", "qidiraman", "topaman" degan ma'nolarni anglatadi.

Biz bilimlarni topish, berilgan savollarga javoblar topish haqida gapiramiz. Evristik ta'limning kelib chiqishi qadimgi Yunonistonda, qadimgi faylasuf Suqrot usulida topilgan. U o'zi ishlatgan o'qitish usulini mayevtika deb atagan, bu so'zma-so'z yunon tilidan mayevtik san'ati deb tarjima qilingan. Suqrot shogirdlariga savollar berib, ularni fikrlashga undadi, shunday qilib, suhbat-savol-javob, izlab o'ylab topish jarayonida yangi bilimlar tug'ildi.

Zamonaviy evristik ta'lim faqat Suqrotning mayevtika ta'limiga asoslangan.

Evristik ta'lim – bu o'quvchining o'z ma'nosini, maqsadlarini, shuningdek ta'lim mazmuni va uni tashkil etish, diagnostika qilish va anglash jarayonini qurish shaklida asosiy maqsadni belgilaydigan ta'lim hisoblanadi.

Evristik ta'lim yangiliklarni izlab topishga qaratilgan doimiy kashfiyotdir. Evristik ta'lim o'quvchining ta'limning o'z mazmuni, maqsadlari shuningdek, uni tashkil etish,

diagnostika qilish va anglash jarayonini loyihalashtirishga qaratilgan. O'quvchining shaxsiy tajribasi ta'limning tarkibiy qismiga o'tadi va ta'lim mazmuni o'quvchi faoliyati jarayonida yaratiladi.

Evristik ta'limning maqsadi o'qituvchining shaxsiy tajribasini o'quvchilarga o'tkazmaslik, o'z tajribasi va mahsulotlarini yaratishi, o'quvchi e'tiborini kelajakka qaratishiga asoslanadi.

Evristik ta'limning ajralmas maqsadi, shuningdek, o'quvchiga ta'limning o'z mazmuni, maqsadlarni shakllantirish va yaratishda, o'z bilimlarini tashkil etish jarayonida, tashxis qo'yishda va qilgan ishlaridan xabardor bo'lishda yordam berishdir.

Evristik ta'limning yakuniy maqsadi aniq bilimlarni olish emas, balki o'quvchining ijodiy o'zini o'zi anglashidir. Shunga ko'ra, bolaning ma'lum bir mavzu bo'yicha ma'lum bilimlarni egallashi emas, balki uning ushbu sohadagi ijodiy yutuqlari baholanadi.

Evristik ta'lim muayyan prinsiplarga asoslanadi. Ular orasida:

- o'quvchining shaxsiy maqsadi;
- shaxsiy ta'lim traektoriyasini tanlash; ta'lim mazmunining meta-fan asoslari;
- ta'lim samaradorligi;
- o'quvchining ta'lim mahsulotlarining ustuvorligi;
- ta'limning vaziyatligi;
- ta'limda refleksiya kabi tamoyillar muhim ahamiyatga ega.

Evristik ta'limdan deyarli har qanday maktab fanini o'qitishda foydalanish mumkin, asosiysi sifatli ochiq topshiriq yaratish kerak. Masalan, tarbiya darsida siz o'quvchiga tarbiyaning sharqona usullari modelini yaratishni taklif qilishingiz mumkin. Ushbu xarakterdagi vazifalarni bajarishda o'quvchilar mazkur materiallarni ancha yaxshi o'rganadilar.

Tabiiyki, evristik ta'lim an'anaviy ta'lim o'rnini to'liq egallay olmaydi, lekin undan o'quvchining ijodiy qobiliyatlarini rivojlantirish uchun an'anaviy usullarga qo'shimcha sifatida foydalanish kerak.

O'quvchilarga o'quv jarayonining to'laqonli ishtirokchisi kabi his qilishlariga bilimlarni mustaqil ravishda o'zlashtirib olishlariga imkon berish lozim.

Evristik ta'limning asosiy vazifasi o'quvchining ijodiy o'zini o'zi anglashi hisoblanadi. Qoida tariqasida, bu quyidagicha amalga oshiriladi:

O'quvchi mustaqil izlanishi uchun o'quv materialini taqdim eting, unga mavzu bo'yicha nazariy bilimlarni tayyor bering. Shundan so'ng mana shu fundamental bilimlarga asoslanib yangi bilimlarni o'zlashtirishga zamin bo'ladigan topshiriqlarni taqdim eting.

U faoliyat mahsulotini yaratadi (gipoteza, model, hunarmandchilik) va shundan so'ng o'qituvchining yordami bilan uni ushbu sohadagi fanlar bilan taqqoslaydi. Natijada, o'quvchi o'z faoliyati natijasini qayta ko'rib chiqadi va uning shaxsiy o'sishi sodir bo'ladi (his-tuyg'ular, bilim, qobiliyat va tajriba o'zgaradi).

O'quvchilar faoliyatining natijasi, shuningdek, o'quvchilar umumiy ta'lim jarayoniga jalb qilinganida, ular o'rganayotgan mavzuga sho'ng'ish bo'lishi mumkin.

Darsda shakllangan evristik ta'lim holati ta'limning eng muhim elementi bo'ladi. Bu holat o'quvchining bexabarligini faollashtiradi, uning maqsadi shaxsiy g'oyani, har qanday muammoni, sxemani, gipotezani, matnni tug'ishdir. Ta'lim natijasi evristik ta'limni oldindan aytib bo'lmaydi, barcha o'quvchilar oldindan aytib bo'lmaydigan natijalarni oladi.

Evristik ta'lim ochiq vazifalar asosida quriladi. O'rganilayotgan mavzuning deyarli har qanday tarkibiy qismi ochiq vazifalar shaklida ifodalanishi mumkin. Masalan, tarbiya fani bo'yicha, milliy tarbiya bilan bog'liq maqollar yozing, zamonaviy ijtimoiy tarbiya qoi-

dasini tuzing, kelajak jamiyatini o'ylab toping, tarbiya darslari uchun o'qitishning didaktik materiallarini aniqlang, har qanday buyumdan foydalanishning mumkin bo'lgan ta'lim usullari, modellarni yarating yoki sharqona odob qoidolari tartibini tuzing va boshqalar.

Xulosa qilib aytishimiz mumkinki, turli xil o'qitish usullari orasida evristik ta'lim ajralib turadi. Hozirgi kunda pedagogika moslashuvchan tizim sifatida taqdim etilmoqda, bu ota-onalarga ham, o'qituvchilarga ham ko'plab turli xil o'qitish usullaridan foydalanishga imkon beradi.

Evristik ta'lim o'quvchilarga yangi narsalarni muntazam va doimiy ravishda kashf etish imkoniyatini beradi.

Shuningdek, evristik ta'lim, o'quvchilarga, o'zlarining evristik faoliyatdagi tajribalarini shakllantirishi, tajribadan tashqari qo'lga kiritgan natijalari, aniqlagan dalillari, muayyan fan yoki izlanish bo'yicha erishgan yutuqlarining paydo bo'lishiga olib keladi. Zamonaviy o'quvchining evristik faoliyati muvaffaqiyatli kelajak uchun poydevor yaratishga qaratilgan bo'lishi kerak.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Андреев, В. И. Эвристика для творческого саморазвития [Текст] : учебное пособие / В. И. Андреев. – Казань, 1994. – 247 с.

2. Глуховская, Е.А. Развитие творческого потенциала старшего школьника в учебной деятельности [Текст] / Е. А. Глуховская. – Оренбург, 1997. – 250 с.

3. Каптерев, П.Ф. Эвристическая форма обучения в народной школе [Текст] //Антология педагогической мысли России второй половины XIX – начала XX в. / П. Ф. Каптерев. – М. : Педагогика, 1990. – 307 с.

4. Король, А.Д. Метод эвристического диалога в технологии творческой самореализации учащихся [Текст] / А. Д. Король // Ученик в обновляющейся школе. Сборник научных трудов / под ред. Ю. И. Дика, А. В. Хуторского. – М. : ИОСО РАО, 2002. – С. 173-181.

5. Хуторской, А. В. Эвристические методы как инструмент инновационного обучения [Текст] / А. В. Хуторской // Инновации в общеобразовательной школе. Методы обучения. Сборник научных трудов / гл. ред. А. В. Хуторского. – М. : ГНУ ИСМО РАО, 2006. – С.108-118.

6. Хуторской, А.В. Эвристическая модель образования деятельности [Текст] / А. В. Хуторской // Дополнительное профессиональное образование педагога: опыт и тенденции развития: Материалы межрегиональной науч.-практич. конференции : ч.II. – Екатеринбург, 1998.- С.31-43.

A'zam XOLMURODOV,

Jizzax viloyati pedagoglarni yangi metodikalarga o'rgatish milliy markazi direktori,
pedagogika fanlari doktori, dotsent

UZLUKSIZ TA'LIM TIZIMIDA PEDAGOGIK INNOVATSION TEXNOLOGIYALAR

Annotatsiya

Maqolada ta'lim muassasalari pedagoglari innovatsion ta'lim texnologiyalarining mohiyati, nazariy asoslari, samarali shakl, metod va vositalari, kasbiy faoliyatda pedagogik texnologiyalarni samarali, maqsadli qo'llash malakalari, ta'lim jarayonini oqilona loyihalashtirishga doir tajribalarini boyitadi. Shuningdek, o'qitish jarayonida o'quvchilarning faolliklarini ta'minlash, ta'lim sifatini yaxshilash, samaradorlikni oshirishda muhim ahamiyat kasb etadi.

Tayanch so'zlar. Innovatsiya, innovatsion xarakter, subyektiv yangilik, mahalliy yangilik, shartli yangilik, gnostik-dinamik, individual faoliyatli, ko'p subyektli, insonparvarlik, individual-ijodiy.

В статье педагоги образовательных учреждений обогащают свой опыт сущности, теоретических основ, эффективных форм, методов и инструментов инновационных образовательных технологий, навыков эффективного и целенаправленного применения педагогических технологий в профессиональной деятельности, рационального проектирования образовательного процесса. Также важно обеспечить активность студентов в учебном процессе, повысить качество образования, повысить эффективность.

Ключевые слова. Инновация, инновационный характер, субъективная инновация, локальная инновация, условная инновация, гностико-динамическая, индивидуальная деятельность, многопредметная, гуманитарная, индивидуально-творческая.

The article pedagogues of educational institutions enrich their experience of the essence, theoretical foundations, effective forms, methods and tools of innovative educational technologies, the skills of effective and purposeful application of pedagogical technologies in professional activities, and the rational design of the educational process. It is also important to ensure students' activities in the teaching process, improve the quality of education, and increase efficiency.

Key words. Innovation, innovative character, subjective innovation, local innovation, conditional innovation, gnostic-dynamic, individual activity, multi-subject, humanitarian, individual-creative.

Ta'lim muassasalari pedagoglarini qayta tayyorlash va malakasini oshirish kurslarida turli ixtisosliklar o'qituvchilarining intellektual salohiyatini oshirish, dunyoqarashlarini boyitishda ularni innovatsion ta'lim texnologiyalari, o'qitishning yangi, innovatsion shakl, metod va vositalari bilan tanishtirish, pedagoglarda kasbiy kompetentlik sifatlati va kreativ qobiliyat mohiyati bilan yaqindan tanishtirish muhim ahamiyatga ega.

Zamonaviy ta'limga xos muhim jihatlardan biri – pedagog faoliyatining innovatsion xarakter kasb etishiga erishish sanaladi. Rivojlangan xorijiy mamlakatlarda pedagog faoliyatining innovatsion xarakter kasb etishiga erishish masalasi o'tgan asrning 60-yillaridan boshlab jiddiy o'rganila boshlagan. Xususan, X.Barnet, J.Basset, D.Gamilton, N.Gross, R.Karlson, M. Maylz, A.Xeyvlok, D.Chen, R.Edem, F.N. Gonobolin, S.M. Godnin, V.I.Zagvyazinskiy, V.A.Kan-Kalik, N.V.Kuzmina hamda V.A.Slastenin kabi tadqiqotchilar tomonidan olib borilgan ishlarda innovatsion faoliyat, pedagogik faoli-

yatga innovatsion yondashish, innovatsion g'oyalarni asoslash va ularni amaliyotga samarali tadbiq etish, xorijiy mamlakatlar hamda respublikada yaratilgan pedagogik innovatsiyalardan xabardor bo'lish orqali pedagog faoliyatida ulardan faol foydalanish borasidagi amaliy harakatlar mazmuni yoritilgan.

Mohiyatiga ko'ra innovatsiyalar munosabat yoki jarayonga yangilik kiritishning dinamik tizimi sanaladi. O'z-o'zidan tizim sifatida yangilik kiritirish munosabat yoki jarayonning, birinchidan, ichki mantig'ini, ikkinchidan, kiritilayotgan yangilikning muayyan vaqt oralig'ida izchil rivojlanishi va atrof-muhitga ko'rsatadigan o'zaro ta'sirini ifodalaydi.

Har qanday innovatsiyada "yangi", "yangilik" tushunchalari muhim ahamiyatga ega. Turli munosabat va jarayonlarga kiritilayotgan yangilik mazmunan xususiy, subyektiv, mahalliy va shartli g'oyalar tarzida namoyon bo'ladi.

Xususiy yangilik munosabat, obyekt yoki jarayonga tegishli elementlardan birini o'zgartirish, yangilashni nazarida tutadi.

Subyektiv yangilik ma'lum obyektning o'zini yangilash zaruratni, mahalliy yangilik alohida olingan obyekt uchun kiritilayotgan yangilikning amaliy ahamiyatini tavsiflashga, shartli yangilik esa munosabat, obyekt yoki jarayonda murakkab, progressiv yangilanishning sodir etilishini ta'minlovchi ma'lum elementlarning yig'indisini yoritishga xizmat qiladi.

Ta'lim muassasalarida innovatsion jarayonlarni tashkil etishda o'ziga xos yondashuvlar kuzatiladi. Ular: gnostik-dinamik, individual faoliyatli, ko'p subyektli (dialogik), inson-parvarlik, individual-ijodiy.

Innovatsion faoliyat – yangi ijtimoiy talablarning an'anaviy me'yorlarga mos kelmasligi yoki yangi shakllanayotgan g'oyalarning mavjud g'oyalarni inkor etishi natijasida vujudga keladigan majmual muammolarni yechishga qaratilgan faoliyat.

Mohiyatiga ko'ra innovatsion faoliyat ilmiy izlanishlar, ishlanmalar yaratish, tajriba-sinov ishlari olib borish, fan-texnika yutuqlaridan foydalanish asosida yangi takomillashtirilgan mahsulotni yaratishdan iborat.

Pedagogning innovatsion faoliyati quyidagilar bilan belgilanadi: yangilikni qo'llashga tayyorgarligi, pedagogik yangiliklarni qabul qilish, novatorlik darajasi, kommunikativ qobiliyatning rivojlanganligi va ijodkorligi.

Innovatsion faoliyat pedagogning ruhiy, aqliy, jismoniy kuchini ma'lum maqsadga yo'naltirish asosida bilim, ko'nikma va malakani egallash, amaliy faoliyatni nazariy bilimlar bilan to'ldirib borish, bilish, loyihalash, kommunikativ nutq va tashkilotchilik mahoratini rivojlantirishni talab etadi.

Pedagogik innovatsion faoliyat quyidagi belgilar asosida namoyon bo'ladi: ijodiy faoliyat falsafasini egallashga intilish, pedagogik tadqiqot metodlarini egallash, mualliflik konsepsiyalarini yaratish qobiliyati, tajriba – sinov ishlarini rejalashtirish va amalga oshira olish, o'zidan boshqa tadqiqotchi – pedagoglar tajribalarini qo'llay olish, hamkasblar bilan hamkorlik, fikr almashish va metodik yordam ko'rsata olishlik, ziddiyatlarning oldini olish va bartaraf etish, yangiliklarni izlab topish va ularni o'z sharoitiga moslashtirib borish.

Pedagogik innovatsiyalar tegishli sohada ijobiy o'zgarishlarni sodir etish, sifat jihatdan yuqori natijalarga erishish maqsadida qo'llaniladi. Bu turdagi innovatsiyalarni asoslash muayyan bosqichlar: yangi g'oyaning tug'ilishi yoki yangilik mohiyatini yorituvchi konsepsiyaning ishlab chiqilishi bosqichi, yangi g'oyaga tayangan holda yangilikning asoslanishi, asoslangan yangilikning amaliyotda qo'llanishi, yangilikning yoyilishi va keng ko'lamda amaliyotga tatbiq etilishi, yangilikning tegishli sohada hukmronlik qilishi,

muqobillik, almashtirish orqali sohada yangilikni qo'llash doirasini qisqartirish.

Sohada namoyon bo'layotgan yangilikni ajratib ko'rsatuvchi unda pedagogikadagi yangi g'oyalar, pedagogik yangiliklarning tasnifi, ularni asoslashga xizmat qiladigan shart-sharoitlar, yangilik darajasini belgilovchi me'yorlar, pedagoglarning yangiliklarni o'zlashtirish va undan amaliyotda samarali foydalanishga tayyorliklari, an'analar va novatorlik tashabbuslari, sohada yangiliklarni yaratish bosqichlari aks etadi.

Pedagoglar tomonidan yangilikning idrok qilinishi, o'zlashtirilishi va baholanishida pedagogik jamoalar tomonidan yangiliklarning baholanishi va o'zlashtirilishi – turli innovatsion jarayonlar, konservatorlik va novatorlik, innovatsiya muhiti, pedagogik jamoalarning yangilikni idrok etish va baholashga tayyorliklari aks etadi.

Yangilikdan foydalanish va uni joriy etish unda yangilikni amaliyotga tatbiq etish va ulardan samarali foydalanish hodisasi ro'y beradi. Mazkur talqinga ko'ra innovatsion jarayon quyidagi tuzilmalarga ega: faoliyat tuzilmasi, subyektiv tuzilma, darajali tuzilma, g'oyaviy tuzilma, davriylik tuzilmasi, boshqaruv tuzilmasi, tashkiliy tuzilma.

Innovatsiya jarayoni tarkibiy tuzilmalardan iborat bo'lish bilan birga muayyan qonuniyatlarga ham bo'ysunadi. Mazkur jarayon uchun quyidagi to'rtta qonuniyat xarakterli sanaladi:

Keskin beqarorlik qonuniyati – pedagogik jarayon va hodisalar to'g'risidagi yaxlit tasavvurlar o'zgaradi, shakllangan pedagogik yangilik baholanadi va bu yangilikning ahamiyati, qimmati e'tirof etiladi.

Amalga oshish qonuniyati – yangilikning hayotiyligini ifodalaydi, unga ko'ra yangi pedagogik innovatsiyalar stixiyali yoki ongli ravishda o'ta tezkor yoki tezkor ravisha amaliyotga tatbiq etiladi.

Qoliplashtirish(stereotiplashtirish) qonuniyati – aksariyat pedagoglarda yangicha tafakkurning qaror topganligini va ularning innovatsiyalarni amaliyotga tatbiq etish yo'lida faollik ko'rsatishlarini tavsiflaydi. Bu jarayonda dastlab innovatsion xarakter kasb etgan g'oyalar yanada ilg'or yangiliklarni amalga oshirish yo'lida to'siq bo'la boshlaydi.

Bugungi kunda pedagoglarning innovatsion faoliyat ko'nikma, malakalariga ega bo'lishlari muhim ahamiyatga ega. Pedagoglar tomonidan innovatsiya faoliyati ko'nikma, malakalarini o'zlashtira olishlarida ularning innovatsion yondashuvga ega bo'lishlari talab etiladi. O'z mohiyatiga ko'ra pedagoglar tomonidan innovatsion faoliyat ko'nikma, malakalarining o'zlashtirilishi ularda innovatsion yondashuvni qaror topishi asosida kechadi. Pedagoglarda innovatsion yondashuvning qaror topishi ham murakkab jarayon bo'lib, u bir necha bosqichda kechadi. Ya'ni:

- tayyor metodik tavsiyanoma yoki mavjud innovatsiyalardan foydalaniladi;
- mavjud tizimga yangi g'oyalarni, metodlarni kiritadi;
- yangi g'oyani amalga oshirish mazmuni, shakl va metodlarini tizimlashtiradi;
- pedagog o'qitish va tarbiyalashga oid o'z konsepsiyasi yoki metodikasini yaratadi.

Demak, ilm-fan, texnika, ishlab chiqarish va texnologiyaning rivojlanishi ta'lim tizimida ham tub o'zgarishlar sodir bo'lishiga olib keladi. Ta'lim tizimining modernizatsiyasi davlat va jamiyat malakali kadrlarga, shaxsning esa sifatli ta'lim olishga bo'lgan ehtiyojlaridan kelib chiqqan holda ro'y beradi.

Ta'lim jarayonini texnologiyalashtirish pedagogik faoliyatning muhim ko'rinishi bo'lib, u muayyan bosqichlarda amalga oshiriladi.

Ta'lim jarayonini texnologiyalashtirish yo'lida amalga oshiriladigan vazifalarni bosqichlar bo'yicha belgilanadi:

- 1-bosqich tinglovchilar faoliyatini nazorat qilish;

-
- 2-bosqich tinglovchilar faoliyatini tashxislash;
 - 3-bosqich loyihani yaratish;
 - 4-bosqich pedagogik jarayonning samarali kechishini ta'minlash;
 - 5-bosqich pedagogik jarayonni tashkil etish
- Keys topshirig'ini bajarish uchun ish qog'ozi:

O'qituvchining yechimi:

Ta'lim innovatsiyalari bir necha turga ajratiladi. Har bir turga oid ta'lim innovatsiyalari ham bir necha guruhlariga bo'linadi.

Berilgan ta'lim innovatsiyalarini tegishli turlar bo'yicha belgilang.

Ta'lim innovatsiyalari:

1. Pedagogik jarayonda qo'llaniladigan innovatsiyalar;
2. O'zlashtirilgan innovatsiyalar;
3. Modifikatsiyalangan innovatsiyalar;
4. Ta'lim tizimini boshqarishda qo'llaniladigan innovatsiyalar;
5. Modul innovatsiyalari;
6. Radikal innovatsiyalar;
7. Jamoa tomonidan bevosita yaratilgan innovatsiyalar
8. Kombinashtirilgan innovatsiyalar;
9. Tarmoq (lokal) innovatsiyalari;
10. Tizim innovatsiyalari.

Ta'lim amaliyotida pedagogik texnologiyalarning qo'llanilishi ta'lim tizimi modernizatsiyasining tarkibiy elementi hisoblanadi. Zamonaviy sharoitda ta'lim-tarbiya jarayonlarini texnologiyalashtirish kam kuch va vaqt sarflagan holda kutilayotgan natijani qo'lga kiritishga imkon beradi, o'qitish sifatini yaxshilab, samaradorligini oshiradi.

Xulosa o'rnida shuni aytish mumkinki, pedagogik innovatsiyalar pedagogik faoliyatga yangiliklarning izchil olib kirilishini tavsiflaydi. Pedagogik innovatsiyalarning didaktik imkoniyatlariga ko'ra ta'lim tizimi va jarayoni rivojlanib boradi. O'qituvchining innovatsion faoliyati pedagogik jamoani harakatga keltiruvchi, olg'a undovchi, bunyodkorlikka rag'batlantiruvchi kuch sifatida namoyon bo'lib, ta'lim jarayonining sifatini kafolatlaydi. Shu sababli har bir o'qituvchi innovatsiyalarning mohiyatini to'la tushungan holda o'z faoliyatiga izchil tatbiq eta olishi zarur.

Ta'lim muassasalari pedagoglari innovatsion ta'lim texnologiyalarining mohiyati, nazariy asoslari, samarali shakl, metod va vositalari, kasbiy faoliyatda pedagogik texnologiyalarni samarali, maqsadli qo'llash malakalariga ega bo'ladi, ta'lim jarayonini oqilona loyihalashtirishga doir tajribalarini boyitadi. Shuningdek, o'qitish jarayonida o'quvchilarning faolliklarini ta'minlash, ta'lim sifatini yaxshilash, samaradorlikni oshirishda muhim ahamiyat kasb etadi.

Foydalanish adabiyotlar

1. Muslimov N.A., Usmonboeva M.H., Sayfurov D.M., To'raev A.B. Innovatsion ta'lim texnologiyalari/ Darslik – T.: "Sano standart" nashriyoti, 2015.
2. Yo'ldoshev J.G'., Usmonov S. Ilg'or pedagogik texnologiyalar/ Darslik – T.: O'qituvchi nashriyoti, 2004.
3. Ro'zieva D., Usmonboeva M., Holiqova Z. Interfaol metodlar: mohiyati va qo'llanilishi / Metodik qo'llanma. – T.: Nizomiy nomli DTPU, 2013. – 115 b.
4. Tolipov O'., Usmonboeva M. Pedagogik texnologiyalarning tadbqiq asoslari/ O'quv qo'llanma – T., 2006. – 260 b.

Dilnoza XALILOVA,

Nizomiy nomidagi Toshkent davlat pedagogika universiteti o'qituvchisi

BO'LAJAK TARBIYACHILARNING IJTIMOY KOMPETENTLIGINI RIVOJLANTIRISH TEXNOLOGIYALARINI TAKOMILLASHTIRISH

Annotatsiya

Ushbu maqolada maktabgacha ta'lim tashkiloti bo'lajak tarbiyachilarining ijtimoiy kompetentligini rivojlantirish texnologiyalarini takomillashtirish samardorligi yoritilgan.

Tayanch so'zlar. Tarbiyachi, ta'lim, texnologiya, ijtimoiy kompetensiya, pedagog, malaka, ijtimoiylashuv, samardorlik.

В данной статье описана эффективность совершенствования технологий развития социальной компетентности будущих воспитателей дошкольных образовательных учреждений.

Ключевые слова. Воспитатель, образование, технология, социальная компетентность, педагог, компетентность, социализация, эффективность.

This article describes the effectiveness of improving technologies for developing social competence of future preschool educators in preschool educational institutions.

Key words. Educator, education, technology, social competence, teacher, competence, socialization, efficiency.

Bo'lajak tarbiyachilarda ijtimoiy kompetensiyani rivojlantirish texnologiyasini takomillashtirish yo'nalishida tadqiq qilinishi lozim bo'lgan muhim masalalar tizimida hamda takomillashtirishning pedagogik tizimini ishlab chiqish, uni tatbiq etishning yangi metodik yondashuvlarini joriy etish va amaliyotda sinab ko'rish muhim pedagogik muammodir. Bo'lajak tarbiyachining ijtimoiy kompetensiyasining asosiy elementi uning tarbiyalanuvchilar, hamkasblar va ota-onalar bilan o'zaro munosabatlarga kirisha olishidir. Ijtimoiy faoliyatning muvaffaqiyati bo'lajak tarbiyachida faollik, moslashuvchanlik, o'zini-o'zi boshqarish va xulq-atvor mexanizmlari qanchalik shakllanganiga va ijtimoiy munosabatlar ta'lim jarayonida kasbiy munosabatlarni qanchalik aks ettirishiga bog'liqdir.

Tadqiqotning vazifasi bo'lajak tarbiyachilarning kasbiy faoliyatda ijtimoiy va kasbiy kompetensiyasini shakllantirish bo'yicha ishlar tizimini aniqlash edi. Vazifalar belgilangan maqsadlarga muvofiq shakllantirildi va bo'lajak tarbiyachilarning murakkab ijtimoiy ko'nikmalarini va o'zaro munosabatlarni rivojlantirishni o'z ichiga oldi. Ijtimoiy vaziyatlarda xulq-atvorning moslashuvchanligi, ijtimoiy o'zaro munosabatlardagi maqsadlarga erishish qobiliyati, ijtimoiy va kasbiy ahamiyatga ega bo'lgan fazilatlar va ularning integratsiyasi jamiyatda tez va yetarli darajada moslashishga imkon beradi.

Tadqiqot olib borilayotgan muammoning bugungi kundagi amaliy holatini o'rganib chiqish maqsadida qayd etuvchi tajriba va sinov ishlari olib borildi. Tajriba sinov ishlari Nizomiy nomidagi Toshkent davlat pedagogika universiteti, Qo'qon davlat pedagogika instituti hamda Termiz davlat universitetining "Maktabgacha ta'lim" yo'nalishida tahsil olayotgan uchinchi bosqich talabalari bilan o'tkazildi. Tajriba sinov ishlariga jami 320 nafar talaba jalb etildi. So'rovnoma nafaqat talaba yoshlar, "Maktabgacha ta'lim" kafedrasini professor-o'qituvchilari ham ekspert sifatida ishtirok etdilar. Tadqiqot ishini olib borayotganimizda tarbiyachilarning hozirgi kundagi mavjud ijtimoiy kompetensiyalarini rivojlantirish texnologiyalarini o'rganib chiqdik, texnologiyalar mavjud lekin ularni za-

mon talabiga mos ravishda takomillashtirish muammosi ko'rib chiqilmaganligiga guvoh bo'ldik. Tajriba-sinov ishlarini olib borish jarayonida bo'lajak tarbiyachilar bilan anketa so'rovnomalari o'tkazildi. So'rovnomada "Maktabgacha ta'lim" yo'nalishining 320 nafar talabalari qatnashdilar. So'rovnomada 10 ta savol qo'yilgan va talabalarning berilgan javoblari tahlil qilinib, baholab chiqildi.

Tajriba jarayonida oliy ta'lim tashkilotlarining maktabgacha ta'lim yo'nalishlarida bo'lajak tarbiyachilarning ijtimoiy kompetensiyasini rivojlantirish yuzasidan kasbiy-pedagogik tayyorgarlik darajalari aniqlandi. Talabalarga anketa taqdim etilgan matn hamda mavzular asosida bilim darajalari aniqlandi. Yana quyidagilar ham ma'lum bo'ldi:

- oliy ta'lim tashkilotlarida bo'lajak tarbiyachilarning ijtimoiy kompetensiyasini rivojlantirish darajasi aniqlandi;

- maktabgacha ta'lim tashkiloti tarbiyachilarda o'tkazilgan so'rovnoma natijasida tarbiyachi ularning ijtimoiy kompetensiya bo'yicha yutuq va kamchiliklari aniqlandi;

- ta'lim tashkilotlarida fikrlarni umumlashtirish maqsadida bo'lajak tarbiyachilarda ijtimoiy kompetensiyani rivojlantirish texnologiyasini takomillashtirish bo'yicha anketa savol-javoblari o'tkazildi.

Mavzu yuzasidan olib borilayotgan tadqiqot ishi o'z oldiga qo'ygan maqsad hamda vazifalaridan kelib chiqqan holda tajriba-sinov ishlari 2021-2024 yillarda 3 bosqichda amalga oshirildi:

1. Aniqlashtiruvchi bosqich.

2. Shakllantiruvchi(bilim beruvchi) tajriba-sinov bosqichi.

3. Umumlashtiruvchi tajriba sinov bosqichi.

Aniqlashtiruvchi bosqich jarayonida (2021-2022-o'quv yili) ilmiy tadqiqotning ushbu bosqichida ishning oldiga qo'yilgan asosiy muammosi, ya'ni bo'lajak tarbiyachilarning ijtimoiy kompetensiyasini rivojlantirishning ilmiy-nazariy, ilmiy-uslubiy asoslari o'rganib chiqildi, tadqiqotning maqsad va vazifalari aniqlandi; tadqiqotning obyekti hamda uning ko'rsatkichlari va unga mos mezonlar, nazariy manbalar tahlil qilinib o'rganildi.

Tanlangan mavzu maqsadidan kelib chiqqan holda bo'lajak tarbiyachilarning ijtimoiy kompetensiyasini rivojlantirish individual sifatlar darajalari orqali tahlil etildi va o'rganildi. Mavzuga oid adabiyotlar, me'yoriy-normativ hujjatlar o'rganildi va tahlil qilindi.

Tadqiqotning ikkinchi – shakllantiruvchi (2022–2023-o'quv yili) tajriba-sinov bosqichida bo'lajak tarbiyachilarning ijtimoiy kompetensiyalarini rivojlantirish bo'yicha tashkil etiladigan seminar-treninglar mazmuni tizimli ishlab chiqildi. Umumlashtiruvchi bosqichda (2023-2024 o'quv yili) tadqiqotning tajriba-sinov natijalari umumlashtirildi, tanqidiy tahlil qilinib, tadqiqot maqsadi va ilmiy farazining ishlab chiqilganligi, asoslanganliklari, o'quv mashg'ulotlar jarayonida ishlab chiqilgan mashg'ulot texnologiyalari asosida tekshirib ko'rildi. Olib borilgan tadqiqot ishining asosiy xulosasi ishlab chiqildi hamda bu xulosa bo'lajak tarbiyachilarning ijtimoiy kompetensiyalarini rivojlantirish texnologiyalarini takomillashtirish bo'yicha turli topshiriqlar asosida yaratilgan. Tajriba-sinov tadqiqoti mos pedagogik shart-sharoitlarning tavsifiga ega, biz ishlab chiqqan model orqali bo'lajak tarbiyachilarning ijtimoiy kompetensiyalarini rivojlantirish texnologiyalarini takomillashtirish samaradorligini tekshirishga yo'naltirilgan edi. Tajriba-sinov ishlarini olib borish uchun tanlab olingan oliy ta'lim muassasasi talabalari kontingenti o'rganib chiqildi va 3-kuslar tajriba va nazorat guruhlarini sifatida tanlab olindi. Tadqiqot olib borilgan davrda amalga oshirilgan muhim ishlardan biri tajriba-sinov ishlariga bo'lajak tarbiyachilarni jalb qilish va ulardan tajriba hamda nazorat guruhlarini shakllantirish bo'ldi.

Tajriba sinov ishida 320 nafar bo'lajak tarbiyachi jalb etildi. Mazkur qayd etish sinovi 2021-2024-yillar davomida o'tkazildi. Tajriba-sinov ishlarining o'ziga xos murakkablik kasb etganligini aytib o'tish maqsadga muvofiq. Bu murakkablik quyidagilarda ko'rindi:

- tahsil olayotgan talabalarning yoshga ko'ra farqi natijasida ularning ijtimoiy faolligida tafovut seziladi;

- oliy ta'lim muassasasiga qabul qilingan har bir talaba-yoshlar har xil muhitda tarbiya ko'rgan, shunday ekan ularda ijtimoiy munosabatga kirish ham turlicha bo'ladi;

- talabalarning yashash muhiti hamda ijtimoiy kelib chiqishi turlicha bo'ladi.

Tajribani o'tkazish uchun sinov dasturi ishlab chiqildi. Qayd etuvchi sinov ishida quyida keltirilgan usullardan foydalanildi:

- bo'lajak tarbiyachilarning ijtimoiy kompetensiyalari haqidagi bilimlarini aniqlashga qaratilgan so'rovnoma;

- maktabgacha ta'lim tashkiloti tarbiyachilarining ijtimoiy kompetensiyasi haqidagi bilimlarini aniqlovchi test;

- pedagogik jarayonni kuzatish; So'rovnoma o'tkazishdan asosiy maqsad bo'lajak tarbiyachilarda ijtimoiy kompetensiyani rivojlantirish texnologiyasini takomillashtirishning didaktik imkoniyatlarini o'rganish hamda bilimlarini aniqlashdan iborat.

Bo'lajak tarbiyachilarda kasbiga nisbatan qiziqishi mavjud, kompetensiya haqida bilimga ega faoliyatiga nisbatan ongli ijtimoiy munosabatning tarkib topganligi, ijtimoiy kompetensiyaga oid nazariy bilimlarning o'zlashtirilganligi, tashabbuskorlik, talabchanlik ko'nikmalari, improvizatsiya va refleksiya shakllarining rivojlanganligi. Yuqori daraja. Ijtimoiy munosabatlarga moslashuvchanlik, o'ziga xos talabchanlik, tashabbuskorlik ko'nikmalarining mavjudligi, ijtimoiy kompetensiyasi rivojlanganligi, kreativ fikrlar, “Keys muammolar”, “Malakaviy amaliyot”da faol ishtirok etish qobiliyatining mavjudligi. Tajriba-sinov ishlarining maqsadi bo'lajak tarbiyachilarning ijtimoiy kompetensiyasini rivojlanganlik darajasi aniqlash hamda bo'lajak tarbiyachilarning ushbu muammoga munosabatlarini va uning kelgusi faoliyatidagi ahamiyatini tushunishlarini aniqlab olishdan iborat edi. Anketa so'rovnomalarini qayta ishlash natijasida olingan ma'lumotlar bizga xulosalar chiqarish imkonini berdi. Mezonlar bo'yicha bo'lajak tarbiyachilarda ijtimoiy kompetensiyalarini rivojlanish dinamikasi va olingan natijalar sifat o'sishi matematik-statistik usullarida eng ko'p qo'llanilib kelinayotgan usullardan biri Studentning T-statistikasi yordamida amalga oshirilgan.

Demak, olib borilgan tajriba-sinov ishlaridan ko'rinib turibdiki tajriba guruhlaridagi ko'rsatkichlarning yuqoriligi va samardorlik o'sib borganligini ko'rish mumkin. Bu esa bo'lajak tarbiyachilarda kompetensiyalarni rivojlantirishining tanlangan mezonlar bo'yicha tajriba guruhlarida o'rtacha smaradorlik 1,15 barobarga yuqoriligni bildiradi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Babayeva D.R., Xalilova D.F. “Bolalarning ijtimoiy moslashuvi”. O'quv qo'llanma. “Ilm-ziyo-zakovat” nashriyoti. –T., 2023.

2. Egamberdiyeva N.M. Ijtimoiy pedagogika. Darslik. –T., 2014

3. Xalilova Dilnoza Furqatovna. “Maktabgacha ta'lim tashkiloti bo'lajak tarbiyachilarining ijtimoiy kompetensiyasini shakllantirish”. Ta'lim sifati – Yangi O'zbekiston taraqqiyotini yanada yuksaltirishning muhim omili, Qo'qon 21-iyun 2023-yil. 677-679.

BO'LAJAK O'QITUVCHILARNING KASBIY BILIMDONLIK VA YETAKCHILIK FAZILATLARINI AKMEOLOGIK YONDASHUV ASOSIDA TAKOMILLASHTIRISH

Annotatsiya

Maqolada "akmeologik kompetensiya" tushunchasi bo'lajak o'qituvchining yetakchilik fazilatlarini rivojlantirish omili sifatida ko'rib chiqiladi. "Akmeologik kompetensiya", "yetakchilik", "rahbar" va "rahbarlik sifatleri" tushunchalariga ta'riflar berilgan. O'qituvchining yetakchilik fazilatlarini rivojlantirish muammosi bo'yicha olimlarning nazariyalari keltirilgan. O'qituvchining yetakchilik fazilatlarini rivojlantirishda akmeologik kompetensiyani shakllantirishning roli ham qayd etilgan.

Tayanch so'zlar. Akmeologik kompetensiya, yetakchilik, shaxs, ruhiyat, ta'lim, muloqot.

В статье рассматривается понятие "акмеологическая компетентность" как фактор развития лидерских качеств будущего педагога. Даны определения понятиям "акмеологическая компетентность", "лидерство", "лидер" и "лидерские качества". Представлены теории ученых по проблеме развития лидерских и лидерских качеств педагога. Отмечена также роль формирования акмеологической компетентности в развитии лидерских качеств педагога.

Ключевые слова. Акмеологическая компетентность, лидерство, личность, Психика, образование, общение.

The article considers the concept of "acmeological competence" as a factor in the development of leadership qualities of a future teacher. Definitions of the concepts of "acmeological competence", "leadership", "leader" and "leadership qualities" are given. The theories of scientists on the problem of the development of leadership and leadership qualities of a teacher are presented. The role of the formation of acmeological competence in the development of leadership qualities of a teacher is also noted.

Key words. Acmeological competence, leadership, personality, Psyche, education, communication.

Ma'lumki, o'qituvchining shaxsiy fazilatlarini shakllantirish va rivojlantirishda akmeologik yondashuvdan foydalanish tavsiya etiladi, bu uning yetakchilik fazilatlarini rivojlantirishda kerak bo'ladi. Mualliflarning fikricha, akmeologik kompetensiya va yetakchilik fazilatleri o'qituvchida mas'uliyat, mustaqillik, muammolarni ijodiy hal qila olish, tashabbus ko'rsatish, o'z oldiga maqsad qo'ya bilish, faollik, rag'batlantirish kabi bir xil shaxs sifatleri asosida shakllanadi. Muvaffaqiyat o'z-o'zini rivojlantirish, o'z-o'zini bilish, o'z-o'zini takomillashtirish, o'z-o'zini tarbiyalashdir. Shaxsning ayrim tomonlarini rivojlantirishda eng muhim sifat – bu shaxsning ichki psixologik tomonlarini ochib berishdir. Bundan kelib chiqqan holda mualliflar akmeologik kompetensiyani shakllantirgan holda, o'qituvchi o'zining eng yaxshi tomonlarini ko'rsatishi va o'z maqsadlariga erishishi, shu jumladan yetakchilik qobiliyatlarini rivojlantirishi mumkin degan xulosaga keladi. Yetakchilik va tashkilotchilik sifatleri kasbiy jihatdan muhim sifatlar majmui bo'lib, uchta blokni o'z ichiga oladi: shaxsiy, intellektual,

dinamik.

Yetakchilikni pedagogik rag'batlantirish bloki – faoliyat va muloqotda haqiqiy liderlar to'g'risida umumiy guruh fikrini yaratish shartlari va xususiyatlarini o'rganishga, kurs xodimlari va o'qituvchilarini yetakchilik salohiyatini shakllantirish bo'yicha ishlarga psixologik-pedagogik tayyorlash masalalarini o'rganishga qaratilgan.

Tashkiliy-shakllantiruvchi blok – kursantlar, talabalar va o'qituvchilar o'rtasida tashkiliy hamkorlik ko'nikmalarini rivojlantirish muammosini, sanab o'tilgan shaxslarning o'zaro ta'lim mashg'ulotlarini tashkil etish masalalarini o'rganishga qaratilgan;

Perseptiv blok – talabalarning o'quv guruhi rahbari uchun zarur bo'lgan fazilatlar va kursdoshlari oldida yetakchilik qiyofasini shakllantirish va mustahkamlash imkoniyatlari haqidagi g'oyalarini o'rganishga qaratilgan;

Kasbiy psixologik yordam bloki – yetakchilik salohiyatini rivojlantirish natijalarini birlashtirish shartlarini o'rganishga, yetakchilik va tashkiliy ko'nikmalarga o'qitish natijalarini professional haqiqatga o'tkazish muvaffaqiyatiga qaratilgan.

Talabalarni shakllantirish, yetakchilik va tashkilotchilik fazilatlarini rivojlantirish uchun akmeologik sharoitlarni o'rganish natijalari ko'rib chiqiladi.

Eksperimentni aniqlash bosqichida talabalarning yetakchilik salohiyatining namoyon bo'lishiga ta'sir qiluvchi uchta asosiy shartlar guruhi aniqlanadi. Ta'lim va kasbiy darajada yetakchilik salohiyati o'quv va kasbiy faoliyatning muvaffaqiyatida, o'z o'qishida va kasb-hunar egallashida boshqalarga yordam berish qobiliyatida namoyon bo'ladi;

Tashkiliy darajada – guruhning rasmiy va professional hayotini tashkil etish, guruhdagi shaxslararo o'zaro munosabatlarni tuzish va optimallashtirish qobiliyati; individual shaxsiy darajada – guruh a'zolarining ma'naviy va ijtimoiy shaxsiy rivojlanishiga rag'batlantiruvchi ta'sir ko'rsatish qobiliyatida.

Eng yaxshi variant – bu uchta darajadagi yetakchilik salohiyatini namoyish qilish imkoniyati, ammo tashkiliy muammolarni hal qilish kontekstida talabalar faoliyatidagi yetakchi komponent yetakchilik salohiyatining tashkiliy tarkibiy qismidir.

Shaxsga nisbatan texnologiyalar haqida gapirganda, ular uning ruhiy holati va jarayonlarini, shaxsiy xususiyatlarini o'zgartirishga va (yoki) uning ma'lum mahorat va qobiliyatlarini shakllantirish va takomillashtirishga hissa qo'shishga qaratilgan psixologik ta'sirning tashqi usullari to'plamini anglatadi. Bunday tashqi ta'sir usullari zarur, chunki ko'p odamlar o'zlarining ichki resurslarini mustaqil ravishda yangilashni, o'z-o'zini o'zgartiradigan faoliyatni rag'batlantirishni va oxir-oqibat rivojlanish jarayonini optimallashtirishni bilishmaydi.

Ko'pincha psixologik texnologiyalar subyekt-obyekt prinsipi asosiga quriladi, bunda ta'sir etilayotgan shaxs faqat ma'lum bir "funktsiya" sifatida qaraladi, unga nisbatan har qanday, hatto manipulyatsiya usullari ham qo'llanilishi mumkin.

Agar texnologiya subyekt-subyekt prinsipi asosida qurilgan bo'lsa, maqsadli insonparvarlik yo'nalishiga ega bo'lsa, shaxsning ichki potensialini ochib berishni ta'minlaydi, uning samarali rivojlanishi uchun subyekt resurslaridan foydalanishni optimallashtiradi va yuqori darajadagi shaxsiy va subyektga erishadi. Shuningdek, professional o'sish, keyin bu texnologiya akmeologik xarakterga ega.

Akmeologik texnologiyalar doirasida amalga oshiriladigan ta'sir shaxsning ilg'or shaxsiy va kasbiy rivojlanishiga qaratilgan bo'lib, har doim insonparvarlik mazmuniga ega va faqat shaxs manfaatlarini ko'zlab amalga oshiriladi. Bu holda ta'sir subyekti "rivojlanish subyekting ittifoqchisi bo'lib, ular umumiy strategik maqsadlar va man-

faatlarga ega”.

Talabalarni ishlab chiqish jarayonida akmeologik texnologiyalar asosida tayyorlashda quyidagi umumiy tamoyillarga tayanish kerak:

1) rivojlanish ta'sir vositalarining o'zgaruvchan sharoitlarga va nostandart vaziyatlarga moslashishini nazarda tutadigan o'zgaruvchanlik;

2) o'z-o'zini tartibga solish va o'z-o'zini tuzatish uchun rivojlanish ta'siri subyekti sifatida yetakchining qobiliyatini hisobga olgan holda moslashuvchanlik;

3) rivojlanish ta'sirining har xil turlari elementlarining o'zaro almashinishini nazarda tutadigan va har bir alohida turning mutlaqlashuvini istisno qiladigan integratsiya;

4) akmeologik texnologiyaning psixologik qiymati, bu turli xil turdagi rivojlanish usullarining insonga ta'sir qilish modellarini hisobga olishni talab qiladi;

5) har qanday rivojlanish ta'sirida tizim effektlarining mavjudligi, tizimning har qanday tarkibiy qismi ta'sirlanganda, tizimning tarkibiy qismlari va ta'sir qilmagan ulanishlar ham o'zgartirilishini hisobga olgan holda;

6) rivojlanish ta'siri mazmunining o'zgarmas va o'zgaruvchan tarkibiy qismlarini aniqlashni ta'minlaydigan harakatchanlik;

7) rivojlanish ta'siri tizimini ishlab chiqishda izchillik, uzluksizlik va uzluksizlikka yo'naltirilgan to'plash;

8) sinflar mazmunining talabalarining rivojlanish darajasiga maksimal darajada mos kelishini ta'minlovchi adekvatlik.

Shu bilan birga, o'yinlar, mashqlar, treninglar va individual ishlardagi rag'batlantiruvchi materialning mazmuni:

1) o'z-o'zini rivojlantirish sohasidagi ishtirokchilarning kognitiv faoliyatini faollashtirish;

2) qimmatli aloqalarni yaratish;

3) ishtirokchilardan o'z-o'zini rivojlantirish va o'zini o'zi anglash sohasida turli darajadagi murakkablikdagi vazifalar va muammolarni qo'yish va hal qilishni talab qiladigan vaziyatlarni yaratishga yordam berish.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Марченко И.П. Какой руководитель нам нужен / И.П. Марченко. М.: Экономика, 1993. 175с.

2. Маслоу А. Психология бытия / А. Маслоу М.: Рефл-бук, Киев: Ваклер, 1997. – 304с.

3. Мень А. Магизм и единобожие / А. Мень. М.: изд-во Эксмо, 2004. -704с. (Антология мысли).

4. Мень А. У врат молчания / А. Мень. М.: Изд-во Эксмо, 2005, - 672 с. (Антология мысли).

5. Мерлин В.С. Лекции по психологии мотивов человека: Учеб. пособие для спецкурса / В.С.Мерлин. Пермь, 1971. - 120с.

6. Мескон, М.Х. Основы менеджмента: Пер.с англ. / М.Х. Мескон, М. Альберт, Ф.Хедоури. - М.: Дело, 1992. -702с.

7. Мильнер Б.З. Теория организаций. Курс лекций / Б.З. Мильнер. М.: Инфра-М, 1998.

8. Михневич О.А. Национальное самосознание как интегративный признак нации / О.А. Михневич, В.Г. Япринцев. Минск: Харвест, 2007. - 320с.

Nilufar MUHAMMADIYEVA,
Qarshi davlat universiteti doktoranti

BO'LG'USI O'QITUVCHILARNI TAYYORLASH METODIKASINI TAKOMILLASHTIRISH MUAMMOSINING KONSEPTUAL ASOSLARI

Annotatsiya

Maqola mazmunida pedagogik oliy ta'lim muassasalarida bo'lg'usi o'qituvchilarni tayyorlash metodikasini takomillashtirish muammosining konseptual asoslari haqida so'z yuritilgan bo'lib, bu muammo hozirgi kunda ham pedagogika sohasining asosiy muammolarida biri ekanligi ilmiy asoslab o'tilgan.

Tayanch so'zlar. Tizimli yondashuv, shaxsiy orientatsiya, konseptual yondashuvlar, kasbiy ta'lim, pozitsiya, obyekt, subyekt, uzluksiz ta'lim

В данной статье говорит о концептуальной основе проблемы совершенствования методики подготовки будущих учителей в педагогических вузах и научно доказано, что данная проблема является одной из основных проблем области педагогики и в настоящее время.

Ключевые слова. Системный подход, личностная ориентация, концептуальные подходы, профессиональное образование, позиция, объект, субъект, непрерывное образование.

The article gives information about the conceptual basis of the problem of improving the methodology of training future teachers in pedagogical institutions of higher education, and it is scientifically proven that this problem is one of the main problems of the field of pedagogy even now.

Key words. Systematic approach, personal orientation, conceptual approaches, professional education, position, object, subject, continuous education

Bo'lg'usi o'qituvchilarni tayyorlash metodikasini takomillashtirish muammosining konseptual asosi sifatida kompetensiyaga asoslangan yondashuvdan foydalanish nafaqat o'qituvchilar tayyorlashning mazmuni va texnologiyasining tuzilishini ochib beradi, balki o'qituvchi va talabalarning kasbiy tayyorgarligining barcha tarkibiy qismlari o'rtasidagi munosabatlarni tartibga solishga xizmat qiladi. Pedagogik jarayonni tuzilmalashda, ta'lim va tarbiya mazmunini amalga oshirishda integral yondashuv muhim ahamiyat kasb etadi. Biz ushbu yondashuvning mohiyatini ko'rib chiqamiz hamda uning tarkibiy va mazmuniy xususiyatlarini aniqlaymiz.

S. V. Vasilyeva, V. I. Vershinin, V. N. Voronin, O. E. Galitskiy, Y. P. Dubenskiy, N. A. Jdan kabi olimlar, integral yondashuvni amalga oshirish masalalari bo'yicha bir qancha izlanishlar olib borishgan:

K. I. Buzarov, B. X. Xamukova integrativ yondashuvni, yaxlit pedagogik jarayonda shaxsni shakllantirish bilan bog'liq shartlar va omillarning butun majmuasini komplekslashtirish usuli sifatida izohlaydi. Tadqiqotchilar ushbu yondashuvning uslubiy asosini falsafaning obyektlar, tabiat hodisalari va jamiyatning universal aloqasi, o'zaro ta'siri va yaxlitligi haqidagi pozitsiyasi, har qanday hodisa ichki birlik, tarkibiy elementlarning yaxlitligi bilan tavsiflanganligini ta'kidlaydilar.

Integrativ yondashuv quyidagilarga imkon beradi:

1. Mutaxassis tayyorlashning muayyan yo'nalishi mazmunini tanlashda shaxsiy

va kasbiy, nazariy va amaliy, motivatsion va faoliyatni dialektik tarzda uyg'unlashtirish imkonini;

2. shaxsning shakllanishi bilan bevosita yoki bilvosita bog'liq bo'lgan shartlar va omillarning butun majmuasini yaxlit pedagogik jarayon kontekstida birlashtirish imkonini.

Integrativ yondashuvni amalga oshirishda asosiy o'rinni fanlararo aloqadorlik tamoyili egallaydi, bu ta'limga, o'qitishga kompleks yondashishga, ta'lim mazmunining asosiy elementlarini ham, uning alohida tarkibiy qismlarining o'zaro bog'liqligini ajratishga imkon beradi. Fanlararo aloqalarga bo'lgan ehtiyoj real dunyoning birligini aks ettiruvchi ilmiy bilim va e'tiqodlarni shakllantirish vazifalari bilan bog'liq.

M. P. Mesitova fanlararo aloqalarni o'rnatish talablarini quyidagicha ifodalaydi:

1) zamonaviy ta'lim tizimining tabiat va jamiyatdagi barcha jarayon va hodisalarni o'zaro bog'liqlikda ko'rib chiqish talablarini ta'minlash;

2) o'rganilayotgan hodisani har tomonlama bilish maqsadida bilimlar majmuasidan foydalanish;

3) bo'lajak o'qituvchilarning aqliy qobiliyatlarini rivojlantirish maqsadida, fanlarni o'zaro bog'liq holda o'rganishni ta'minlash.

Fanlararo aloqalar bir qator tashkiliy-pedagogik masalalarni hal qilishni ta'minlaydi: ular takroriylikni bartaraf qiladi, o'quv materialini oqilona taqsimlashga hissa qo'shadi, hamkorlikdagi muvofiqlashtirilgan ish jarayonida o'qituvchilarning sa'y-harakatlarini birlashtiradi. Ular ta'lim tizimida alohida fanlar bo'yicha bilimlarning nomutanosibligi va ularni haqiqiy amaliy faoliyatda kompleks qo'llash zarurati o'rtasidagi ziddiyatni hal qilish imkonini beradi. Fanlararo aloqalarning asosini tabiat va jamiyatdagi barcha jarayon va hodisalarning tizimli aloqadorligini belgilovchi qarama-qarshiliklar birligi va kurashining falsafaviy qonuni tashkil etadi. Obyektlar ma'lum tizimlar sifatida o'ziga xos tuzilishga, umumiy xususiyatlar va funksiyalarga, tarkibiy qismlarning o'zaro bog'lanishiga ega. Buning yordamida bo'lajak mutaxassislarning nazariy va amaliy mashg'ulotlari mazmunini boyitish quyidagi fanlararo aloqalar yo'nalishlari bo'yicha amalga oshiriladi:

– mazmun-axborotli, ya'ni bilim turlari bo'yicha;

– operatsion faoliyatli, ya'ni malaka turlari bo'yicha;

– tashkiliy va uslubiy, ya'ni subyektlararo aloqalarni amalga oshirish usullariga ko'ra.

Fanlararo aloqalarni amalga oshirish fanlararo integratsiya, o'quv jarayoni subyektlari faoliyatini integratsiyalashuvi asosida amalga oshirilishi mumkin. Ularning har biri pedagogik hodisalarning rivojlanish dialektikasini tushunishga intilishda pedagogik jarayonning subyektlari sifatida o'qituvchi va o'quvchilarning o'zaro ta'siri, ko'rib chiqilayotgan pedagogik hodisalarda integrativ aloqalarni o'rnatish qobiliyati bilan tavsiflanadi.

Fikrimizcha, fanlararo bog'lanishning o'ziga xos xususiyatlarini aniqlash jarayonida, ularni amalga oshirish darajalariga va fanlarning kasbiy yo'nalishini kuchaytirishga e'tibor qaratish lozim. Agar biz subyektlararo aloqalarni amalga oshirish darajalari haqida gapiradigan bo'lsak, unda quyidagilar belgilanadi:

– tushunchalar va hodisalar darajasidagi fanlararo aloqalar. Bir tomondan, bir xil tushunchalar turli fanlarda mustaqil ravishda qo'llanilsa, ikkinchi tomondan, ko'rib chiqilayotgan bir xil psixologik-pedagogik hodisada, didaktik jihatdan, aloqalarni o'rnatish zanjirini kuzatish mumkinligini anglatadi. Hodisa alohida, bir-biriga bog'liq bo'lma-

gan xususiyatlar yig'indisi sifatida o'rganiladi, hodisa ichidagi jarayonlar ko'rib chiqiladi, qarama-qarshi tomonlar yoritiladi;

- shakllar va tuzilmalar darajasidagi fanlararo aloqalar. Bu yerda o'rganilayotgan hodisaning xususiyatlari alohida ajratilishi lozim;

- jarayonlar darajasidagi fanlararo aloqalar. Bog'lanishlarning mohiyati quyidagilardan iborat: bir tadqiqot obyektining materiali izchillikni, mantiqiy tuzilmalarni va sabab-oqibat munosabatlarini bilishni talab qiladi;

- maqsadlar va subyektlar darajasidagi fanlararo aloqalar yagona ta'lim jarayoni-ni tarkibiy qismlari sifatida barcha o'quv fanlarining umumiylikni hisobga oladi.

Shunday qilib, integratsiyalashgan yondashuvdan foydalanish o'quv jarayonini yagona funksional fan tizimi sifatida qurishga imkon beradi, shuning uchun har bir fanning o'zni va shunga mos ravishda o'quv rejasidagi har bir mavzu va dars turi yangi tarzda yoritilgan bo'lishi lozim.

Belgilangan maqsadni amalga oshirish fanlararo aloqalar va universitet bitiruvchisini tayyorlash jarayonida har bir fanning rolini taqsimlash asosida amalga oshiriladi. Bu talabalarga kelajakdagi kasbiy faoliyatining dinamik rivojlanayotgan modelini aniq tushunish va aniq ko'rish imkonini beradi.

Tizimli-faollik yondashuvi tizimning eng yaxshi tomonlarini va faoliyat yondashuvlarini birlashtiradi. Tizimli yondashuvning xususiyatlarini ko'rib chiqamiz. Aynan shu yondashuvni V. P. Bepalko pedagogik texnologiyalarni qurishda asosiy yondashuv deb hisoblaydi.

Tizimli yondashuvning o'ziga xos xususiyati shundan iboratki, u obyektning yaxlitligini ochishga, murakkab obyektning turli xil ulanish turlarini aniqlashga va ularni yagona nazariy jarayonga aylantirishga qaratilgan. T. A. Ilina o'z pedagogik tadqiqotlarida, tizimli yondashuvning mohiyatini ochib bergan. Ularni sanab o'tamiz:

- konstruktiv elementlarni aniqlash va aniqlash orqali o'rganilayotgan obyektning tizim obyekt sifatida tasniflash;

- tizim tashkil etuvchi aloqalarni taqsimlash;

- ushbu tizim bilan boshqalar o'rtasida aloqalarni o'rnatish;

- tizimni yaxlit obyekt sifatida tahlil qilish;

- mo'ljallangan natijalarni ta'minlash uchun boshqaruv jarayonlarini o'rganish.

Faoliyat yondashuvi boshqaruv va o'zini o'zi boshqarish tamoyillarini to'liq amalga oshirish imkonini beradi. Yondashuvning mohiyati quyidagicha: bo'lajak mutaxassisni tayyorlash shakli shunday qurilganki, u talabani haqiqiy yoki juda yaqin kasbiy faoliyatga kiritish imkonini yaratadi. Faoliyat yondashuvini amalga oshirish orqali o'qitish samaradorligi ikki darajadagi samaradorlik bilan amalga oshiriladi. Birinchi bosqichda talaba kasbiy faoliyatda "harakat qilmoq" qobiliyatiga ega bo'ladi, ya'ni tipik kasbiy vazifalarni hal qiladi. Ikkinchisida aks ettiruvchi-tanqidiy faoliyat orqali kasbni egallaydi.

O'quv jarayonini faollik yo'li bilan tashkil etish o'quvchini nafaqat o'zlashtirishga, balki, eng avvalo, olingan bilim, ko'nikma va malakalarni o'z o'rnida tabiiy etishni o'z ichiga oladi. Tizimli-faollik yondashuvi metodologiyasi o'quv jarayonini o'quvchilarning umumiy ta'lim, aks ettirish, tashkilotchilik ko'nikmalarini rivojlantirish orqali o'quv va kasbiy faoliyatni o'zlashtirishi uchun yaxshi rejalashtirilgan tizim sifatida taqdim etishga imkon beradi.

Tizimli-faol yondashuvga asoslangan zamonaviy pedagogik texnologiyalarni qurish bir qator sabablarga ko'ra yuzaga keladi:

- o'quvchilarda kasbiy muammolarni ijodiy shakllantirish va samarali hal etish

qobiliyatlarini shakllantirishning zarur sharti bo'lgan ta'lim mazmunining fundamental tarkibiy qismini mustahkamlash. Ta'limni fundamentallashtirishni amalga oshirishning asosiy yo'llari – mutaxassislarining dunyoqarashini, uslubiy va umumiy ilmiy tayyorgarligini mustahkamlash;

- ijodiy tafakkurni rivojlantirish, reproduktiv faoliyat ulushini tubdan qisqartirish, sinfda o'qituvchi va o'quvchilar o'rtasida hamkorlik muhitini yaratishga yo'naltirilgan o'qitishning yangi shakl, uslub va vositalarini talab darajasida demokratlashtirish.

Shunday qilib, tizimli faoliyat yondashuvi tufayli:

- texnologiyaning yaxlitligi, uning ishlashi va rivojlanishi ta'minlanadi;
- pedagogik texnologiya mazmuni aniq belgilangan maqsadlar bilan ta'lim jarayonini tizimli tashkil etish tufayli jamlangan bo'lib, unga erishishni to'g'ri tasvirlash va belgilash mumkin;

- ta'limning faoliyat modelini amalga oshirish imkoniyati mavjud;
- o'qituvchi va o'quvchilar faoliyati yagona funksional sxema bo'yicha tavsiflanadi, bu sxemada ularning har biri boshqalarga yoki o'ziga nisbatan subyekt vazifasini bajaradi;

- ta'lim jarayoni yagona funksional fan tizimi sifatida ifodalaniladi. Shunga muvofiq ravishda har bir fanning o'quv rejasidagi o'rni va shunga mos ravishda har bir mavzu va dars turi yangicha yoritiladi, bu esa o'quv maqsadlarini rejalashtirish va qurish imkonini yaratadi. Bu talabalarga o'z kasbiy faoliyati modelini aniq tushunish va aniq ko'rish imkonini beradi;

- tinglovchilarning asosiy ijtimoiy va kasbiy funksiyalari va sifatlarining mazmuni va shakllanish darajasi, ta'lim mezonlari – sifatida ifodalaniladi.

Kontekstual yondashuv A. A. Verbitskiy tomonidan ishlab chiqilgan. O'quv jarayonining tuzilishi o'quvchilarning o'quv faoliyati mazmuni va jarayonini ularning kelajakdagi kasbiga imkon qadar yaqinlashtirish imkonini beradi.

Kontekst – subyekt tomonidan ma'lum bir vaziyatni idrok etish, tushunish va o'zgartirishga ta'sir ko'rsatadigan, umuman ushbu vaziyatga va uning tarkibiy qismlariga ma'no va ahamiyat beradigan inson xatti-harakati va faoliyatining ichki va tashqi sharoitlari tizimidir.

Kasbiy kontekstda A. A. Verbitskiy kasbiy faoliyatning ma'lum bir sohasiga xos bo'lgan mavzu vazifalari, faoliyatning tashkiliy, texnologik shakllari va usullari, ijtimoiy-psixologik ta'sir holatlari yig'indisini tushunadi. Olimning fikricha, kasbiy kontekstning ikkita varianti mavjud: kasbiy faoliyatdan ta'lim berishga va aksincha, o'qitishdan kasbiy faoliyatga. Shu munosabat bilan, kontekstli ta'lim tizimida talabalar uchta asosiy faoliyat shaklini amalga oshiradilar: ta'limiy, kasbiy va o'quv-kasbiy, shu bilan birga bir shakldan ikkinchisiga o'tish ta'lim mazmunini kontekstli joylashtirish mantig'i bilan belgilanadi.

Kontekstli ta'lim nazariyasining asosini olimning quyidagi qoidalari tashkil etadi:

- bo'lajak kasbiy faoliyatning subyeksi va ijtimoiy kontekstining ma'no shakllantiruvchi ta'sirini tushunish;

- faol ta'lim shakllaridan foydalanishning tajribasini umumlashtirish;

- o'quvchining o'quv faoliyatiga shaxsan jalb etilishini pedagogik qo'llab-quvvatlash tamoyili;

- o'quv jarayoni subyektlarining (o'qituvchi va talabalar) birgalikdagi faoliyati, shaxslararo o'zaro ta'siri va dialogik aloqasining yetakchi rolli tamoyili;

- yangi va an'anaviy pedagogik texnologiyalarning pedagogik jihatdan asosli

uyg'unligi tamoyili;

– mutaxassis shaxsini tayyorlash va tarbiyalashning birligi tamoyili.

Shunday qilib, ushbu yondashuv o'quvchilarning o'quv va kognitiv faoliyatini tashkil etish shakllari, mutaxassislarning kasbiy faoliyati shakllariga mos kelmasa, kasbiy ta'limning qarama-qarshiliklaridan birini yengib o'tishga imkon beradi.

Yana bir yondashuv turi bu - oldindan belgilangan yondashuv bo'lib, ko'plab olimlar tomonidan professional maktabda o'qitishning eng samarali usullaridan biri hisoblanadi.

Ushbu yondashuvning mohiyati quyidagilardan iborat. Berilgan yondashuvning asosini aniq o'quv vazifasi, muammoli vaziyat sifatida taqdim etilgan o'quv vazifasi tashkil etadi. O'quv vazifalari o'quvchini faoliyat va bilish obyektlari bilan o'zaro munosabatda bo'lishga, ularni hal qilishda ishtirok etishga mo'ljallangan. Vazifalar majmuasi ilmiy asoslangan tuzilishga ega bo'lgan iyerarxik tizim bo'lishi kerak. Pedagogik kadrlarni tayyorlash jarayonida kasbiy vazifalar qo'llaniladi, ularning yechimi talabalarda kasbiy ahamiyatga ega bo'lgan fazilatlarni shakllantirishga yordam beradi.

Mazkur muammoni yechishda ushbu yondashuvdan foydalanish talabaga pedagogik natijaga erishish yo'llarini izlashga imkon beradi, o'quv jarayonida turli xil faoliyat turlarini tashkil etishda ma'lum tajriba to'plashga va pedagogik madaniyatni shakllantirishga yordam beradi.

Xulosa o'rinda shuni ta'kidlash joizki, pedagogik texnologiyaning mazmunini tanlash va ishlab chiqishda yuqoridagi yondashuvlarni amalga oshirish quyidagilarga imkon beradi:

– ta'limning barcha darajalari o'rtasida mazmun va texnologiya darajasida uzluksizlikni ta'minlash;

– o'quvchilarning o'quv faoliyatida ijodkorligini, mustaqilligini rivojlantirishga maksimal yo'nalishni amalga oshirish;

– o'quvchilarni o'quv jarayoniga faol jalb etish, olingan bilim va kasbiy ko'nikmalarini pedagogik amaliyotda qo'llash imkoniyatini namoyish etish uchun sharoit yaratish;

– o'quvchilarning shaxsiy talablarini hisobga olgan holda, o'quv faoliyatini rag'batlantirish, ijtimoiy va kasbiy tajribani boyitish.

Har bir yondashuv tadqiq etilayotgan hodisalarni o'rganishning sifat jihatidan yangi usulini ifodalaydi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Ochilova G.O. "Kasbiy kompetentlik" o'quv qo'llanma. – T.: "Innovatsion rivojlantirish nashriyot maatba uyi" 2021. 228 b.

2. Axmedova Mukarram Tursunaliyeva "Pedagogik kompetentlik" uslubiy qo'llanma. –T.: Nizomiy nomidagi TDPU, 2018 - 80 b.

3. Muslimov, N.A. Usmonboyeva M.X. Sayfurov D.M. Turayev A.B. "Pedagogik kompetentlik va kreativlik asoslari". – T., 2015. 120 b.

4. Axmetjanov M.M. "Kasbiy ta'lim metodikasi" darslik Buxoro: "Sadriddin Salim Buxoriy" Durдона nashriyoti, 2020. 456 b.

5. Xodjaboyev A.R. Husanov I.A. "Kasbiy ta'lim metodologiyasi". – T.: Fan va texnologiya, 2007. 192 b.

Gulhayo TO'YCHIEVA,
Xulkaroy BABAYEVA,

Chirchiq davlat pedagogika universiteti mustaqil tadqiqodchilari

TA'LIM OLUVCHILARNING O'QUV-BILISH KOMPETENSIYASINI SHAKLLANTIRISH

Annotatsiya

Maqolada zamonaviy ta'lim jarayonida ta'lim oluvchilarning o'quv-bilish kompetensiyasini shakllantirish, ularning bilim olish faoliyatini mustaqil amalga oshirish, bilish faolligining o'sishiga, o'z-o'zini rivojlantirishga, mustaqil ta'limga yordam beruvchi faoliyatni shakllantirishning pedagogik shart-sharoitlari yoritilgan.

Tayanch so'zlar. O'quv-bilish kompetensiyasi, mustaqil bilish, bilish faolligi, o'z-o'zini rivojlantirish, mustaqil ta'lim, metod, ta'lim, dars, bilim olish, shaxsiy xususiyat.

В данной статье освещаются педагогические условия формирования учебно-познавательной компетентности обучающихся в современном образовательном процессе, самостоятельного осуществления ими познавательной деятельности, способствующей росту познавательной активности, саморазвитию, самостоятельному обучению.

Ключевые слова. Учебно-познавательная компетентность, самостоятельное познание, познавательная деятельность, саморазвитие, самостоятельное обучение, метод, обучение, урок, приобретение знаний, личностный характер.

This article highlights the pedagogical conditions for the formation of educational and cognitive competence of students in the modern educational process, their independent implementation of cognitive activity, activities that contribute to the growth of cognitive activity, self-development, and independent learning.

Key words. Educational and cognitive competence, independent cognition, cognitive activity, self-development, independent learning, method, learning, lesson, knowledge acquisition, personal character.

Zamonaviy ta'lim tizimining eng asosiy vazifalaridan bo'lajak mutaxassislarining kasbiy mahoratini, o'z-o'zini rivojlantirish, o'z-o'zini takomillashtirishni ta'minlovchi o'quv-bilish kompetensiyalarini shakllantirish hisoblanadi. O'quv-bilish kompetensiyasi – bu, bilish faoliyatining ko'nikma va malakalar majmuasi: shaxsiy faoliyati muvaffaqiyati uchun rejalashtirish, tahlil qilish, refleksiya, o'z-o'zini baholash mexanizmlarini egallash; nostandart vaziyatlarda, muammolarni evristik metodlar bilan yechishda faoliyat metodlarini egallash; o'lchash malakalarini egallash, bilishning statistik va boshqa metodlaridan foydalanishdir.

O'quv-bilish kompetensiyalarini shakllantirish funksiyalari quyidagilardan iborat:

- ta'lim oluvchilarning bilim olish faoliyatini mustaqil amalga oshirish, o'quv maqsadlarini qo'yish, ularga erishish uchun zaruriy vosita va metodlarni topish, ulardan foydalanish, jarayonni va faoliyat natijalarini nazorat qilish hamda baholash imkoniyatlarini ta'minlash;

- uzluksiz ta'limga tayyorgarligi asosida shaxsning garmonik rivojlanishi uchun va ularni o'zi amalga oshirish uchun sharoit yaratish;

- har qanday predmet sohasida bilimlarni muvaffaqiyatli o'zlashtirish, ko'nikma, malaka va kompetentligi shakllantirishni taminlash.

Ta'lim mazmuniga qo'yilayotgan zamonaviy talablar hamda yangilangan ta'lim,

mazmunining hayotda to'laqonli o'rnini topib, kutilgan natijalarni berishi uchun tajribasinovdan o'tkazilshi, uning natijalari asosida takomillashtirilishi, undan keyingina amaliyotga joriy etilishi maqsadga muvofiq.

O'quv-bilish kompetensiyalarini shakllantirishda ta'lim oluvchilarga individual yondashish katta ahamiyatga ega. Uni amalga oshirishning vositalaridan biri bu, har bir ta'lim oluvchining shaxsiy xususiyat va imkoniyatlariga qarab ta'lim berishdir.

U bilim va ko'nikmalarning har bir ta'lim oluvchi tomonidan mustahkam o'zlashtirilishini ta'minlashga, uning bilish kompetensiyasini hamda bilimni mustaqil topa bilishini shakllantirishga, bu bilimni turli amaliy masalalarni yechishda ijodiy ishlata bilishni o'rgatishga qaratilgan jarayoni o'quv faoliyatida hal qiluvchi ro'l o'ynaydi. O'quv-bilish kompetensiyalarini shakllantirish quyidagi bosqichlarni o'z ichiga oladi:

- ta'lim oluvchilarni topshiriqlar mazmuni bilan tanishtirish, uni bajarish bo'yicha tushuncha berish, kichik guruhni shakllantirish;

- tasavvur qilish: ta'lim oluvchining bilish haqidagi dastlabki tasavvurlarini shakllantirish;

- egallash: bilimlarni egallash hamda mustahkamlash jarayonini amalga oshirish;

- takomillashtirish: ta'lim oluvchilarning bilish kompetensiyalarini shakllantirishni amalga oshirish, bilimlarini chuqurlashtirish, kamchiliklarni bartaraf etish;

- yakuniy: ta'lim oluvchilarni mustaqil ish bajarishga tayyorlash va bilimlarini shakllantirishni amalga oshirish.

Dars jarayonida ta'lim oluvchilar bilish faoliyatini boshqarish bir necha omillarga bog'liq. Ularning eng asosiylaridan biri o'qituvchi ta'lim oluvchilarni o'z faniga qiziqтира olishidir. Bu yerda faqat qiziqishgina psixik jarayonlar va ularning idrok, diqqat, xotira, tafakkur va iroda kabi funksiyalariga ijobiy to'sir ko'rsatadi.

O'qituvchi tomonidan darsda va darsdan tashqari vaqtlarda ta'lim oluvchining mustaqil izlanishga va yangi bilimlarni o'z xohishi va qiziqishlari asosida o'rganishga, muammoli jarayonlarni o'zi hal etishga intiladigan nostandart vaziyatlarni yaratilishi kerak.

O'quv faoliyatida bir xil metoddan axborotlarga asoslangan bilim berish yana boshqa bir metoddan esa faqat harakatlardan iborat bilim berish jarayoni ham zerikishni, befarqlikni vujudga keltirishi mumkin. Ta'lim oluvchilarda fanni o'rganishga, o'zlashtirishga bo'lgan qiziqishni shakllantirishda fanlarni o'rganishning zarurligi, inson hayotida katta ahamiyatga egaligi va o'z oldiga qo'ygan maqsadlarga erishish uchun bilim olish kerakligini ta'lim oluvchilarga tushuntirish muhim jarayon hisoblanadi. O'rganilayotgan mavzu oldingi o'rganilgan bilimlar bilan hamda ta'lim oluvchining kundalik faoliyati, yashash tarzi bilan aloqadorlikda bog'lab tushuntirilsa, bu jarayon shunchalik ta'lim oluvchilarga qiziqarliroq bo'ladi.

O'quv materialini ta'lim oluvchilarni qiziqtiradigan narsalar bilan bog'lab tushuntirish ham ularni darsga qiziqtirishda muhim ro'l o'ynaydi.

Ta'lim oluvchilarni bajargan ishlarini tez-tez nazorat qilish bilan birga nafaqat kamchiliklarini balki ta'lim oluvchining yutuqlarini aytib rag'batlantirish ham ta'lim oluvchilarning o'quv-bilish kompetensiyalarini oshiradi va fanga bo'lgan qiziqishini yanada oshiradi.

Darsda mustaqil ishlarning amalga oshirilishi ta'lim oluvchining erkinligini ta'minlaydi, ishchanlik qobiliyatini oshiradi, diqqatini jamlay olish qobiliyatini tarbiyalaydi, xulqini yaxshilaydi.

Mustaqil ishlar jarayonida ta'lim oluvchi mustaqil o'ylashga o'rganadi. Mustaqil o'ylashga o'rgangan ta'lim oluvchilar o'zlari bilimlarni mustaqil tarzda egallashi hamda

muammolarni tahlil qila olishi mumkin.

Shuning uchun ta'lim oluvchilarning mustaqil fikrlash operatsiyalari (tahlil qilish, solishtirish, umumlashtirish, klassifikatsiyalash va b.q.)ni shakllantirish;

- ularning bilish faoliyatiga qiziqishlarini;

- ta'lim oluvchining maqsadga erishishda faolligi, mustaqilligi, tirishqoqligini stimullashtirish;

- fanlar bo'yicha o'zlashtirishlarini muntazam nazorat qilish;

- darslarda ta'lim oluvchilar mustaqil ishlari elementlarini keng joriy etish bilan o'qitish metodlarining xilma xilligi;

- ta'lim oluvchilarning bilim, ko'nikma va malakalarini baholash shaklini takomillashtirish; ularga individual yondashuvni shakllantirish bugungi kunning dolzarb vazifalaridir.

Shu bilan birga, ta'lim oluvchilarning o'quv-bilish kompetensiyalarini shakllantirishga fundament bo'luvchi tarkibiy fikrlash operatsiyalari (ta'riflash, tahlil qilish, taqqoslash, umumlashtirish, xulosa chiqarish va b.q.) ni o'zlashtiradi:

- ta'riflash – tushunchaning ahamiyatini aniqlaydi, asosini topadi, bu tushunchani boshqa tushunchalardan farqini ko'rsatadi, ta'riflash rejasini aytadi;

- tahlil qilish – obyektning tahlil qilishdan ko'zlangan maqsadni aniqlaydi, muhim qismlarga fikran ajratadi, bo'laklar orasidagi bog'lanishlarni ko'rsatadi, mantiqiy bog'lanishni aniqlaydi, solishtiradi;

- taqqoslash – ularning kamchiliklarini topadi, asosiy belgilarini ajratib oladi, farqli belgilarini topadi;

- umumlashtirish – maqsadni aniqlaydi, obyektning asosiylarini ajratib oladi, ularni taqqoslaydi, umumlashtirish natijasida xulosa chiqaradi;

- xulosa chiqarish – hodisaning yuz berish sababini hamda uning o'ziga xosligi nimada ekanligini aniqlaydi, hodisaning yuz berishini tekshiradi: hodisa har doim takrorlanib turadimi yoki bir marta kuzatiladimi, hodisaning yuz berish sababi qaysilar, berilgan hodisaning yuz berishiga sabab bo'lgan faktorlarni bir tizimga keltiradi.

Yuqoridagilarga tayangan holda, ta'lim oluvchilarning o'quv-bilish kompetensiyalarini shakllantirish ularning mustaqil bilishlariga, bilish faolligining o'sishiga, o'z-o'zini rivojlantirishga, mustaqil ta'limga yordam beruvchi faoliyat (o'quv-boshqaruv, o'quv-axborot, o'quv-mantiqiy) metodlarini o'zlashtirishga imkon beradi.

Demak, ta'lim oluvchilarda faoliyatning barcha turlari – bilish doiralarning takomillashishiga to'sir ko'rsatadi, o'z yechimlariga nisbatan mustaqillik va tashabbuskorlik yuzaga keladi, o'z fikrini erkin bayon etish ko'nikmalari rivojlanadi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Farberman B.L. Ilg'or pedagogik texnologiyalar / O'quv uslubiy qo'llanma. – T.: Fan, 2000. – 130 b.

2. Хуторский А.В. Современная дидактика: Учебник для вузов. – СПб: Питер, 2001. – 544 с.

3. Tolipov O., Usmonboeva M. Pedagogik texnologiya: nazariya va amaliyot. – T.: Fan, 2005. 206 b. 20.

4. Ernazarova G.O. The oretical basis of preparation of future teachers for professional pedagogical activity Academic Research in Educational Sciences, 3(1), 1057-1065. <https://doi.org/10.24412/2181-1385-2022-1-1057-1065>

Gulnoz MAQSUDOVA,Nizomiy nomidagi Toshkent davlat pedagogika universiteti, "Ijtimoiy gumanitar"
yo'nalishlarida xorijiy til kafedrasasi dotsenti, PhD**BO'LAJAK XORIJIY TIL O'QITUVCHISINING KASBIY
NUTQ FAOLIYATINI RIVOJLANTIRISHDA OG'ZAKI VA
YOZMA NUTQ IFODASI****Annotatsiya**

Maqolada bo'lajak xorijiy til o'qituvchisining kasbiy nutq faoliyatini rivojlantirishda og'zaki va yozma nutqni, tafakkurni, grammatik bilimlarni oshirish, kasbiy-pedagogik, o'quv-metodik tayyorgarlik, ta'limiy vositalardan foydalanish bo'yicha respublikamizning va xorijiy tilshunos, metodist olimlarning ilmiy fikrlari keltirilib, shaxsiy munosabat bildirilgan.

Tayanch so'zlar. Bo'lajak xorijiy til o'qituvchisi, kasbiy nutq faoliyati, og'zaki va yozma nutq, tafakkur, grammatik bilimlar, kasbiy-pedagogik.

В статье приводятся научные взгляды и выражено личное отношение ученых-лингвистов, методистов нашей республики и зарубежных стран по вопросам совершенствования устной и письменной речи, мышления, грамматических знаний, профессионально-педагогической, учебно-методической подготовки, использования образовательных средств в развитии профессиональной речевой деятельности будущего учителя иностранного языка.

Ключевые слова. Будущий учитель иностранного языка, профессиональная речевая деятельность, устная и письменная речь, мышление, грамматические знания, профессионально-педагогические.

The article presents scientific views and expresses the personal attitude of linguists, methodologists of our republic and foreign countries on the issues of improving oral and written speech, thinking, grammatical knowledge, professional pedagogical, educational and methodological training, the use of educational tools in the development of professional speech activity of a future teacher of a foreign language.

Key words. A future teacher of a foreign language, professional speech activity, oral and written speech, thinking, grammatical knowledge, professional and pedagogical.

Xorijiy tillar ta'limi va ularni o'qitish bu tizimni xalqaro standartlar asosida strategik loyihalashtirish bo'lajak xorijiy o'qituvchilarini kasbiy-pedagogik tayyorlashda muhim ahamiyat kasb etadi. Talabalarni xorijiy til bo'yicha o'quv-metodik, pedagogik faoliyatga yo'naltirish ularning nazariy, diagnostik bilimlarini takomillashtirish bilan bir qatorda, ulardagi ijodkorlik, salohiyatini, mantiqiy fikrlash malakalarining, informativ yondashuvlarning o'stirish hamda mashg'ulot jarayonida turli zamonaviy ilg'or texnologiyalar, interaktiv metodlarni qo'llashning nazariy va metodologik asoslarini takomillashtirish asoslidir. Bunda bo'lajak xorijiy til o'qituvchilarining lingvistik va nutqiy, pragmatik kompetensiyalar rivoji, og'zaki va yozma nutq ifodasining, grammatik bilimlarining o'zbek tilida yuqori darajada rivojlantirishga e'tibor qaratish lozim. Talabalarining o'z ona tilida og'zaki va yozma nutqi, grammatik bilimlari belgilangan talablar asosida rivojlangan bo'lsa, ular xorijiy til grammatikasini yaxshi o'zlashtira oladilar. Shu xususda B.To'xliyev, M.Shamsiyeva, T.Ziyodovalar tomonidan yaratilgan "O'zbek tili o'qitish metodikasi" qo'llanmasida bo'lg'usi mutaxassislarni maktab ta'limiga tayyorlashda grammatik mavzularga bog'liq holda o'quvchilar nutqini o'stirish, lug'atini boyitish metodikasiga alohida e'tibor qaratilgan

Demak, bu jarayon uzluksiz bo'lib, izchillikni talab qilishi, tabiiy bir holdir. Mazkur uzluksiz jarayon rivojida mashg'ulot o'tkazishda ta'limiy vositalardan foydalanishning o'zni ahamiyatli. A.N.Shamov ta'lim vositalaridan foydalanishda quyidagi jihatlarga e'tibor berishni ta'kidlaydi:

- 1) fan dasturi bilan darslik mazmuni o'rtasidagi aloqa;
- 2) o'qitish mazmunining predmetli mantiqiy tarkibga mutanosibligi;
- 3) o'qitish maqsadlariga mos kelishi;
- 4) asosiy tasvirning til hodisalarini tushuntirishidagi betakrorligi;
- 5) maksimal yuqori metodik samaraga erishishga yordam berish¹.

Fan dasturi va darslik mazmunining mosligi, o'qitish jarayonining mantiqqa asoslanganligi, darsni metodik jihatdan samarali tashkil qilish o'quv mashg'ulotida qo'llaniladigan ta'limiy vositalarga bog'liq.

Bo'lajak xorijiy til o'qituvchisining og'zaki ifodasi va og'zaki fikrlashi shaxsning o'ziga ko'ra, u yashayotgan muhitning obyektiv omillariga bog'liq. Atrof-muhit inson tomonidan uning kognitivligi ifodalanayotgan nutq optimalligi minimal darajaga o'sib boradi. Darhaqiqat, agar talabalar o'z muhitida baxtli bo'lsa, uning nutq ifodasi asosan ijobiydir. Verbal tafakkur, noverbal tafakkurdan farqli ravishda, so'zlar yordamida fikrlash amalga oshgani kabi, bo'lajak xorijiy til o'qituvchisi ongida ushbu mavzu (hodisalar, jarayon va boshqalar)ning tasvirlari va ta'riflari orqali subyekt va ongni bog'laydi². Boshqacha aytganda, tafakkur, fikrlash mahsuli, asosan, o'zini tevarak-atrofdagi atrofdagi voqelik bilan fikr obrazlari orqali muloqot qiladi. Bo'lajak xorijiy til o'qituvchisi idrok etadigan narsa tashqi yoki ichki bo'lajak xorijiy til o'qituvchisi uchun supertizim sohasi chet tili darsining ideal obrazining konseptual tasviri bilan ifodalanishi mumkin. Shuningdek, supertizim sohasi bo'lajak xorijiy til o'qituvchisining kasbiy maqsadiga zid kelishi va tafakkur subyektining nutqi va fikrlash harakatlarini hisoblashni qiyinlashtiradigan abadiy dilemma yaratishi mumkin. Bo'lajak xorijiy til o'qituvchisining supertizimi: professional nutq tizimi og'zaki muloqot empirik tizimiga kirishi kommunikativ sheriklarning maqsad va vazifalari orqali amalga oshiriladi.

Bo'lajak xorijiy til o'qituvchisi tomonidan kasbiy nutq yaratilishi, muloqot maqsadiga erishishda mavjud bo'lishi kerak bo'lgan muloqot uchun muayyan talablar belgilanadi. Fikrlash subyektning muloqotni tizimli tashkil etishdan xabardor bo'lishi zarurligi haqidagi ushbu funktsiya bo'lajak xorijiy til o'qituvchisining diqqatini va yetarli sa'y-harakatlarini bevosita maqsadli muloqotni amalga oshirishga yo'naltirishga imkon beradi, bu esa chet tilini o'qitishda samarali ko'rsatkichga erishishga olib keladi. Bo'lajak xorijiy til o'qituvchisining kasbiy nutqini tizimli, izchil ravishda ishlar olib borish nutq texnikasining rivoji va ma'lum bir ketma-ketligini nazarda tutadi. Nutqning funksional yo'nalishi nutq ko'rinishlari ma'nolarni o'zida mujassamlashtiradi. Muloqot jarayonida ma'lumotlarning funksional birliklari bir til o'zgaruvchisining boshqasiga bog'liqligini qayta taqsimlovchilar bo'lib, ular tovush va ma'no vaqtida boshqa qiymatning o'zgarishiga qarab o'zgaradi. Bo'lajak xorijiy til o'qituvchisining nutqiy xulq-atvorining ongli yondashuvi subyekt tomonidan chet tilini o'qitishning professional sohasida muvaffaqiyatli faoliyatga hissa qo'shadigan ta'riflar, tushunchalar, tasvirlarni amaliy nutqida qo'llashni o'z ichiga oladi. Bo'lajak xorijiy til o'qituvchisi nutq faoliyatining konstruktiv turi real obyektlar chegaralarining noaniqligidan abstraksiya qilish va ijtimoiy va madaniy

¹ Шамов, А. Н. Методика преподавания иностранных языков: теоретический курс, учебное пособие/А. Н. Шамов. – Нижний Новгород: НГЛУ имени Н. А. Добролюбова, 2012.- 288 ст, 177-ст.

² Millrood R. Teaching English Communicatively. Speaking. -Manchester: CELSE, 1998.

hodisalar va o'zgarishlarning xususiyatlariga alohida mustaqil maqom berish asosida shakllanadi. Talabalar bilan ularni o'zaro nutqiy muloqotga kiritishda quyidagi omillarni inobatga olish muhim:

- 1) xorijiy til ta'lim va tarbiya faoliyatida o'z fikrini mantiqiy ifodalash imkoniyatlari;
- 2) matn tarkibidagi bog'lanishli nutq konstruksiyalarining ma'noviy kengayishini tuzish;
- 3) matnda tasviriy ifoda va frazeologik birliklarning kontekstga mosligini tanlash;
- 4) o'z g'oyasini xorijiy tilda aniq va tushunarli, og'zaki va yozma shaklda mantiqiy bayon etishi.

Bizning fikrimizcha, bo'lajak xorijiy til o'qituvchisining kasbiy nutq faoliyatini rivojlantirishda xorijiy tilga xos terminlar lug'aviy semantik jihati izohi va uning kontekstdagi tobe bog'lanishi va yozma nutq ifodasi amaliy qo'llashga yordam beradi. "Nutqning sharofati bilan tafakkur mahsulotlarining izchilligi, mantiqiyliigi, sistemalligi yuzaga keldi, kelajak avlod uchun meros tariqasida qoldirish imkoniyati barpo bo'ldi. Tafakkur mahsulotlarining og'zaki va yozma nutqlarda ifodalanishi (mustahkamlanishi) yosh avlodga muvaffaqiyatli ta'lim berish, ularni har tomonlama rivojlantirish imkonini yaratadi"³. Bo'lajak xorijiy til o'qituvchisining nutqi orqali tafakkuri, fikrlashi, kreativligi boyib boradi.

O'zaro muloqot qilish, hamkorlikdagi kasbiy nutq faoliyati agar aloqa liniyalari bo'yicha ma'lumotlar modullarini qabul qilish orqali biz boshqa narsa emas, balki aynan nutq subyekti tomonidan uzatilgan narsa deb atasak, amalda chet tilini o'qitishni tashkil etishni boshqarish talabalar tomonidan olingan ma'lumotlarni kuzatishga tushadi, lekin mustaqil ravishda boshlashi mumkin bo'lgan kommunikativ faollik o'qituvchi bilan bir vaqtning o'zida davom etayotgan muloqotga parallel ravishda amalga oshadi. Bo'lajak xorijiy til o'qituvchisi atrofda umumiy voqea-hodisalarni mustaqil tahlil qilsa, sohani rivojlantirishga oid ma'lum nazariy ma'lumotni o'rgansa, undagi tuzilgan savollarga javob bera olishi, uzatuvchi subyektning nutq harakatlarini rejalashtirishi, ijobiy ta'sir ko'rsatish uchun mo'ljallangan tavsiflarni, ya'ni lingvistik – semantik konstruksiyalarni nutqida ishlatishni bilishi ayni muddaodir. Bunday nutqiy bilimlarni egallashga oid informatsiyalar majmuyi, ularning mazmuni, mohiyati, ilmiy manbalardagi leksik tushunchalar, nazarda tutilgan ma'nolar mutanosibli bo'lishi zaruriydir.

Demak bo'lajak xorijiy til o'qituvchisining kasbiy nutq faoliyatini rivojlantirishda ilmiy manbalar bilan tanishishni, o'quv topshiriqlarini ko'paytirish, xorijiy tilda tuzilgan matn va ma'lumotlarni to'g'rlashni o'rgatish, ularning fikrlash jarayonida kreativlik va nutq kommunikatsiyasining mavzu doirasida lisoniy va ijtimoiy me'yorlariga rioya qilish bo'yicha ko'nikmalar hosil qilish muhim ahamiyat kasb etadi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Зарецкая Е.Н. Риторика: Теория и практика речевой коммуникации. 2-е изд. – М.: Дело, 1999. – 480 с.
2. То'xliyev B., Shamsiyeva M., Ziyodova T. O'zbek tili o'qitish metodikasi. –T.: 2006.-192b
3. Шамов, А. Н. Методика преподавания иностранных языков: теоретический курс, учебное пособие/А. Н. Шамов. – Нижний Новгород: НГЛУ имени Н. А. Добролюбова, 2012. с- 177.
4. Millrood R. Teaching English Communicatively. Speaking. - Manchester: CEL-SE, 1998.

³ G'oziyev E. Tafakkur psixologiyasi. –T.: O'qituvchi Fan. 1990. -156

Maxbuba ALIJONOVA,

Andijon qishloq xo'jaligi va agrotexnologiyalar instituti, "O'zbek tili pedagogika va jismoniy madaniyat" kafedrası mudiri, dotsent

INTEGRATSIYA VA INTEGRATSIYALASHGAN TA'LIMNING DIDAKTIK MAZMUNI

Annotatsiya

Maqolada integratsiyaning bir necha usullari bir nechta fanlarni bir fanga birlashtirish integratsiyaga xos bo'lgan dialektik an'analarning u yoki bu jihatlari insonni har tomonlama mukammal rivojlantirish bo'yicha mavjud bo'lgan pedagogik g'oyalarda zamonaviy pedagogika hamda zamonaviy pedagogikada keng tarqalgan ta'lim va tarbiyaning, shaxs va jamoaning, faoliyat va bilishning dialektik birligi o'z aksini topganligi bayon qilingan.

Tayanch so'zlar. Integratsiya, integrativ yondashuv, kasbiy tayyorgarlik, integratsion ta'lim, zamonaviy pedagogika.

В данной статье представлены несколько методов интеграции в современной педагогике и констатируется, что диалектическое единство образования и воспитания, личности и сообщества, деятельности и познания нашло свое отражение.

Ключевые слова. Интеграция, интегративный подход, профессиональная подготовка, интегрированное образование, современная педагогика.

This article presents several methods of integration in modern pedagogy and states that the dialectical unity of education and upbringing, personality and community, activity and cognition is reflected.

Key words. Integration, integrative approach, professional training, integrated education, modern pedagogy.

O'zbekiston davlat mustaqilligini qo'lga kiritgandan keyingi qisqa vaqt ichida bosib o'tgan tarqiyot yo'li asrlarga arzigulik mazmun va mohiyat kasb etmoqda. O'zbekistonda ijtimoiy hayotning barcha sohalarida amalga oshirilayotgan islohotlarning maqsadi inson va uning manfatlari, uning xavfsizligi va farovonligini ta'minlash hamda barkamol avlodni voyaga yetkazishga qaratilgandir.

Oliy ta'lim tizimida sifatli kadrlar tayyorlashda bo'lajak mutaxassislarining o'zi tanlagan kasbi va mutaxassisligi bo'yicha puxta bilim berish asosida kelgusi amaliy faoliyatida o'z funksional vazifalarini mukammal bajarishga tayyorlash yo'nalishlarida olib borilayotgan ilmiy tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanishlar jarayonida oliy ma'lumotli mutaxassis shaxsiga va ularning faoliyatiga qo'yilayotgan zamonaviy talablar asosida ta'limni modernizatsiya qilish, yangilash hamda ta'lim mazmunini izchil rivojlantirib borish bilan bir qatorda, bo'lajak mutaxassislarga belgilangan malakaviy talablarni ham shaxs va jamiyat ehtiyojlariga muvofiq izchil takomillashtirib borish zarurati mavjud.

Shu bilan insonni har tomonlama mukammal rivojlantirish bo'yicha mavjud bo'lgan pedagogik g'oyalarda zamonaviy pedagogika hamda zamonaviy pedagogikaning rivojlanish qonuniyati bo'lmish bu zaruriyat bugungi kunda maxsus tashkil qilingan fanlarni integratsiyalash muammosi pedagogik jamoaga, o'quvchilarga ta'sir etishning yangi pedagogik vazifalarni samarali yechimini faol izlashga qaratilgan yo'nalishlardan biri sifatida qaraladi.

"Integratsiya" tushunchasi fanda avvaldan mavjud bo'lgan turli qismlar va elementlarning birlashgan holda faoliyat yuritish jarayonini ifoda qiladi".

Integratsiyaga xos bo'lgan dialektik an'analarning u yoki bu jihatlari insonni har

tomonlama mukammal rivojlantirish bo'yicha mavjud bo'lgan pedagogik g'oyalarda (Aristotel, Pestalotskiy ...) zamonaviy pedagogika hamda zamonaviy pedagogikada keng tarqalgan ta'lim va tarbiyaning, shaxs va jamoaning, faoliyat va bilishning dialektik birligi o'z aksini topgan.

"Integrativ faoliyat" tushunchasi qator holatlar bilan bog'liqdir. Birinchidan, "boshqariladigan" pedagogik integratsiyaning "betartib" (boshqarilmaydigan) integratsiyadan ajralish zaruriyati. Zamonaviy pedagogikaning rivojlanish qonuniyati bo'lmish bu zaruriyat bugungi kunda maxsus tashkil qilingan integratsion ish sohasidan tashqarida ham amalga oshirilishi mumkin. Shu bilan bir qatorda, ma'lum maqsadga yo'naltirilgan holda amalga oshirilayotgan integrativ faoliyat ham o'zining mavjudligidan darak bera boshladi. Ikkinchidan, integratsiyaning faoliyat sifatida baholash uning texnologik o'lchamlarini ham batafsilroq tahlil qilish imkonini beradi. Uchinchidan, pedagogikada allaqachon "integrativ ish" (V.I.Zagvyazinskiy), "integrativ faoliyat" (D.D.Semyonov), "integrativ-pedagogik tafakkur" kabi tushunchalarni qo'llash holatlari mavjud. Integrativ-pedagogik faoliyat (IPF) - bu pedagogik faoliyatning o'ziga xos turi bo'lib, faoliyat davomida ta'lim-tarbiya nazariyasi va amaliyoti sohasidagi u yoki bu vazifalar dolzarb tus oladi.

"Integratsiya" tushunchasi ta'lim jarayoniga tatbiq etilganda ikkita ma'noni anglatadi:

– birinchidan, bizni o'rab turgan atrof-olamni bir butunlikda deb qabul qilinishiga erishish (bunda Integratsiya ta'lim maqsadi sifatida maydonga chiqadi);

– ikkinchidan, fanga doir bilimlarni umumiy jihatlarini yaqinlashtirish (bunda Integratsiyaga ta'lim vositasi sifatida qaraladi).

Bugungi kunda fanlarni integratsiyalash muammosi pedagogik jamoaga, o'quvchilarga ta'sir etishning yangi pedagogik vazifalarni samarali yechimini faol izlashga qaratilgan yo'nalishlardan biri sifatida e'tirof etilmoqda.

"Integratsiya" so'zi lotincha *integratio* – tiklash, to'ldirish, "integer" – butun so'zidan kelib chiqqan. Bu borada ikki tushunchaga egamiz:

1. Tizim, organizmning alohida tabaqalashtirilgan qism va vazifalarning bog'liqlik holatini bildiruvchi tushuncha va shu holatga olib boruvchi jarayon.

2. Tabaqalashtirish jarayonlari bilan birga amalga oshirilayotgan fanlarni yaqinlashtirish jarayoni.

Hozirgi kunda asosini tabiatshunoslik bo'yicha bilimlar tashkil etuvchi integratsiyalangan ta'minot yaratish muammosi dolzarb masalalardan biridir. Bular boshqa turdagi bilimlarni jipslashtiruvchi asosiy vazifani o'z zimmasiga oladi.

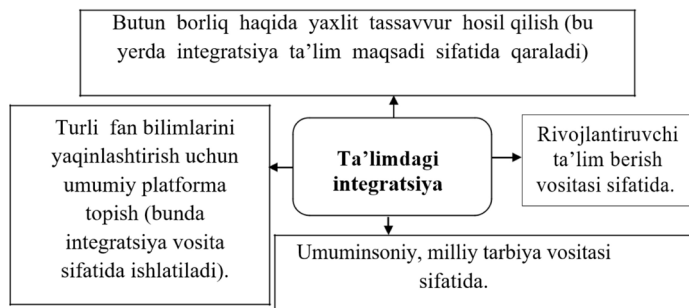
Bunday yondashish anchadan beri ma'lum va chet el maktablari tajribasida hal etilgan. Bunda so'z faqat sinflarda emas, balki umumiy ta'limning o'rta va tugallovchi bo'g'inlarida ham bir qator fanlarning mazmunini integratsiyalash ustida bormoqda. Bu integratsiyalangan fanga tabiat va jamiyatning birligini tushunish uchun zarur bo'lgan bir qator ijtimoiy-iqtisodiy, axloqiy-estetik g'oya va tushunchalarni kiritish ko'zda tutilgan.

Keyingi paytda oliy ta'limni integratsiyalash to'g'risida ko'p so'z yuritilmoqda. Olimlar va tadqiqotchilar, professor o'qituvchilar talabalarda qanday qilib dunyo to'g'risida yaxlit tushuncha hosil qilish va turli fanlar bo'yicha bilimlarni o'rganish zarurligini ta'kidlashmoqda.

Ta'lim integratsiyasi – fanlararo aloqaning yuqori darajasi, bir butun integrallashgan bilimlarni yaratishga imkon beruvchi vosita. Integratsiya tushunchasiga berilayotgan ta'riflar turlicha; ushbu ta'riflarning umumiylik tomoni - integratsiya bu atrofimizdagi borliqqa yaxlit qarashga erishishdan iborat.

Integratsiyaning asosini fanlararo aloqadorlik tashkil etadi va o'zining rivojini integratsiya g'oyasida topadi. Integrativ mazmunga ega bo'lgan predmetlarni o'rganish bo'lajak mutaxassislar bilimi, ish uslublari, shaxsiy fazilatlarini yaxlit butunligini ta'minlovchi omil sifatida qaralari.

Ta'limdagi integratsiyani quyidagicha ifodalashni lozim topdik:

Integratsiyaning tarkibiy qismlari.

Olib borilgan tadqiqotlardan ma'lum bo'ldiki, integratsiya ma'lum bir tarkibiy qismlarga ega ekan. Quyida ana shu haqda fikr yuritiladi.

Obyektga doir integratsiya: bunda bir obyektning turli fanlardagi timsollari bir mavzu, bo'lim yoki kurslarga (yer, suv, havo, oziq-ovqat va boshqa) kiritiladi.

Tushunchaga oid integratsiya: bunda umumiy tushuncha (energiya, harakat, modda, axborot va boshqalar)lar mazmunini ochib beradigan mavzu yoki kurslar qamrab olinadi.

Nazariyaga oid integratsiya: u fizika, kimyo, biologiyadagi kvant nazariyasi; biologiya, kimyo, astronomiya, texnika, sotsiologiyadagi evolyutsion nazariyaga asoslanadi.

Metodologik integratsiya: u falsafa metodologiyasi kabi ilmiy bilishning alohida metodlariga taalluqli integratsiya bo'lib, ularga tizimli yondashuvning qo'llanilishi va uning mohiyati, tabiatshunoslikka oid muammolarning qo'yilishi va ularning hal etilishi; fandagi tushuntirish va prognoz qilish; kuzatish, tajriba, modellashtirishning tuzilish mohiyati va qo'llanilishi kabilar kiritiladi.

Muammoli integratsiya: u turli kenglik darajasidagi fanlararo muammolarni qamrab oladi (atrof-muhitni muhofaza qilish, giyohvandlikka qarshi kurashish va boshqalar).

Faoliyatga oid integratsiya: munozara, guruhlar tarkibida ishlash, fanlararo reja va loyihalar tuzish va boshqalar.

Amaliy integratsiya: turli jarayon yoki texnik mahsulotlarni har tomonlama ko'rib chiqish, antibiotiklar, sintetik moddalar, biotexnologiya kompyuterlar va boshqalar.

I.Kololojvari., L.Sechenikovalar integratsiyani metodik xarakterini "Integrativ darslarni qanday tashkil etish mumkin?" nomli maqolalarida quyidagicha tasniflaydilar: "integratsiyalashgan darslarning imkoniyatlarini to'rt yil o'rganish natijasida bu metodikaning kelajagi katta ekanligiga ishonch hosil qildik. Unga ko'ra o'quvchilar ongida bizni o'rab turgan dunyo haqida yanada to'liq va atroflicha keng tasavvur hosil qilish imkoniyati tug'iladi. Bolalar o'z bilimlarini amaliyotda yanada faol qo'llash imkoniyatiga ega bo'ladilar, chunki bunda bilimlarning tub mohiyati yanada keng ochib berish imkoniyati, olamni bir butunlikda tasavvur qilish imkoniyati mavjud. O'qituvchi fanga oid bilimni berishda uni boshqa fanlar ma'lumotlari bilan solishtirish asosida uni yanada boyitadi, to'ldiradi".

Bir-biriga yaqin bo'lgan fanlarni birlashtiruvchi kurslar tashkil etish harakatlari bo'lmoqda: Masalan, matematika va konstruksiyalash, tasviriy san'at va badiiy mehnat. Bu kurslarning samaradorligini xorijlik pedagoglarning ko'p yillik ishlari natijalari bo'yicha baholash mumkin. Zero, integratsiyalangan kurslar chet el maktablari uchun odatiy holga aylangan.

Chet el tajribasi bilan tanishish shuni ko'rsatdiki, tabiat va jamiyat haqidagi bilimlarni rivojlantirish uchun asos bo'luvchi integratsiyalangan fanlar ko'pgina mamlakatlarning o'quv dasturlariga kiritilgan. Bu ekologik yo'nalishga ega bo'lgan integratsiyalangan fanlar jahon hamjamiyatida o'quvchilarda atrof-muhitga javobgarlikni shakllantirishning asosiy vositasi ekanligi to'g'risida xabar beradi.

Hozirgi kunda integratsiyaning bir necha usullari qo'llaniladi. Birinchisi, bir nechta fanlarni bir fanga birlashtirish. Shu masaladagi 1988-yilda chop etilgan xalqaro pedagogik tajriba yakunlariga bag'ishlangan tadqiqot – foydali manba ko'pgina xorijiy mamlakatlar boshlang'ich maktablarining o'ziga xos xususiyati integratsiyalangan kurslar bo'yicha ta'lim bo'lib qoldi. Kursning maqsadi bolani dunyo bilan suhbatga tortish, inson tabiat, jamiyat, fan, san'at bilan suhbatlashishga faqat odamlar suhbatlashadigan til bilangina emas, hayvonlar, o'simliklar tili bilan, rassomlar, musiqachilar, olimlar foydalanadigan til bilan tanishtirishdir.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2018-yil 5-iyundagi "Oliy ta'lim muassasalarida ta'lim sifatini oshirish va ularning mamlakatda amalga oshirilayotgan keng qamrovli islohotlarda faol ishtirokini ta'minlash bo'yicha qo'shimcha chora-tadbirlar to'g'risida"gi 3775-son Qarori. // Qonun hujjatlari ma'lumotlari milliy bazasi, 06.06.2018 y., 07/18/3775/1313-son.

2. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2019-yil 8-oktyabrdagi "O'zbekiston Respublikasi oliy ta'limi tizimini 2030-yilgacha rivojlantirish konsepsiyasini tasdiqlash to'g'risida"gi PF-5847-son Farmoni. // Qonun hujjatlari ma'lumotlari milliy bazasi, 09.10.2019 y., 06/19/5847/3887-son.

3. To'xtamatov X. Zamonaviy ta'limda an'anaviy va masofadan o'qitish shakllari integratsiyasi // Pedagogika. –T., 2015. -№4. – B. 59-64

4. Mavlonova R., Rahmonqulova N. Boshlang'ich ta'limda pedagogika, innovatsiya, integratsiya. O'quv qo'llanma. –T.: G'afur G'ulom nomidagi nashriyot-matbaa ijodiy uyi, 2013. – 204 b.

5. Mavlonova R., Rahmonqulova N. Boshlang'ich ta'limda pedagogika, innovatsiya, integratsiya. O'quv qo'llanma. –T.: G'afur G'ulom nomidagi nashriyot-matbaa ijodiy uyi, 2013. – 205-206 b.

6. Ergashev R.N., Ergasheva G.M., Eshonqulova M.X. M.X. Boshlang'ich ta'lim pedagogikasi, innovatsiya va integratsiyasi. Darslik. –T., 2022. - 182 b.

7. Mavlonova R., Rahmonqulova N. Boshlang'ich ta'limda pedagogika, innovatsiya, integratsiya. O'quv qo'llanma. –T.: G'afur G'ulom nomidagi nashriyot-matbaa ijodiy uyi, 2013. – 209 b.

8. Mavlonova R., Rahmonqulova N. Boshlang'ich ta'limda pedagogika, innovatsiya, integratsiya. O'quv qo'llanma. –T.: G'afur G'ulom nomidagi nashriyot-matbaa ijodiy uyi, 2013. – 210 b.

9. Ergashev R.N., Ergasheva G.M., Eshonqulova M.X. M.X. Boshlang'ich ta'lim pedagogikasi, innovatsiya va integratsiyasi. Darslik. –T., 2022. -5 b.

Zulxumor NALIBAEVA,

Toshkent to'qimachilik va yengil sanoati instituti, "Matematika va informatika"
kafedrası katta o'qituvchi

OLIJ TA'LIM MUASSASALARIDA MATEMATIKA FANINI O'QITISHNING PEDAGOGIK TEXNOLOGIYALARINI TAKOMILLASHTIRISH

Annotatsiya

Maqolada oliy ta'lim muassasalarida matematika fanini o'qitishning pedagogik texnologiyalarini takomillashtirish, bo'lajak mutaxassislarni matematik tayyorgarligi sifatini oshirish, matematika fanini o'qitishda axborot texnologiyalaridan foydalanishning samaradorligi, axborot-kommunikatsiya texnologiyalarini tavsiflanishi hamda matematikani o'qitishda zamonaviy dasturiy vositalarning turlari batafsil keltirib o'tilgan.

Tayanch so'zlar. Mantiqiy fikrlash, matematika, zamonaviy pedagogik texnologiyalar, matematik tayyorgarlik, axborot texnologiyalari, samara, matematikani o'qitish jarayoni, axborot turlari, gipermatn, multimediya, gipermediya, tarmoq, o'quv dasturiy vositalar.

В статье подробно описаны совершенствование педагогических технологий преподавания математики в высших учебных заведениях, повышение качества математической подготовки будущих специалистов, эффективность использования информационных технологий при обучении математике, характеристика информационно-коммуникационных технологий и виды современных программных средств обучения математике.

Ключевые слова. Логическое мышление, математика, современные педагогические технологии, математическая подготовка, информационные технологии, эффект, процесс обучения математике, виды информации, гипертекст, мультимедиа, гипермедиа, сеть, программные средства обучения.

The article details the improvement of pedagogical technologies for teaching mathematics in higher educational institutions, improving the quality of mathematical training of specialists, the effectiveness of the use of Information Technology in teaching mathematics, the description of information and communication technologies and the types of modern software tools in teaching mathematics.

Key words. Logical thinking, mathematics, modern pedagogical technologies, mathematical training, information technology, samara, the process of teaching mathematics, types of information, hypertext, multimedia, hypermedia, network, educational software tools.

Jamiyat taraqqiyotining hozirgi davrida oliy ta'limning maqsadi ijodiy, mantiqiy fikrlaydigan, raqobatbardosh, matematik usullardan foydalanish malakasiga ega bo'lgan mutaxassislarni tayyorlashdan iborat. Hozirgi vaqtda bilim va texnologiyalar shiddat bilan rivojlanib borayotgan bir paytda, oliy ta'lim muassasalarining asosiy vazifalaridan biri bitiruvchini zaruriy kompetensiyalar, bilim, malaka va ko'nikmalar bilan ta'minlash, ushbu vazifalarni amalga oshirish uchun zamonaviy pedagogik texnologiyalarni ishlab chiqish va rivojlantirishdir.

Oliy ta'lim muassasalarida tayyorlanadigan bugungi zamonaviy mutaxassis tizimli fikrlashi, nostandart vaziyatlarda to'g'ri qarorlar qabul qilishi, doimiy ravishda o'z ustida mustaqil ishlashga tayyor bo'lishi kerak. Bu esa, o'z navbatida mutaxassislarni tayyorlash jarayonida ularning yangi ish sharoitlariga tez moslashishga, kasbiy faoliyatdagi texnologik o'zgarishlarini boshqarishga imkon beradigan kasbiy madaniyatni rivojlantirishga asosiy e'tibor qaratilishini taqozo etadi. Tabiiyki, bu fanlarni o'qitish jarayonini tashkil etishda o'qitish sifatini ta'minlaydigan tub o'zgarishlarni talab qiladi. Bugungi kunda yuqori sifatli kasbiy ta'lim hayotning turli bosqichlarida

ijtimoiy himoya vositasi va kasbiy barqarorlik garovidir. Oliy ta'lim muassasalarida raqobatbardosh mutaxassislarni tayyorlashning muhim tarkibiy qismlaridan biri – bu uning matematik tayyorgarligi bo'lib, aynan matematik tayyorgarligi sifatini oshirish muammosiga yechim izlash bo'yicha ko'p yillar davomida olib borilgan izlanishlar hozirgacha yetarli darajada qoniqarli natijalar bermayapti.

Hozirgi kunda oliy ta'lim muassasalarida barcha fanlarni o'qitishda axborot texnologiyalari keng qo'llanilmoqda. Ammo, tadqiqotchilarning fikriga ko'ra, aynan matematika fani to'liq va maqsadli ravishda axborot texnologiyalari yordamida o'qitilishi mumkin bo'lgan fan hisoblanadi. Axborotlashtirishning dastlabki vositalari aynan matematik masalalarni yechishda qo'llanilganligi ham bejiz emas. Texnika yo'nalishidagi oliy ta'lim muassasalarida bo'lajak muhandislarga matematikani o'qitish jarayonida yangi axborot texnologiyalaridan foydalanish ularga uzluksiz bilim olish jarayonini quyidagilar hisobiga samarali ta'minlashga yordam beradi:

- kompyuter yordamida yaratiladigan ko'rgazmalilik, ya'ni o'rganilayotgan o'quv materialining mavhumligi haqida fikr yuritish;

- matematik muammolarni yechish imkonini beradigan aniq formulalar va qat'iy algoritmlarning mavjudligi;

- muammoli o'qitish metodikasini joriy etish;

- o'qish natijalarini nazorat qilish va o'z-o'zini nazoratni amalga oshirishni avtomatlashtirish.

Buning natijasida har bir talaba individual ravishda dars davomida erishgan yutuqlari to'g'risida obyektiv ma'lumotga ega bo'ladi va o'zlashtirgan bilimlarining yakuniy natijasini kuzatib boradi;

- rivojlantiruvchi o'qitishni amalga oshirish imkoniyati;

- talabalarining ijodiy qobiliyatlarni aniqlash;

- o'z-o'zini anglashga psixologik tayyorgarlikni shakllantirish.

Oliy ta'lim muassasalarida matematikani o'qitish jarayonida shaxs va jamiyat manfaatlarini uyg'unlashtirish nazarda tutiladi. Shaxsga yo'naltirilgan ta'lim bu g'oyaning asosi bo'lib, unda har bir ta'lim oluvchida insoniyatning umumbashariy ahamiyatga ega madaniyatining bir qismi sifatida matematik madaniyat bilan shakllantirish ko'zda tutiladi. Axborot-kommunikatsiya texnologiyalari bugungi kunda matematikaning amaliy muammolarini yarim asr oldingi davrga nisbatan ancha kengroq yechishga qodir. Zamonaviy axborot-kommunikatsiya texnologiyalarining yaratilishining o'zi ham matematik faoliyat bilan bevosita bog'liq.

Axborot-kommunikatsiya texnologiyalari talabalarining bilimlarni o'zlashtirish jarayonini imkon qadar individuallashtiradi va o'qituvchilarga ushbu jarayonni yetarli darajada optimal boshqarish imkoniyatini taqdim etadi. Axborot-kommunikatsiya texnologiyalari yordamida o'qitish jarayonida turli xil tasvirlardan osongina foydalaniladi, bu murakkab tushunchalar aniqroq bayon etilishiga imkon yaratadi, darslar yanada qiziqarli o'tadi, interfaol darslar tashkil etish imkoniyati yaratiladi. Axborot-kommunikatsiya texnologiyalari umumiy tushuncha, ammo u real predmet, texnik va dasturiy muhitda qo'llaniladi.

Oliy ta'lim muassasalarida matematikani o'qitishda foydalaniladigan axborot-kommunikatsiya texnologiyalarini ishlov berilayotgan axborot turlari bo'yicha quyidagicha tavsiflash mumkin:

1. Matnni qayta ishlov texnologiyalari. Quyidagi jarayonlarni amalga oshirishga yordam beradi: matnlarni qayta ishlash, ma'lumotni kiritishni avtomatlashtirish uchun skanerlash qurilmalari va belgilarni aniqlash tizimlaridan foydalanish, matnni kompyuterga kiritish.

2. Grafikni qayta ishlash texnologiyalari. Muayyan dasturiy vositalar yordamida

grafik tasvirlarni o'zgartirish va yaratishga imkon beradi.

3. Ma'lumotlarni qayta ishlash texnologiyalari. Ma'lumotlarga ishlov berish uchun dasturiy majmualardan foydalaniladi, buning natijasida elektron jadvallar yaratish, saqlash, tahrirlash, qayta ishlash va bosib chiqarish jarayonlari amalga oshiriladi. Ushbu dasturiy vositalar jadval protsessorlari ham deb nomlanadi va ularning yordami bilan byudjet va statistik hisoblar bo'yicha vazifalar hal etiladi, ular bilan ishlash uchun qulay bo'lgan ma'lumotlar bazalari yaratiladi.

4. Gipermatn texnologiyasi. Kompyuter ekranidagi matnni bo'laklarga bo'lingan nochiqli iyerarxik tuzilma shaklida tashkil etishdan iborat. Har bir bo'lak matndagi kalit so'zlar, iboralar, ma'lum qismlarga havolalar yoki giperhavolalar qo'yish orqali boshqalari bilan bog'lanishi mumkin. Bu o'rganilayotgan obyekt haqida ma'lumotni to'ldirish va talabani qiziqtirgan ma'lumotlarga havolani tanlashga imkon beradi. Bunday matn ochiqchilik xususiyatiga va mavjud qismlarga bog'langan yangi qismlarni kiritish imkoniyatiga ega.

5. Multimediya texnologiyasi. Animatsion rasmlar, video tasvirlar, matn va ovoz bilan ishlashga imkon beradi. Media obyektlariga quyidagilar kiradi: videokliplar; media ma'ruzalar, animatsion xaritalar va sxemalar; interfaol xaritalar va sxemalar (foydalanuvchilar tugmachalarni bosib ovoz, matn yoki grafik tushuntirishlarning ko'rinishini mustaqil ravishda nazorat qilishlari mumkin). O'quv jarayonini zamonaviy darajada tashkil etishga imkon beradigan samarali o'yin trenajyorlari va multimediya vositalari ishlab chiqilmoqda.

6. Gipermediya texnologiyasi. Quyidagi ikkita tushunchani o'zaro birlashtiradi: multimediya va gipermatn. Ushbu texnologiya gipermatn texnologiyalarining rivojlanish yo'lini ochib bergan bo'lsa, gipermedia dasturiy ta'minoti nafaqat matnli, balki ikki va uch o'lchovli grafikalar, video va ovozlar chiqaradigan nochiqli obyektlar bilan ishlashga imkon beradi.

7. Kompyuterli o'rgatuvchi tizimlar. Yangi materialni o'zlashtirishga, bilim miqdorini nazorat qilishga, o'quv materialini tayyorlashga yordam beradigan tizimlar. Ular o'quv jarayonini modellashtirish jarayonida, har bir talaba uchun oqilona o'quv strategiyasini tanlashda foydalaniladi, ma'lumotlar bazasiga kiradigan yangi ma'lumotlarning avtomatlashtirilgan holda hisobga olishni ta'minlaydi.

8. Tarmoq axborot texnologiyalari. Tarmoq axborot texnologiyalari aloqa va telekommunikatsiya uskunalar yordamida kompyuterda ma'lumotlarni yig'ish, uzatish, saqlash va qayta ishlash texnologiyalarini birlashtirishga imkon beradi. Zamonaviy kompyuterlardan ommaviy ravishda foydalanishning boshlanishi bilan paydo bo'lgan mahalliy tarmoqlar kompyuter texnologiyalaridan foydalanish samaradorligini, ma'lumotlarni qayta ishlash sifatini oshirmoqda va ishlab chiqarish jarayonini boshqarishni yangi bosqichga ko'targan yangi axborot-kommunikatsiya texnologiyalarining paydo bo'lishiga asos bo'lib xizmat qilmoqda.

Mahalliy va global tarmoqlarning birlashishi dunyo resurslariga kirishni ta'minlaydi, ular orasida eng ommabopi WWW (World Wide Web). WWW – texnologiya tashqi ko'rinishining jozibaliligi bilan farqlanuvchi va bir-birlariga o'zaro murojaatlarni tashkil qilish imkoniyati bilan ajralib turadigan gipermedia hujjatlarining ma'lum bir tizimidir. WWW tarmog'ida joylashtirilgan har qanday hujjatni maxsus WWW hujjat ko'ruvchisi (brauzer) yordamida tarmoqqa ulangan har qanday kompyuterda ko'rish mumkin. Tarmoqning har bir foydalanuvchisi tezkor hujjatlarni kompyuterlarning biridan ikkinchisiga yo'naltirib, internet tarmog'iga sayohat qilish imkoniyatiga ega. Kompyuter tarmoqlarida aloqa texnologiyalarining tarqalishi, elektron pochta foydalanuvchilari o'rtasida samarali aloqani ta'minlaydigan, kompyuterdan kompyuterga axborotlari yuborish va ularni qayta ishlash usulini ishlab chiqishga olib keldi. Elektron pochta

orqali har qanday ma'lumot (hujjatlar, chizmalar, grafik tasvirlar, ovoz yozuvlari va boshqalar) uzatilishi mumkin. Bloglar forum bo'lib, unda tarmoqdagi ma'lumotlarni e'lon qilish huquqi bir kishiga yoki bir guruh kishilarga tegishli bo'ladi, bloglarni o'qiydiganlar esa ko'p hollarda muallif tomonidan e'lon qilingan xabarlarga sharh berishlari mumkin. Telekonferensiya – bu qiziqtirgan mavzular bo'yicha munozaralar olib borish va ma'lum bir mavzu bo'yicha yangiliklar almashish imkoniyatini beradigan tarmoq forumi. Telekonferensiya tarmoqdagi xabarlarni chop etishga imkon beradi, uni barcha qiziquvchilar o'qishi, o'z xabarlarini qoldirishi mumkin. Bunday tartibda vujudga kelgan tarmoq munozarasi yangilik xarakteriga ega bo'ladi, chunki barcha xabarlar cheklangan vaqt davomida saqlanadi. Audio va video uskunalarini (mikrofon, raqamli video kamera va boshqalar) kompyuterga ulash kompyuterli audio va video konferensiyalarni tashkil qilish uchun xizmat qiladi. Vikipediya – "Viki" texnologiyasidan foydalangan holda internetda joylashtirilgan, bepul tarqatiladigan, ko'p tilli ensiklopediya bo'lib, unda foydalanuvchilar maqolalarni tahrirlash va yangi materiallarni qo'shishda bevosita ishtirok etishlari mumkin. Chat – foydalanuvchilarning real vaqt rejimidagi tarmoqli muloqoti. Forum muloqot ishtirokchilari o'rtasida ma'lum bir mavzu bo'yicha aloqani ta'minlaydi. Qulaylik nuqtai nazaridan, forumlar yopiq va ochiq bo'ladi. Axborot texnologiyalari an'anaviy holda apparatli va dasturiy ta'minotni yangi axborot texnologiyalari esa axborotlarni to'plash, saqlash, qayta ishlash va uzatish bo'yicha amallarni ta'minlaydigan apparat-dasturiy vositalar va qurilmalar, telekommunikatsion axborot almashinishning zamonaviy vositalari va tizimlari, audio, videotexnika va boshqalarni o'z ichiga oladi.

O'quv dasturiy vositalarining turlarini, ularni oliy ta'lim muassasalarida matematikani o'qitishda qo'llash usullarini metodik maqsadlar va amaliy qo'llashning afzalliklaridan kelib chiqqan holda aniqlashga imkon beradi.

1. Elektron ensiklopediyalar, almanaxlar, multimedia namoyish paketlari o'quv jarayonini zarur o'quv materiallari va ko'rgazmali qurollar bilan ta'minlaydi. Ularda ma'lumotnomalar, navigatsiya tizimi, videolar va turli xil animatsiyalar mavjud va tovush hamrohligiga ega. Taqdim etilgan obyekt yoki jarayonni vizual ravishda o'zgartirish bilan bir qatorda ularning parametrlarni o'zgartirishga imkon beradigan, ya'ni interfaollik xususiyatiga ega bo'lgan dasturiy vositalar ham mavjud va ulardan asosan ma'ruzalar paytida o'quv materiallarini tushuntirishda, ta'riflarni sharhlashda va talabalarning mustaqil ishlarini tashkil qilishda foydalaniladi.

2. Virtual laboratoriyalar. Bunday dasturiy vositalardan geometrik jismlarning xususiyatlarini batafsil o'rganish uchun foydalanish mumkin. Ular interfaol chizmalar yaratishga va turli xil o'lchashlarni bajarishga, talabalarning geometrik obyektlarni qurish va ularning xususiyatlarini tahlil qilish, tasdiqlarni isbotlash muammolarini hal qilish bo'yicha faoliyatini tashkil etishga imkon beradi. Shuningdek, ko'pyoqlar, ularning kesimlari va silindrik jismlarni qurishda foydalanish mumkin. Fazoda chizmalar chizish va ularni tahrirlashda animatsiyali roliklardan foydalanish maqsadga muvofiq hisoblanadi. Yaratilgan obyektlarni tahrirlash, ya'ni tekisliklarning shaffofligini, chiziq qalinligini, yo'nalishini, joylashishini, obyekt rangini va o'lchamini o'zgartirish, bundan tashqari, alohida oynalarda uch o'lchovli va ikki o'lchovli rasmlarni yaratishi mumkin. Chizmalarning orqa fonida ko'rinmaydigan ob'ektlarni ham tasvirlay olish imkoniyati mavjud, ya'ni chizmani simmetriya o'qi atrofida aylantirish va uni turli tomondan ko'rib chiqish ham mumkin. Oliy ta'lim muassasalarida matematikani o'qitishda virtual laboratoriyalardan foydalanish geometrik figuralarning xossalarni o'rganishga, teoremlar va ularning isbotlarini shakllantirishda yordam beradi. Virtual laboratoriyalarni mashg'ulotlarda talabalar amaliy masalalarni hal qilish vositasi, o'qituvchilar esa o'quv topshirig'ini taqdim etish vositasi sifatida qo'llashlari mumkin.

Bu esa o'z navbatida, matematikani o'qitishni individuallashtirishga olib keladi.

3. Elektron o'quv-uslubiy majmua matematikani o'qitish jarayoniga axborot kommunikatsiya texnologiyalarini qo'llashni amalga oshiradi. Majmua tarkibiga kiradigan bir qator modullar aniq tuzilmaga ega bo'lgan o'quv ma'lumotlarini, shu jumladan namoyishlarni, grafik obyektlarni qurish va muayyan mavzu bo'yicha nazoratlarni o'tkazishni ta'minlaydi. Natijalar qayd etiladi va istalgan vaqtda o'qituvchi tomonidan tahlil qilinishi mumkin.

4. O'yinli o'rgatuvchi dasturlar – o'quv predmetlarini o'yinli tarzda o'rganish vositasi. Ushbu dasturlarning maqsadi talabalarni mavzuga qiziqishini aniqlashdan iborat.

5. O'qituvchi va talabalar uchun yetarlicha yuqori darajada axborot madaniyati mavjudligini ko'zda tutuvchi dasturiy ta'minot. Bunga quyidagilar kiradi: kompyuterli matematik tizimlar (Maple, Maxima, Mathematica, Mathcad, UMS – Matematika (www.umsolver.com) va boshqalar); jadvalli protsessorlar (QuattroPro, MS Excel va boshqalar); statistik ma'lumotlarni qayta ishlash paketlari (Statistica, StatGraphics va boshqalar).

Axborot madaniyatini oshirish vositalaridan biri – kompyuterli matematik tizimlardan foydalanish hisoblanadi. Kompyuterli matematik tizimlardan foydalanish o'quv jarayonida axborot-kommunikatsiya texnologiyalarni qo'llash ko'lamini oshirishga, matematikani o'qitishning metodik imkoniyatlarini kengaytirishga va an'anaviy o'qitishda paydo bo'ladigan ba'zi bir muammolarni hal qilishga imkon beradi. Shunga qaramay, bugungi kunda oliy ta'lim muassasalarida matematikani o'qitishda kompyuterli matematik tizimlar lavhali tarzda qo'llanilmoqda. Ko'pgina kompyuterli matematik tizimlarda yechimni kerakli yo'nalishga yo'naltiradigan maxsus ko'rsatmalar va variantlardan foydalanadilar. Jarayon yo'nalishini foydalanuvchining o'zi aniqlaydi, natijada olingan natijaning ishonchligini tekshirish uchun zarur matematik bilim va ko'nikmalarga ega bo'ladi.

Kompyuterli matematik tizimlardan foydalanib, murakkab matematik hisoblarni bajarish, giperhavolalar, animatsiyalar va grafiklar yordamida elektron darsliklar yaratish mumkin. Ushbu kompyuterli matematik tizimlardan matematikada turli xil muammolarni (oddiy hisoblashlarni amalga oshirish, integrallarni hisoblash, optimallashtirish muammolari va boshqalar) yechish, statistik hisoblarni bajarish, kompyuterli modellashtirish va boshqalar uchun foydalanish mumkin.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. To'ychiyev T. T., Djumaboyev D. X. Matematik analiz fanidan 1-kurs talabalari uchun laboratoriya ishlari. – T. M. Ulugbek nomidagi O'zbekiston Milliy universiteti –2003.

2. Xolmatov T.X., Toylaqov N.I. Amaliy matematika, dasturlash va kompyuterning dasturiy ta'minoti. O'quv qo'llanma. – T., 2000

3. Ostonov Q. "Matematika va informatika o'qitish uslubi" predmeti bo'yicha o'quv-uslubiy majmua (bakalavriat bosqichi o'quvchilari uchun), Samarqand.: SamDU.2011,338 b.

4. Sa'dullayev A., Mansurov X., Xudoyberganov G., Vorisov A., Gulomov R. Matematik analiz kursidan misol va masalalar to'plami. 2-kism. – T.: Uzbekiston, -1995.

5. Прохоров Г.В., Леденев М.А., Колбеев В.В. Пакет символьных вычислений Maple V. – М.: Петит, 1997.

6. Дьяченко, С.А. Использование интегрированной символьной системы Mathematica в процессе обучения высшей математике в вузе: дис. ... канд. пед. 2002. 164 с.

Zulayxo ABDUNAZAROVA,

Shahrisabz davlat pedagogika instituti o'qituvchisi

BOTANIKA FANINI O'QITISHDA INTEGRATSIYAVIY YONDASHUV

Annotatsiya

Maqolada botanika fanlarini o'qitishda integratsiya(biol.), to'liq organizmdagi tuzilmalar va funksiyalarni tartibga solish, muvofiqlashtirish va birlashtirish jarayoni, ularning tashkil etilishi-ning har bir darajasidagi tirik tizimlarga xos ekanligi xususida so'z yuritilib, ta'limda fanlararo integratsiyaning dolzarb ekanligi tahlil qilinadi. Shuningdek, maktabda botanika fanlarini integratsiya asosidagi o'qitishning metodlarining ahamiyati yoritiladi.

Tayanch so'zlar. Integratsiya, ta'lim, o'quv, muloqot, botanika, fan, birlashtirish jarayoni, biotexnologiya.

В статье рассматривается интеграция (биол.) в преподавании ботанических наук, процесс регуляции, координации и интеграции структур и функций в целостном организме, который свойственен живым системам на каждом уровне их организации. Анализируется актуальность междисциплинарной интеграции в образовании. Также будет подчеркнута важность методов преподавания ботанических наук, основанных на интеграции в школе.

Ключевые слова. интеграция, образование, обучение, общение, ботаника, природа, наука.

In the article, integration (biol.) in the teaching of botanical sciences is discussed, the process of regulation, coordination and integration of structures and functions in the whole organism, which is characteristic of living systems at each level of their organization, interdisciplinary integration in education relevance is analyzed. Also, the importance of the methods of teaching botanical sciences based on integration in the school will be highlighted.

Key words. Integration, education, learning, communication, botany, nature, science.

Bu fanning zamonaviy rivojlanish darajasi bilan bog'liq bo'lib, unda botanikashunoslik bilimlarining integratsiyasi aniq ifodalangan. Botanika bizning umumiy uyimiz. Botanikada hamma narsa o'zaro bog'liqdir. Shuning uchun biologiya fanini o'rganishda o'quvchilarda dunyoni yaxlit idrok etishlari muhim ahamiyatga ega. Afsuski, o'quvchilar ko'pincha alohida maktab o'quv predmetlari o'rtasidagi munosabatlarni ko'rmaydilar va ularsiz botanikadagi ko'plab hodisalarning mohiyatini tushunish mumkin emas. Talabalar ko'pincha bir fandan olingan bilimlarni boshqa fandan bilimga qo'llay olmaydilar. Boshqa tomondan, barcha fanlarni bir butunga birlashtirish juda yaxshi emas, chunki ular individualligini yo'qotadi. Shu sababli, integratsiyalashgan darslar vaqti-vaqti bilan o'tkazilishi kerak, shunda talabalar o'quv fanlari o'rtasidagi munosabatlarni ko'rishlari va bir fan bo'yicha bilim boshqa sohalarida o'rganiladigan jarayonlarni tushunishni osonlashtirishini sezadi. Bu darslar talabalar yangi materialni o'rganayotganlarida yoki ilgari o'tilgan materialni ko'rib chiqayotganlarida samarali bo'ladi.

Integratsiya – qismlarni bir butunga birlashtirish, lekin mexanik emas, balki o'zaro kirish va ta'sir. Bundan tashqari, keyingi paytlarda butun o'quv jarayonining asosi bo'lgan botanikashunoslik fanlarini o'rganishga ajratiladigan soatlar qisqartirilgani bois integratsiyalashgan darslar ushbu muammoni hal etishga katta hissa qo'shmoqda.

Integratsiyalashgan darslarda turli fanlardan bilimlarni sintez qilish amalga oshiriladi, buning natijasida ajralmas bir butunlikni ifodalovchi yangi sifat shakllanadi, bu bilimlarning keng, chuqur kirib borishi natijasida erishiladi. Integratsiyalashgan darsni

tayyorlash va o'tkazishda o'qituvchi inobatga olishi kerakki, integratsiyalashgan dars aniq shakllantirilgan o'quv va kognitiv vazifaga ega bo'lishi kerak, uni hal qilish boshqa fanlardan bilimlardan foydalanishni talab qiladi; Bunday darsda o'quvchilarning yuqori faolligi va qiziqishi ta'minlanishi kerak.

Botanikashunoslik fanlari bo'yicha darsliklar tahlili shuni ko'rsatadiki, turli fanlarga oid darsliklarda ko'plab fakt va tushunchalar qayta-qayta keltiriladi, "ko'pincha bir tushuncha turli mualliflar tomonidan turlicha talqin qilinadi, bu esa ularni o'zlashtirish jarayonini murakkablashtiradi. Tabiiy fanlar bo'yicha dasturlarni tahlil qilish o'quv va uslubiy majmualarda integratsiyaga etarlicha e'tibor berilmagan degan xulosaga keldi.

Misol: 6-sinfda botanika fanini o'qitish o'quvchilar fizika va kimyo fanlarini o'rganishni boshlashdan avval boshlanadi. Shu munosabat bilan o'simliklar hayotidagi asosiy jarayonlar: mineral va uglerod bilan oziqlanish, moddalar almashinuvi, nafas olish to'g'risidagi bilimlar odatda tegishli ilmiy asoslanmasdan, boshlang'ich darajada olinadi, chunki o'quvchilar ko'p fizikaviy va kimyoviy tushunchalarni o'zlashtirmaydilar.

Shu asosda:

1. Maktab o'quvchilarida dunyoning yaxlit ko'rinishini muvaffaqiyatli shakllantirish uchun o'qitish jarayonida birinchi navbatda o'quv rejasi va dasturida nazarda tutilgan alohida tabiiy fanlar o'rtasida yaqin aloqani o'rnatish zarur;

2. Integrasiya zaruriyatini ilmiy fikrning rivojlanishi ham ko'rsatadi: radioastronomiya, kibernetika, biotexnologiya va boshqa fanlarning yutuqlari turli ixtisoslik olimlari: fiziklar, matematiklar, biologlar, kimyogarlari, biokimyogarlarning yaqin hamkorligi natijasidir.

3. Zamonaviy sharoitda nafaqat olim, balki jamiyatning har bir a'zosi faoliyati har tomonlama bilimni talab qiladi. Shunday qilib, oddiy qishloq xo'jaligi ishchisi, hosildorlikni oshirish uchun murakkab biologik obyektlarga ta'sir qiluvchi turli omillarning o'zaro ta'sirini bilishi kerak. Bunga quyidagilar kiradi: atrof-muhit sharoitlarining (yorug'lik, issiqlik, namlik, elektr va magnit maydonlari) hayvonlar va o'simliklarga ta'sirini o'rganish; o'simliklar va hayvonlarning o'sishi va rivojlanishining biologik jarayonlarida (bug'lanish, diffuziya) fizik hodisalarning rolini yoritish;

o'simliklar va hayvonlarning hayotiga maqsadli ta'sir qilish (yorug'lik nurlanishi, radioaktiv nurlanish, issiqlik ta'siri, elektr toki). Maktabning vazifasi esa o'quvchilarni hayotga, mehnatga tayyorlashdir.

Integratsiyalashgan ta'lim shakli har xil turdagi va shakllardagi darslarni o'tkazishni o'z ichiga oladi. Uslubiy adabiyotlarda integratsiyalashgan darslar turlicha tasniflanadi. O'qituvchilar asosan uchta turdagi integratsiyalashgan darslarni afzal ko'rishadi:

1. Dars – yangi materialni o'rganish;

2. Dars – o'rganilgan bilimlarni umumlashtirish va mustahkamlash;

3. Dars – bilimlarni nazorat qilish.

T.P. Lakotsenina integratsiyalashgan darslarning quyidagi shakllarini aniqlaydi.

1. Integratsiyalashgan dars:

– bir fan asosida, boshqa fan esa yordamchi fan sifatida ishlaydi;

– bir xil ta'lim sohasidagi fanlarning hissasi teng bo'lgan darslar.

2. Ikkilik dars:

bir necha, odatda ikkita o'qituvchi turli fanlarni o'rgatadigan dars, bu ularning o'zaro bog'liqligini ko'rsatishga imkon beradi.

3. Fanlararo aloqalardan foydalangan holda dars (parchalangan, tugunli, sintezlangan): turli fanlardan ikki yoki undan ortiq o'qituvchilar tomonidan dars o'tkazish; tegishli fanlar bo'yicha asosiy tayyorgarlikka ega bo'lgan bitta o'qituvchi.

Dars vaqti-vaqti bilan boshqa fanlardan materiallarni o'z ichiga oladi, lekin shu bilan birga fanning o'z maqsadi, vazifalari va dasturi bilan mustaqilligi saqlanib qoladi. Umuman olganda, darsning tuzilishi saqlanadi.

4. Integratsiyaga asoslangan individual darslar:

Obyektlarning mazmunidan faqat umumiy maqsad bilan belgilanadigan ma'lumotlar olinadi. Darsning bosqichlari an'anaviy ketma-ketlikda tuzilgan, lekin o'rganilayotgan bilim mazmuni bilan bog'liq holda farqlanadi.

Adabiyot: 6-sinfda o'simliklar va 7-sinfda hayvonlarni o'rganishda siz "Topmoqlar savati" tanlovini o'tkazishingiz mumkin (she'riy shakldagi topishmoqlar, bu yerda javoblar o'simlik va hayvonlarning nomlari).

Texnologiya: "Tirik haykal" loyiha tanlovi. Tabiiy materiallardan (daraxt shoxlari, qobig'i, mox, qarag'ay konuslari, quritilgan yoki yangi yong'oqlar, mevalar, rezavorlar, qobiqlar, mo'yna qismlari va boshqalar) yordamida har qanday kompozitsiyani yarating. Bu haqiqiy tirik mavjudotning tasviri, qishki guldasta, devor yoki stol bezaklari yoki sizning tasavvuringiz taklif qiladigan boshqa narsa bo'lishi mumkin. Siz qog'oz, karton, plastilin va modellash tirish xamiridan foydalanishingiz mumkin.

Geografiya: Bu botanikadagi fenologik kuzatishlar. "Rossiya o'rmonining sirlari" axborot va rol o'ynash loyihasi (stansiyalar va o'quv vazifalari bilan marshrut ishlab chiqilmoqda). Siz viktorina o'tkazishingiz mumkin, masalan, tirik organizmlar nomini olgan geografik nomlarni nomlang.

Matematika:

Hazilli misol: 20a plus 20a 40a qirgga teng.

Rus tili: jumalarda hayvonlarning nomlarini toping.

Gullar vaza ichida turardi, devorda quvnoq shamchiroqlar (zebra).

Mehnat darslarida biz ko'ylaklar tikdik (sichqonchalar).

Hamma men bilan rozi bo'ldi, lekin mening do'stim emas (mushuk, rakun).

Xulosa qilib, botanika bolalarga biologiya, kimyo, fizika va geografiya bo'yicha turli bilimlar shaklida ko'rinadi. Natijada, o'quvchilar dunyoning tuzilishi haqida ma'lumotga ega bo'lib, uning faoliyatining asosiy qonuniyatlarini aniqlay olmaydilar. Botanikashunoslik fanlari talabalarga dunyoning zamonaviy manzarasini ochib berishga qaratilgan. Bilim olishning har bir lahzasi bir vaqtning o'zida talaba ongining yaxlitligini, botanika haqidagi bilimlarning yagona tizimini shakllantirish bo'lishi kerak.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Букарёва М.М. Пути преодоления школьных перегрузок за счёт развития межпредметных связей и создания ситуации успешности для каждого ребёнка. – М., 2007.

2. Кульневич С.В. Анализ современного урока. Практическое пособие. – Ростов-на-Дону, 2006.

3. Лакоценина Т.П. Современный урок. Интегрированные уроки. – Ростов-на-Дону.: Учитель, 2008.

4. Максимова В.Н. Межпредметные связи в обучении биологии. – М.: Просвещение, 1997.

OLIIY TA'LIMDA RUS TILI DARSLARINI O'ZLASHTIRISHDA BADIY ADABIYOTNING O'RNI VA XUSUSIYATLARIGA OID MASALALAR TALQINI

Annotatsiya

Maqolada rus tilini o'zlashtirishda adabiyot fanining ahamiyati xususida so'z yuritilib, xususan, adabiyot har doim muhim rol o'ynashi, chunki u o'qish va o'qilgan narsani tushunish qobiliyatining tegishli darajasini shakllantirish uchun yaratilganligi qayd etiladi. Shuningdek, adabiyot fani u odamlarni madaniy qadriyatlar bilan tanishtirishga va madaniy-ma'rifiy qiziqishlar doirasini kengaytirishga yordam berishiga oid tadqiqatlar beriladi.

Tayanch so'zlar. Rus tili, uslub, dars, ta'lim, madaniyat, maorif, fikr, natija.

В статье рассматривается значение литературы в овладении русским языком, в частности отмечается, что литература всегда играет важную роль, поскольку создается для формирования соответствующего уровня умения читать и понимать прочитанное. Также приводятся исследования о том, как литературоведение может помочь приобщить людей к культурным ценностям и расширить круг культурно-просветительских интересов.

Ключевые слова. Русский язык, метод, урок, воспитание, культура, воспитание, мысль, результат.

The article discusses the importance of literature in mastering the Russian language, in particular, it is noted that literature always plays an important role, because it is created to form the appropriate level of the ability to read and understand what is read. Also, studies are given on how literary science can help to familiarize people with cultural values and expand the range of cultural and educational interests.

Key words. Russian language, method, lesson, education, culture, education, thought, result.

Darhaqiqat, talaba o'zining umumiy bilim darajasini oshirish uchun, til imkoniyatlarini kengaytirishi uchun adabiyot fanini o'rganish unga har tomonlama rivojlanishiga yordam beradi.

Tilni o'rganish dunyoning rus yilini lingvistik shakllantirishni, o'z xalqining milliy madaniyatini tushunishni, uning o'ziga xosligini bilishni, eng muhim qadriyat yo'nalishlaridan birini shakllantirishni ta'minlaydigan madaniy kompetentsiyani rivojlantirishi kerak. Zotan, ona tili xalq hayotida, o'quvchining ma'naviy-axloqiy dunyosini rivojlantirish, uning milliy o'zini o'zi anglashga yordam beradi.

Rus tili fani o'quv jarayonida adabiyotning asosiy maqsadlari quydagilardan iborat:

– adabiyotni o'rganish (shu jumladan, onlayn) jarayonida insonparvarlik dunyoqarashini shakllantirish, adabiyotga hurmat va muhabbat, har tomonlama rivojlangan shaxsni tarbiyalash;

– maktab o'quvchilarida analitik va xayoliy fikrlashni rivojlantirish, badiiy matnlarni emotsional darajada idrok etish, shuningdek, ijodiy tasavvur va o'qish madaniyatini shakllantirish;

– to'g'ri og'zaki va yozma nutqni rivojlantirish, yozma va og'zaki shaklda o'z fikrlarini shakllantirishda tildan malakali foydalanish;

– mustaqil ta'limga bo'lgan ehtiyojni rivojlantirish, ya'ni turli xil badiiy adabiyotlarni

onlayn yoki bosma nashrlarda o'qish;

- estetik didni shakllantirish, dunyoqarashga, hayotiy maqsadlar va qadriyatlarga ta'sir qilish – o'quvchi ta'limida adabiyotning yana bir muhim roli;

- ishni mafkuraviy darajada tushunish tufayli dunyoni tushunishni kengaytirish, shaxsiy tajribani intellektual, hissiy, ijtimoiy, aqliy darajada to'plash;

- adabiyotning milliy xususiyatlarini o'rganish o'quvchini o'z xalqi madaniyati bilan tanishtiradi va milliy mentalitetni shakllantirishdan iborat.

Jahon adabiyotini o'rganish o'quvchiga har bir kishi uchun yuzaga kelishi mumkin bo'lgan muammolar olamini ochib beradi va ularni hal qilish yo'llarini ham ko'rsatadi.

Adabiyotning ko'pgina xususiyatlari bor va ularning barchasi uni boshqa o'rganiladigan fanlardan ajratib turadi, lekin u hali ham ular bilan, masalan, filologiya fani bilan chambarchas bog'liq. Shuningdek, talabaning adabiyotni puxta egallashi uning lingvistik savodxonligi va nutq madaniyati darajasining oshishiga xizmat qiladi. Adabiyot va boshqa fanlar – tasviriy san'at, musiqa, tarix, madaniyat, ijtimoiy fanlar o'rtasidagi aloqa kuzatiladi. Bu sohalar bir-biri bilan juda bog'langan va ularning bir-biriga ta'sirini inkor etib bo'lmaydi.

Adabiyotning yana bir xususiyati til o'rganishda tadqiqot obyekti. Agar maktab o'quv dasturining boshqa fanlarida o'rganish obyekti fan asoslari bo'lsa, adabiyotda u turli tomonlardan – estetik, ilmiy, ekzistensial nuqtai nazardan ko'rinishi mumkin bo'lgan badiiy asar hisoblanadi.

Baholashning murakkabligi adabiyotning yana bir xususiyati hisoblanadi, chunki bilimlarni tekshirishning odatiy shakli talabaning ko'nikma va malakalarini to'liq aks ettirmaydi.

Mavzu bo'yicha adabiyotlardan samarali foydalanib rus tili mashg'ulotlarini quyidagi vazifalar orqali rivojlantirish tavsiya qilinadi:

- asarlarni diqqat bilan va ongli, shuningdek ifodali o'qish;

- o'qiganlarni batafsil yoki tanlab, o'z mulohazalar bilan takrorlash;

- ishni tahlil qilish;

- sharhlar, ijodiy va tadqiqot ishlari, insholar yozish;

- turli manbalardan foydalangan holda turli xil adabiyot ma'lumotlarini onlayn qidirish.

Ta'limda adabiyotning o'rnini kamaytirib bo'lmaydi, chunki madaniyat va nutqni rivojlantirish uchun o'quvchilarni ayrim badiiy asarlar, ilmiy maqolalar, tarix va adabiyot nazariyasi asoslari, shuningdek, og'zaki va yozma ishlar bilan tanishtirishni nazarda tutadi. Albatta, adabiyot kabi qiziqarli va ko'p qirrali fanni mustaqil o'rganish juda qiyin, chunki sinfda o'qituvchi o'quvchilarni badiiy asarni o'qish va idrok etishga hissiy jihatdan tayyorlay oladi. Ta'limda rus tilini o'rganish esa strategik ahamiyatga ega: nafaqat ushbu fan bo'yicha, balki boshqa barcha fanlarda ham akademik muvaffaqiyat tilni bilish darajasiga bog'liq. Tilni bilish darajasi ko'p jihatdan insonning ijtimoiy qiyofasini, uning madaniy va intellektual ko'rsatkichlarini, ijtimoiy faolligini va ma'naviy kelib chiqishini o'z-o'zini tarbiyalash istagini belgilaydi.

Talabalarning nutq qobiliyatlarini shakllantirish hozirgi bosqichning dolzarb mavzularidan biridir.

Rus tilini o'qitish usullarini rivojlantirishning hozirgi bosqichi o'quv maqsadlarini aniqlash va aniq texnologiyalar va usullarni tanlashga yangi yondashuvlar bilan tavsiflanadi. Ta'limda rus tilini o'qitishning maxsus maqsadlari sifatida davlat standartining til komponenti, kommunikativ, lingvistik va madaniy vakolatlarini belgilaydi.

Ta'limda rus tilini o'qitish metodologiyasidagi "kompetentlik" tushunchasi, birinchi

navbatda, tilni bilish darajasini aniqlash bilan o'rganish maqsadlarini aniqroq, qat'iy belgilashni izlash bilan bog'liq. Kompetensiya – olingan bilim, ko'nikma va malakalar asosida har qanday faoliyatni amalga oshirish qobiliyatidir. Zamonaviy usullarda kompetensiya rus tilini o'qitish jarayonida shakllanadigan va uning o'zlashtirilishini ta'minlaydigan va pirovardida o'quvchi shaxsini rivojlantirishga xizmat qiladigan bilim va ko'nikmalar majmui sifatida tushuniladi.

Rus tilini o'qitish nazariyasi va amaliyotida quyidagi lingvistik, kommunikativ, madaniy kompetensiyalar ajralib turadi: Tilshunoslik kompetensiyasi – o'quvchilarning so'zlaridan, ularning shakllaridan, sintaktik tuzilmalaridan adabiy til me'yorlariga mos ravishda foydalana olishi, uning sinonimik vositalaridan foydalana olishi, pirovardida, til boyligini o'zlashtirib olishi nutq faoliyatini muvaffaqiyatli amalga oshirish sharti hisoblanadi.

Lingvistik kompetensiya o'quvchilarning nutq harakatini tushuna olmasligini anglatadi. Ushbu kompetensiya rus tili fanining asoslarini bilishni o'z ichiga oladi, lingvistik tushunchalar majmuasini o'zlashtirishni, tilning jamiyat va odamlar hayotidagi o'rni haqidagi ma'lumotlarni o'zlashtirishni o'z ichiga oladi, buning natijasida barqaror va doimiy. Fanga qiziqish, rus tiliga hurmat va muhabbat tuyg'usi tarbiyalanadi. Lingvistik kompetensiya shuningdek, rus tili fanining tarixi elementlari va uning ko'zga ko'ringan vakillarini o'z ichiga oladi.

Kommunikativ kompetensiya – bu boshqalarni tushunish va muloqotning maqsadlari, sohalari va vaziyatlariga mos keladigan nutq xatti-harakatlarining o'z dasturlarini yaratish qobiliyati. U nutq fanining asosiy tushunchalari haqidagi bilimlarni – nutqning uslublari va turlari, tavsiflarning tuzilishi, hikoyalar, mulohaza yuritish, matndagi gaplarni bog'lash usullari va boshqalar; matnni tahlil qilish ko'nikmalarini o'z ichiga oladi.

Lingvistik kompetensiyani shakllantirish rus tilini o'qitishning eng muhim jihati hisoblanadi, chunki lingvistik kompetensiya talabalarning so'zlarni, ularning shakllarini, sintaktik tuzilmalarini adabiy til me'yorlariga muvofiq ishlatish, uning sinonimik vositalaridan foydalanish qobiliyatidir

So'nggi paytlarda lingvistik kompetensiyani shakllantirishga alohida e'tibor berilmoqda, chunki u ijtimoiy faol shaxsni muvaffaqiyatli shakllantirishning kaliti sifatida ko'rilmogda. Rus fanida lingvistik kompetensiya ko'pincha til hamjamiyatining a'zosi uchun boshqalar bilan og'zaki aloqa qilish va tilni akademik intizom sifatida egallash uchun zarur bo'lgan o'ziga xos ko'nikmalar to'plami sifatida namoyon bo'ladi.

O'qitishda rus tili va adabiyoti o'rtasidagi munosabat an'anaviy va tabiiydir. Bu yerda asoslar aniq: matnlar – badiiy asarlardan parchalar – ko'pincha rus tili darslarida mashqlar va diktantlar uchun til materialini tashkil qiladi. Badiiy matnlar ustida ishlash rus tiliga sezgirlikni rivojlantirishga yordam beradi, badiiy matnning chuqur qatlamlarini ochib beradi, nutqni rivojlantirishga, rus tilining intonatsion-ritmik tuzilishini idrok etishga, shuningdek, qo'yilgan muammolarni estetik tushunishga yordam beradi. Badiiy matn turli xil muloqot sohaslarini belgilashga qodir bo'lgan barcha lingvistik, estetik va kommunikativ vositalarga ega, ta'lim sohasida u o'quv birligiga aylanishi mumkin va estetik funksiyaga ta'sir qilish funksiyasini bajarib, o'quvchilarni tarbiyalash vositasidir. Badiiy matn tilning barcha elementlarini, uning barcha birliklarini o'ziga xos, izchil tizimga birlashtiradi. Aynan matnda barcha til birliklari tabiiy vaziyatda, tabiiy muhitda taqdim etiladi; matnda lingvistik birliklar yangi rang berish va yangi matn yaratish funksiyalarini oladi. Bu funksiyalarni bilmaslik ularni mustaqil nutq faoliyatida ishlata olmaslikka olib keladi. Bir so'z bilan aytganda, matn o'rganilayotgan til birliklarining yangi xususiyatlarini ochib beradi va o'quvchilarga ularning bilimlarining yangi bosqi-

chini taqdim etadi, bu esa nutq malakasini oshirishga yo'l ochadi. Zamonaviy rus tili darsi tarkibida matn bilan murakkab ishlash bilim, ko'nikma va malakalarni samarali shakllantirishning zarur shartiga aylanadi va o'quv jarayonini qiziqarli qiladi.

Matn bilan ishlashni tashkil etishning quyidagi shakllari va usullari eng samarali hisoblanadi:

- matnni har tomonlama tahlil qilish;
- argumentativ insho yozishga tayyorgarlik jarayonida matn bilan ishlash;
- nutq turlari ustida ishlashda matnni tahlil qilish;
- matnlarni qiyosiy tahlil qilish;
- xotiradan yozish;
- lingvistik eksperiment;
- "deformatsiyalangan" matn bilan ishlash;
- tayanch so'zlar asosida matn tuzish.

Matnni kompleks tahlil qilish nafaqat qiziqarli, balki rus tilini o'rganishga tizimli yondashadigan juda foydali ish turidir. Badiiy matn bilan ishlash o'quvchilarning lingvistik his-tuyg'ularini rivojlantiradi, grammatik, stilistik va nutqiy xatolarni bartaraf etishga yordam beradi, badiiy asarlarning stilistik va semantik idrokini sezilarli darajada chuqurlashtiradi va maktab o'quvchilarining axloqiy fazilatlarini shakllantiradi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Omanova, M. A. (2020). Updating views on literary heroes and glory in the novels of the period of independence. *Novateur publications JournalNX-A Multidisciplinary Peer Reviewed Journal*, 6(10), 415-419.
2. Mubora, O. (2023). Artistic realization of the spiritual and spiritual world of the hero in the novel "Pahlavon Muhammed". "england" modern psychology and pedagogy: problems and solution, 10(1).
3. Akhtamovna, A. D. (2023). The scientific significance of the harmony of the works of abu ali ibn sina and alisher navai. *Galaxy International Interdisciplinary Research Journal*, 11(4), 1000-1002.
4. Atabaeva, G. F. (2021). Humanizm in the novel of a. yakubov. in актуальные проблемы тюркологии: россия и тюрко-мусульманский мир (pp. 68-71).
5. Achilov, N. K. (2021). Единство эпических сюжетов и вопросы художественной трактовки. *Theoretical & Applied Science*, (4), 125-130.
6. Ачилов, Н. К., & Джумаева, Н. И. (2020). Вопрос исторической личности в эпическом исполнении и ее художественная интерпретация.
7. Sherovna, A. M. (2023). Education of preschool children in the family on the basis of national values. *Finland International Scientific Journal of Education, Social Science & Humanities*, 11(4), 624-627.
8. Alikulova, M. (2023). Raising preschool children through modeled values. *Science and innovation*, 2(B5), 304-307.
9. Burkhanova, F. The Wisdom In The Works Of Alisher Navoi. *Turkish Journal of Physiotherapy and Rehabilitation*, 32(3), 32467-32472.
10. Masic, I. (2012). Thousand-year anniversary of the historical book: "Kitab al-Qanun fit-Tibb"-The Canon of Medicine, written by Abdullah ibn Sina. *Journal of research in medical sciences: the official journal of Isfahan University of Medical Sciences*, 17(11), 993.

QAHRAMON XARAKTERINI YARATISHDA HAMDA OCHIB BERISHDA ICHKI MONOLOGLARNING O'RNI

Annotatsiya

Maqolada inson psixologik dunyosining murakkabligi tashqi va ichki bog'liqlik bilan ham ochilishi xususida so'z yuritilib, qahramonning qalbida nima sodir bo'layotganini faqat tashqi bog'liqlik bilan emas, ichki bog'liqliklari bilan ham aniqlanishi tahlil qilinadi. Shuningdek, bu ikki bog'liqlik egizak tasavvur bo'lib, birisi ikkinchisida qahramonga xulosa chiqarishga, vaziyatni to'g'ri baholashga eng muhimi, xatolarni to'g'rilashga turtki bo'lsa, ikkinchisi uning xarakterini ochib berishi tadqiqot obyekti qissalari orqali tadqiq qilinadi.

Tayanch so'zlar. Qissa, qahramon, xarakter, yurt, detal, asos, ijod, yozuvchi, tasavvur, resurslar.

В статье говорится о том, как сложность психологического мира человека может раскрываться внешними и внутренними связями, анализируется, как происходящее в душе героя определяется не только внешними, но и внутренними связями. Также эти две связи представляют собой двойственное воображение, одно из которых побуждает героя делать выводы, правильно оценивать ситуацию, а главное, исправлять ошибки, а другое раскрывает его характер через рассказы объекта исследования. быть сделано.

Ключевые слова. Рассказ, герой, персонаж, страна, деталь, основа, творчество, писатель.

The article talks about how the complexity of the human psychological world can be revealed by external and internal connections, and analyzes how what is happening in the heart of the hero is determined not only by external connections, but also by internal connections. Also, these two connections are a twin imagination, one of which prompts the hero to draw conclusions, to correctly assess the situation, and most importantly, to correct mistakes, while the other reveals his character through the stories of the object of research. will be done.

Key words. Story, hero, character, country, detail, basis, creativity, writer.

Har bir asar yozuvchi hayotining bir bo'lagi. Unda el qayg'usiga qorishgan armonlari va el orzusiga esh bo'lgan maqsadlari bor. Nomus hayot-mamot masala. Hayotda insonni or-nomusi, sha'ni saqlab turadi. Bu anglanishlar qon misoli o'zlik tomirida oqadi. Har bir sinov, har bir jarayon bizni nomus bilan ro'baro' qiladi. Yosh umidli yozuvchi Xoliyor Safarov "Nomus va hayot" asarida Qashqadaryo kengliklarida hayot kechirayotgan yoshlar hayoti cho'pon yigit taqdiri misolida ochib bergan. Aslida bu hayotini yozuvchiga tanish... Muallif ham bolaligida adirlarda qo'y boqqan, qissa qahramoni Eshpo'lat kabi qir etaklarida ko'kka qarab xayol surib yotgan, sevgan qizi haqida o'ylagan, keyin shaharga o'qishga kelgan... Qissadagi hayot esa umuman to'zonli. Universitetda o'qishni orzu qilgan yigit otasining qo'li yupqaligi sababli o'qiy olmaydi. Cho'ponlik qiladi. Qismati – qo'ylar, orzulari yaylov bo'lib qoladi. Ammo uning sevgani bor. Qizning otasi "ko'ngli o'zidan qolsin" deb imtihonga yuborgan, ammo uyda ro'zg'or va qishloqning ado bo'lmas tashvishlariga o'ralashib yotgan qiz o'qishga kirolmaydi. Uni endi turmushga berishlari kerak. Otasi "Cho'ponga qiz bermayman,

masalan” degani bilan sovchilar bezorini chiqargach, oxiri rozi bo'ladi. Ammo tez orada fotihani buzadi va qizni Abdulla hojining avlodi, G'ulomboy fermerning o'g'liga beradi. Yigitning nomusi poymol bo'ladi, so'zi o'ladi. Asar ana shundan boshlanadi...

Xoliyor Safarovning “Nomus va hayot” qissasida bu ikki tashqi va ichki bog'liqlik o'rtasida tafovut kuchaytirilib, qahramonning xarakter xususiyatlari yanada kengroq ochib beriladi. Xususan, avvaliga o'qishga kirolmay cho'pon yigitning tugunini qaytargan va otasining tanlovi boy yigitni qayliq qilgan O'g'iloyning ertalab derazasiga yopishtirilib ketgan – yam-yashil, gullayotgan daraxtda o'zi o'tirgan shoxni arralayotgan qiz tasviri yoki kechalari bilan tonggacha go'yo deraza ortidan eshitalayotgandek sado berayotgan oshiq yigitning nay navosi kabi tashqi bog'liqliklar “Shu Akmalga rozilik berib xato qildimov...degan xulosa chiqarishiga turtki bo'lsa-da, O'g'iloy bu xulosalar bilan ruhiy keskinlikka boradi. Oqibatda unga xos ayyorlik, boylikka o'chlik, kaltafahmilik xarakterlari ochiladi. Muallif uchun qahramonning qalbida hech qanday sir yo'q – u haqida hamma narsani biladi, ichki jarayonlarni batafsil kuzata oladi, taassurotlar, fikrlar va tajribalar o'rtasidagi sabab-oqibat munosabatlarini tushuntiradi. Bu tushuntirishlarini esa tashqi bog'liqliklar falsafiy ma'no anglatibgina qolmay, har bir qahramonning qismatidan ogohlantirayotgan o'sha suratlar bilan qissaning voqealar jarayonini zanjir kabi tizginga tizadi.

Taqdirini arralayotgan qiz surati allamahalgacha O'g'iloyning xayolot dunyosini vayron qilgan bir paytda otasi Murod qassobga do'konida – soqollari o'sib, yuzlari ajin bosib ketgan qariya devorda osilgan soatga qarab qo'l silkiyotgan surat tinchlik bermadi, hatto qassobxona devorida osilgan soatga ko'zi tushdi-yu, yuragi qalqib ketdi. Ichki hayajon, titroq bilan “Soatga qarab qo'l silkiyotgan odam” uni ta'qib qilayotganidan vahimaga tushdi. Bu o'rinda yozuvchi qahramonning ichki holatining keskinligini kuchaytirish, qilgan aybidan keyingi suratni qissaga olib kiradi. Oddiy qog'ozga chizilgan bu suratda bir xaroba uy tasvirlangan bo'lib, uning eshik va derazalari loy bilan panjakash qilib suvab tashlangan, uyga kirish ham, chiqish ham yo'q. Aslida bu surat Murod qassobning ichki dunyosining andozasi desak yanglishmaymiz. Zotan, u birinchi marta suratni qo'lga olganda ham yuragi shig' etdi. Qizi suratni “Menimcha, manavi rasmda soatga qarab qo'l silkiyotgan odam umri o'tib ketayotganidan, vaqt orqaga qaytmasligidan o'kinayotgan, to'g'rilab bo'lmas xatolaridan afsuslanayotgan bo'lsa, eshik-derazasi yo'q, demak, u yerda odam yashamaydi. Odami bo'lmagan joyda boyo'g'li bo'ladi” degan izohidan Murod qassobning ko'ngliga g'ulgula tushadi. Uni bu tasvirlar yuragini ombur bilan qisgandek bo'ldi. Ammo uning fikri o'zgarmadi. Muallif qahramonning ichki ruhiyatiga tashqi ta'sir ko'rsatayotgan har qancha bog'likni olib kirsada, Murod qassobning xarakteriga o'zgarish bo'lmadi. Qaytanga qizini o'sha suratdagi bir xurjun kitob ortilgan egasida yo'q eshakning dashtdagi yolgiz oyoq yo'ldan katta tirassaga qarab ketayotgan “kuyovi”ga berish neyati oshdi. “Suvi tortilgan ko'l va qirg'oqda qolib ketgan teshik qayiq tasviri”dan keyin Murad qassob yiqildi, yuragi huruj qildi. Bu o'rinda yozuvchi vaziyatning jiddiyligini yoki qahramonlarning ichki holatining keskinligini kuchaytiradigan, uning ichki dunyosining ba'zi xususiyatlarini ajratib ko'rsatadigan maxsus suratlardan o'ziga xos badiiy vosita sifatida yanada ko'proq foydalanib, boshiga tushayotgan vaziyatlarga aslida sababchisi ham o'zi bo'lishiga vaqtida xatolarni anglab olishiga turtki bo'ladi.

Ma'lumki, psixologizm badiiy adabiyotning asosiy fazilatlaridan biri bo'lib, yozuvchiga o'z qahramonlarining ichki dunyosini chuqur ochib berish, ularning his-tuyg'ulari, fikr va kechinmalarini yetkazish imkonini beradi. Psixologizm yordamida muallif o'quvchida his-tuyg'u va empatiyani uyg'otadigan yorqin tasvirlarni yaratadi.

Shuningdek, yozuvchilar personajlarning ichki dunyosini va ularning hissiy holatini yetkazish uchun turli usullardan foydalanadilar. Masalan, qahramonlarning ichki monologlari, mulohazalari, dialoglari ularning xarakteri va fikrlarini ochib berish uchun ishlatiladi.

Xoliyor Safarovning "Nomus va hayot" qissasida psixologizm syujeti va kompozitsiyasiga ta'sir qilib, uni yanada chuqurroq, qiziqarli va real chiqishida rol o'ynaydi. Shundan qissada psixologizm yozuvchiga personajlarning ichki dunyosini o'rganishga, murakkab voqealar liniyalarini yaratishga va personajlarning hissiy holatini yetkazishga, qahramonlarni yaxshiroq tushunishga, ularga hamdard bo'lishga yordam beradi.

Ma'lumki, personaj nutqi monolog (personajlarning o'z-o'ziga yoki o'zgalarga qaratilgan ichki nutqi) va dialog (ikki yoki undan ortiq personajlar o'rtasidagi suhbat)dan iborat bo'lib, ularning ikkalasi ham obraz va xarakter yaratishning muhim vositalaridan sanaladi. Xususan, X.Safarov "Nomus va hayot" qissasida psixologizmning har ikki turidan o'rinni foydalangan.

Yozuvchi personaj nutqini uning asarda tasvirlangan voqealardagi o'rniga, individual xarakter-xususiyatlariga qarab tavsiflab chiqdi. Asar qahramonining tabiatiga qarab, yozuvchi uning nutq tuzilishi, so'z boyligi va boshqa til xususiyatlarini ochdi. Ayniqsa, qahramonining xarakterini tipiklashtirish va individuallashtirish maqsadida badiiy til leksikasi resurslari – arxaizm, neologizm, professionalism, dialektizm, disfemizm kabi elementlardan ham foydalandi.

Bu o'rinda "Nomus va hayot" qissasida badiiy til leksikasi resurslaridan kelib chiqqan qarg'ish so'zlarini misol tariqasida berish o'rindir.

"Yigitning so'zi o'lguncha, ho'kizning bo'yni uzilsin", degan Meyli cho'pon iyini qisib, qayta-qayta kelavergach, har ikki gapining biriga "masalan" qo'shib gapiradigan Murod qassob lafzidan qaytadi. Yigitlik ori, nomusiga chidolmagan cho'pon yigitning onasi Zarbuvi xola qorong'i tunda baland qir ustida o'tirib, butun qalbi hasratga to'lib, ko'zyoshlari yuzuni yuvib, ko'kka boqdi:

"Ey karami keng Egam! Bir begunoh yigitni nomusga qo'ygan qizning ertasini O'zingga soldim! Xudojon, seni unutganlarning, seni o'rtaga qo'yib, sening pok nomingdan so'z aytib, keyin lafzini harom qiluvchilarning jazosini o'zing bergin!.. O'zing bergin!.. O'zing!.."

Qarg'ishlar – o'zbek folklorining mustaqil, qadimiy, an'anaviy janri bo'lib, insonga yomonlik, o'lim tilash motivlarini ifodalashi bilan ajralib turadi. "Qarg'ish" atamasi qadimgi turk tilida "Qirqar" fe'li o'zagidan yasalgan. M.Koshg'ariyning "Devonu lug'otit turk" asarida shu so'z bilan o'zakdosh "Qirg'a" iborasining g'azab ma'nosida qo'llanilganiga izoh berilgan.

Qarg'ish barcha xalqlar folklorida mavjud. Shu bois turli xalqlar og'zaki ijodida uchraydigan qarg'ishlar mazmuni, shakli va poetik tabiatiga ko'ra bir-biriga yaqin va hamohangdir. Chunki qarg'ishlarning kelib chiqish asoslari bir ildizga – so'z magiyasi bilan bog'liq tasavvur – tushunchalarga borib taqaladi.

Qissada qarg'ishlardan qahramon xarakteri, ruhiyatini ochib berish uchun keng foydalanilgan.

Masalan, o'g'lining ori, obro'sini to'kkan qizni yigitning onasi qarg'aydi: "Ey, karami keng Egam! Bir begunoh yigitni nomusga qo'ygan qizning ertasini O'zingga soldim! Xudojon, seni unutganlarning, seni o'rta qo'yib, sening pok nomingdan so'z aytib, keyin lafzini harom qiluvchilarning jazosini o'zing bergin!.. O'zing bergin!.. O'zing!"

Ushbu parchadagi onaning O'g'iloyga aytgan qarg'ishidan personajlarning ijtimoiy kelib chiqishi oydinlashadi. Yigitning cho'ponlikdan ro'zg'or aravasini tortishi-yu, qizning boylik, mansab, mavqe ortidan yaxshi yashash sharoitiga qiziqishi, bunga hatto sevgisini ham qurbon qilishi oqibatida uning ruhiyati ham ochib beriladi.

"Ularning bir yigitning sha'ni, bir onaning ohi urmasa, rozi emasman!+

– Xudoyim, – dedi u ko'kka boqib, – bizni bandam desang, o'zing yuzimizni yorug' qil! Nomusga qolgan o'g'limning qalbini sindirma! Uning yuragidagi olovni o'chirma! Benomuslarning jazisini o'zing ber!"

Mallif asari haqida quyidagi fikrlarni bildirgan:

Yozuvchi mahoratining yana bir jihati qarg'ishlarga emas, balki badiiy psixologizmning ichki monolog turidan ham keng foydalanadi.

Ichki monolog – bu adabiy qahramonning fikrlari va kechinmalarini to'g'ridan-to'g'ri takrorlashdan iborat bo'lgan psixologizmning asosiy usuli. U "ma'lum bir badiiy konventsiyaga asoslanadi, bu aslida ichki bo'lib qoladigan aqliy harakatlar adabiyotda "tashqariga chiqarilishi" va muallifning vositachiligi tufayli, go'yo "eshitib qo'ygan", ular tashqi kuzatuvchi (o'quvchi) uchun ochiq bo'ladi. Ichki monolog ichki nutqqa taqlid qilishning alohida holati bo'lib, uning xususiyatlarini mantiqiy fikrlashning intuitiv va ekstramantiqiy fikrlash bilan uyg'unligi, fikrlarning past baholanishi, parchalar va pauzalar, tushunchalarning asossiz aloqalari, kontseptual bilan parallel ravishda mavjud bo'lgan majoziy fikrlash, o'ylash yoki hatto uni o'zgartirishini aks ettiradi.

Ikkita tushuncha mavjud: "ichki nutq" va "ichki monolog". Ichki nutq ko'proq psixologik tushunchadir, u adabiyotshunoslikda juda kam qo'llaniladi. Ichki nutq – bu qisman tartibga solingan bo'lsa ham, shunchaki odamning fikrlari va ichki monolog – bu xarakterning o'ziga murojaatidir. Aslida, odam ichki monologlarni kamdan-kam talaffuz qiladi, ammo adabiyotda bu ko'pincha sodir bo'ladi.

Ichki monologning vazifalari

Axborotni taqdim etishning bu shakli badiiy matnda juda foydali, chunki u turli funksiyalarni bajaradi.

Qahramonning fikr va his-tuyg'ulari haqida o'quvchiga bilvosita emas, balki muallifning hikoyasi orqali bevosita xabar beradi.

Qahramonning xarakterini ochib beradi.

U o'quvchilarga, masalan, qahramonning ba'zi sirlari, u yashirgan his-tuyg'ulari, boshqa qahramonlar bilan munosabatlari haqida bila olmagan ma'lumotlarni yetkazadi.

Qissada berilgan quyidagi monologlarda buni yaqqo ko'rish mumkin.

– Bu qanday ko'rgulik? -edi. G'ayrat aka o'ziga-o'zi. Odam ota-onasidan ayrilsa ko'nikadi. O'lim haq deydi. Do'st-u yoridan ayrilsa chidaydi. Mendan biror ayb o'tgan-dir-da, deydi. Odam oilasidan ayrilsa-da ko'nikadi. Bir-birimizga to'g'ri kelmadi, deydi. Farzandidan ayrilsa, chidaydi, sabr qiladi. Umri qisqa ekan peshonamizga sig'madi,

deydi. Ammo eldan ayrilsa, yomon ekan. Yaxshi-yomon kuningda yoningda bo'lmasa, yomon ekan. Bundan ortiq qabohat, bundan ortiq haqorat yo'q ekan!. Ah pochcha-ya... Ahmoq pochcha-ya..."

Yuqoridagi ichki monologda qahramonning fe'l-atvori keyingi harakatlariga ta'sir qiladi. Ichki monologlar qahramon nimani anglashini ko'rsatadi.

– Oydin opa nazarida, ular kecha to'y qilib, qizini uzatishmadi, balki elga sharmandalik dasturxonini yozishdi, orsizligini namoyon etishdi. U eriga kechagi to'y haqida hammasini so'zlab bermoqchi, qanchalar katta xato qilishganini, odamlarning ularga munosabati to'y kuni oshkor bo'lib qolganini aytmoqchi edi, bo'lmadi.

Parchada qahramonning ichki monologi fikrlari tabiiy berilgan. Ichki monolog orqali muallif qahramonning sodir bo'layotgan voqealarga munosabatini ko'rsatgan ayniqsa, dialogni susaytirib, qahramonning ichki dunyosini yoki fikrlash poezdini ko'rsatgan. Asarda o'quvchi qahramonlar bilan bog'lanishi uchun, ularning ichki dunyosini ko'tarilgan. Bu ichki monologlar orqali amalga oshirilgan. Yozuvchi qahramonlar aynan nima haqida o'ylashlarini va ular atrofidagi dunyoni qanday qabul qilishlarini tasvirlagan.

– G'ulomboy esa boshini egganicha lab tishlab o'tirar, bu ishlarning barchasiga o'zini aybdor sanab, bir begunoh yigitni nomusga qo'yib, uning baxtiga chang solib xato qilganini, bu ishlarning barchasi cho'pon yigit va uning onasining ohlari evaziga bo'lyapti, xudoyim mening jazomni beryapti, deb endi otasiga ham, ayoliga ham qarashga yuzi bo'lmay, hiqillab o'tirardi.

Psixologiyada ichki monolog fikrlash shakllaridan biri, shaxsning o'zi bilan muloqot qilish jarayonidir. Shunday ekan muallim ham qissada bu ichki ovozlari bilan insonni tanqid qilgan, maslahat bergan, aql-idrokka chaqirgan.

Ma'lumki, tafakkur, odatda, ichki nutq, goh ichki monolog, goh ichki dialog shaklida bo'ladi. Bu qissada muallif ichki monologlar orqali qahramonning o'z fikrlarini ifodalashi, bu bilan kitobxonning uning ichki fikrlarini his qilishiga yordam bergan. Qissada, shuningdek, ichki nutqdagi aqliy qiyinchiliklar, fikrlash muammolari darhol ichki monologlarga yaqinlashtirilgan.

– Yo, Alloh! – hoji bobo titrab ketdi. Lablarini tishlab, bosh chayqadi. – Bu ishlar qaysi gunohimiz uchun-a?

Parchada ko'rinadiki, hoji boboning titrab, lablarini tishlab, bosh chayqashi ichki monologning yanada rivojlanishiga, pichirlash va hatto baland ovozli nutqqa aylanib, shaxsga fikrlash obyektlarini aniqroq tahlil qilish va aqliy faoliyatni boshqarish imkonini ham bergan. Shuningdek, qahramonning his-tuyg'ulari yoki jismoniy holati ochib berilgan. Bu yozuvchining uzoq vaqt chekinmasdan, retrospektivni, ya'ni qahramonning xotiralari orqali o'quvchini ma'lum bir voqeaning foni bilan tanishtirishga imkon bergan.

"G'ulomboy esa karaxt bo'lib qolgan, goh uy oldida dod solib yig'laydi, goh "Endi nima qilaman, ota? deya otasini quchoqlab oladi. Uyga kirib, yonma-yon qo'yilgan qo'sh mayyit qarshisiga o'tiradi-da, tizzalariga mushtlab yig'laydi. "Bu azoblar qaysi gunohim uchun, xudojon?" – deya faryod chekadi. Uyga ham hovliga ham sig'may yurgan ayolini ko'rganda o'zini yanada aybdor, yanada gunohkor sanaydi, go'yoki bu ishlarning hammasiga o'zini aybdor chog'laydi."

Hamma narsani biluvchi muallif o'zi nafaqat his-tuyg'ularni nomlaydi, balki ularni sharhlaydi, ularni bilvosita nutq shaklida hikoya qildi, psixologik tafsilotlar, portretlar,

manzaralar va musiqalardan foydalangan.

Atrofni zulmat qoplagan, derazalardan va darvoza tepasiga yoqilgan chiroqlardan tushayotgan yorug'likni aytmasa, borliq er-xotinning qalbidek qop-qorong'i edi... Murod qassob yerga cho'kkalab o'tirdi, yelkasini devorga tirab, o'ksinib-o'ksinib yig'ladi. Hammasiga o'zini aybdor sanadi. Masalan, shu fotihasini qaytarmaganimda cho'ponga tegib ketardi. Mayli, boy bo'lmas, mayli o'rtahol yashar, lekin tirik yurardi, orzu-havas ko'rardi. Bu nima degan gap? Endi men nima degan odam bo'ldim, masalan? Otasini o'ldirganni padarkush deyishadi, onasini o'ldirganni modarkush deyishadi. O'zini o'zi o'ldirganni xudkush deydi. O'z bolasini o'ldirganni nima deydi? A, nima deydi, masalan? Bachakushmi, bolakushmi?

Men ahmoq o'z qizimni o'zim o'ldirdim. Uni o'zim o't ichiga tashladim. Hammasiga o'zim aybdorman, o'zim! To'yga biron kelmagandi, endi o'ligimga ham biron kelmasa kerak. Nima degan odam bo'ldim-a, nima degan odam bo'ldim?!

– Qaysi gunohim uchun bunday baloga yo'liqdim-a, Xudojon? – eriga kuch bermay o'kirib yubordi u. Bundan sharmandali o'lim bormi? Odam ham quturib, o'z boshiga yetadimi?..

"Bir pok vijdonli cho'pon yigitni kuydirgan, bir oilani hasratga qo'ygan, nomusga qolishiga sababchi, ikki o'rtada talosh bo'lib, eski qishloqqa yangi odat kiritgan va oqibatda o'z boshiga yetgan O'g'iloy endi yo'q. U ota-onasining qarori va falokat qurboni bo'ldi..."

Yozuvchi qahramonlarni tasvirlashning "tashqi" shakli, "tashqaridan" yoki "bilvosita psixologizm" – bu nutq, yuz ifodalari, imo-ishoralar, harakatlar va psixologiyaning tashqi namoyon bo'lishining boshqa belgilariga tavsif bergan.

Belgilarni "ichkaridan" tasvirlash yoki psixologik tasvirning bevosita shakli o'z-o'zini ochish orqali xarakterning ongi va ongsizligidagi fikr va his-tuyg'ulari ochilgan.

– Yo xudojon, bu qanday sinovki, dardimni o'z erimga aytolmasam-a? Allohim o'zing sabr bergin, o'zing bir yo'l ko'rsatgin...

Rus adabiyotshunosi A.V. Karelskiyning belgilarni ichkaridan tasvirlashni quyidagicha tasniflariga e'tiborni qaratish lozim:

1) hikoya qiluvchining diqqatni qahramonning ichki dunyosidan tashqi fonga to'satdan, namoyishkorona o'zgartirishi (ruhning kulminatsion holatlarini tashqi harakatlar va faktlarning tavsifi bilan almashtirish texnikasi);

Gyoki elektr simlari qo'shilib qolgandek bu gapni eshitgan Oydin opaning ich-ichidan armon-u hasratlar tutashib, nimadir chirsillab ketgandek bo'ldi, ammo hech narsa deya olmadi, faqat beholgina bo'lib, qizining boshini ko'ksiga bosdi.

2) tafsilotlarni o'ynash (bu yerda tahlilga o'tish holatlariga, yarim ongli impulsarga qaratilgan);

3) nutq xususiyatlarining maxsus shakllari:

– qahramonning nutqi uning fikrlari va his-tuyg'ulariga teng emas, chunki ular ko'pincha aql tomonidan boshqarilmaydi;

– muloqot tuzilishi ko'p yo'nalishli impuls va motivlarni aks ettiradi;

– nutq jarayonida fikr shakllanadi, uning yordamida xarakter o'zini sinab ko'radi va suhbatdoshni tekshiradi;

– nutqda sezilarli undovlar, pauzalar, sukunatlar mavjud – pulsatsiyalanuvchi

his-tuyg'ularni subtekst bilan aniqlash.

Ichki monologdan foydalanish chastotasining umumiy tahlili uni qahramonning hissiy holatini yetkazishning eng tez-tez ishlatiladigan vositasi sifatida to'g'ridan-to'g'ri aniqlash imkonini beradi. Ichki monologning o'zi qahramonning ichki kechinmalarini yetkazishning asosiy uslubiy vositasi bo'lib tuyuladi va nafaqat his-tuyg'ularni, balki fikrlash jarayonining dinamikasini kuzatishga yordam beradi.

Ichki monolog fikrlarga taqlid qilishdir, shuning uchun u shunday ovoz berishi kerakki, bular muallifning tavsifi emas, balki qahramonning mulohazalari va kechinmalari ekanligi ayon bo'lishi kerak.

Birinchi shaxs hikoyasida muallif va qahramon o'rtasidagi chiziq ichki monolog u yoqda tursin, tashqi hodisalarni tasvirlashda ham ko'pincha yo'qoladi. Boshqa tomondan, haqiqatda, odam juda kamdan-kam hollarda ichki monologlarni talaffuz qiladi, ya'ni u voqealarning mohiyatini o'ziga tushuntiradi. Ammo ko'pincha bizning boshimizda hukmronlik qiladigan tarqoq fikrlar va tajribalarning haqiqiy tartibsizliklarini ham o'quvchiga tashlab bo'lmaydi. Aniqrog'i, ba'zilar o'z his-tuyg'ulariga turli gap-so'zlar va izohlar bilan parcha-parcha so'z va qisqa iboralarni aralashtirib yuborishga harakat qiladilar.

Atrofni zulmat qoplagan, derazalardan va darvoza tepasiga yoqilgan chiroqlardan tushayotgan yorug'likni aytmasa, borliq er-xotinning qalbidek qop-qorong'i edi... Murod qassob yerga cho'kkalab o'tirdi, yelkasini devorga tirab, o'ksinib-o'ksinib yig'ladi. Hammasiga o'zini aybdor sanadi.

Yozuvchining xayoliy dunyosi uning asarlari tilida: fojiali shiddatli, ziddiyatlar va qarama-qarshiliklarga to'la, idealning uzluksiz izlanishlari bilan ichkaridan yaqqol namoyon bo'lgan. Uning badiiy tili odat me'yorlarini dadil o'zgartirish asosida qurilgan va yangi turdagi og'zaki estetik uyg'unlik yaratilgan.

Xoliyor Safarovning qissada hikoya qilish uslubining o'ziga xos xususiyatlari mavjud. Murod qassob "masalan" so'zini tez-tez takrorlaydi. Bu esa muallifning qahramoni nutq texnikasini faqat tizimli birlikda, ularning badiiy funksiyasini hisobga olgan holda ifodalay olish mahoratini ochib beradi.

Dastlab bilvosita nutqning konstruksiyasi sifatida yaratilgan iboralar keyinchalik to'g'ridan-to'g'ri nutq so'zlariga aylanadi va boshqa bironing nutqini takrorlaydi.

Foydalanilga adabiyotlar

1. Safarov.H. Qanotsiz qushlar –T.: O'zbekiston, 2014. -344 b.
2. Safarov, Xoliyor. Nomus va hayot: qissa va hikoyalar. –T.: G'afur G'ulom nomidagi nashriyot-matbaa ijodiy uyi, 2019. -152 b.
3. Qo'shjonov M. Hayot va mahorat. –T.: O'zadabiy nashr, 1962. 201 bet.
4. Boboev Tuxta. Adabiyotshunoslik asoslari. Oliy O'quv yurtlarining filologiya (o'zbek tili va adabiyoti) fakultetlari talabalari (bakalavriyat bosqichi) uchun darslik. Mas'ul muharrir: Mamajonov S. . 2-nashr, qayta ishlangan va to'ldirilgan. – T.: " O'zbekiston" , 2001. – 560 b.

Muqaddas TEMIROVA,

Shahrisabz davlat pedagogika instituti, pedagogika fakulteti Boshlang'ich ta'lim metodikasi o'qituvchisi

DARSDAN TASHQARI MASHG'ULOTLARDA TARBIYAVIY ISHLARNING O'RNI VA AHAMIYATI

Annotatsiya

Ushbu maqolada komil insonning axloqiy fazilatlari: insonparvarlik, do'stlik, g'amxo'rlik, jonkuyarlik, samimiylik, odamiylik, bolajonlik, iymonlilik, fidokorlik, xushmuomalalik, boadablik, iltifotlilik, kechirimlilik, mehmondo'stlik, halollik, to'g'rilik, diyonatlilik, haromdan hazar etish, mehnatsevarlik, vatanparvarlik va hakovzolarining ijtimoiy-axloqiy ahamiyati ilmiy-nazariy tahlil qilingan.

Tayanch so'zlar. Tasavvuf, halollik, poklik, vijdon, diyonat, zukkolik, huquqiy komillik, axloqiy, yetuklik, siyosiy, teranlik, mehnatga halol munosabat, yuksak madaniy, ma'naviy, saviya, professional, iftixor.

В данной статье нравственными качествами совершенного человека являются: человечность, дружба, забота, энтузиазм, искренность, человечность, ребячество, вера, жертвенность, вежливость, скромность, обходительность, всепрощение, гостеприимство, честность, право. Научно и теоретически анализировались важность честности, религиозности, избегания нечистоты, трудолюбия, патриотизма и хакодза.

Ключевые слова. Мистика, честность, чистота, совесть, религия, ум, юридическое совершенство, моральная, зрелость, политическая, глубина, честное отношение к труду, высокий культурный, духовный, уровень, профессиональный, гордость.

In this article, the moral qualities of a perfect person are: humanity, friendship, care, enthusiasm, sincerity, humanity, childishness, faith, sacrifice, politeness, modesty, courtesy, forgiveness, hospitality, honesty, right the socio-ethical importance of honesty, religiousness, avoidance of uncleanness, hard work, patriotism and hakovzas were scientifically and theoretically analyzed.

Key words. Mysticism, honesty, purity, conscience, religion, intelligence, legal perfection, moral, maturity, political, depth, honest attitude to work, high cultural, spiritual, level, professional, pride.

Barkamollikka intilish – bu komil inson darajasiga erishish uchun intilish. Komillikka inson butun umri davomida erishib boradi. Uchala tushuncha: sog'lom avlod, ma'naviy barkamol, komil inson – darajama-daraja chuqur ma'no kasb etadi. Shundan kelib chiqadigan bo'lsak, komil inson bo'lishning aniq cheki va chegarasi yo'q. Bizning ko'hna tariximizda yuzaga kelgan, xalq, mamlakat tarixida katta ma'naviy-axloqiy tarbiya rolini o'ynagan tasavvuf komil inson nazariyasi haqidagi, uni tarbiyalash, voyaga yetkazish haqidagi ta'limot va amaliyot sanaladi. Mazkur savolni tasavvuf ta'limotidan kelib chiqqan holda bayon etishni maqsadga muvofiq deb topdik.

Komil insonlar jamiyatning tirik vijdonlaridir. Kishilar ularga qarab hushyor tortadilar, dunyo behudaligidan o'zlariga kelib, o'z qalblariga, o'z qilayotgan ishlariga razm soladilar, tavba-tazarru qiladilar. Komil insonlarning af'olu a'moli insonlar diliga quvvat, ko'ziga nur bag'ishlagan.

Komil inson haqida tasavvuf adabiyotida ko'p asarlar bitilgan. Ana shunday kishilardan biri XIII asrda yashagan Aziziddin Nasafiy bo'lib, “Insoni komil” nomli risolasida komil insonga ta'rif berib shunday yozadi: “Bilgilki, komil inson deb shariat va tariqat va

haqiqatda yetuk bo'lgan odamga aytadilar va agar bu iborani tushunmasang, boshqa ibora bilan aytayin: bilgilli, komil inson shunday insondirkim, unda quyidagi to'rt narsa kamolatga yetgan bo'lsin: yaxshi so'z, yaxshi fe'l, yaxshi axloq va maorif". Bu sifatlar bilan ziynatlangan odam yolg'on, riyo va badkirdorlikdan chekinadi, hamma vaqt ezgu niyat bilan yashab, ezgu ishlarga tayyor turadi".

Yaxshi sifatlarni egallab borgan odam komil inson martabasiga ko'tarila oladi. Komil inson – insonlarning eng mukammali, eng oqili va donosi. Komil inson insonlar jamiyati ichidan yetishib chiqadigan mo'tabar zotdir. Insonlar komillikka axloqiy-ma'naviy poklanish jarayonida erishadilar.

Komillikning belgisi haq yo'lidan borib, xalqqa foyda keltirishdir. Kishi o'z so'zi, amaliy ishlari, niyati bilan qanchalik odamlarga foyda keltirsa, yomonlarni to'g'ri yo'lga solsa, haq yo'lida fido bo'lsa, u shuncha komil bo'ladi.

Komil, barkamol insonni tarbiyalash, voyaga yetkazish haqida musulmon Sharqi axloqi tarixida inson hayoti uchun dasturulamal, vazifasini o'tagan ko'p pandnomalar, xalq kitoblari mavjud bo'lgan. Shulardan ba'zilarini sanab o'tamiz. Chunonchi, Kaykovusning "Qobusnoma", Sa'diyning "Guliston", "Bo'ston", Amir Temurning "Temur tuzuklari", Abdurahmon Jomiyning "Bahoriston", Alisher Navoiyning "Mahbubul-qulub", Xusayn Voiz Koshifiyning "Axloqi muhsiniy" va boshqalarni ko'rsatishimiz mumkin. Bu asarlarning ko'pchiligida odil shoh va adolat, halollik, soflik, poklik, to'g'rilik, rostgo'ylik, insonparvarlik, ma'rifatli bo'lish kabi insonning sharqona fazilatlari berilgan.

Alisher Navoiyning "Nasoyim ul-muhabbat" asarida komil insonga xos xususiyatlar, uning sharqona fazilatlari sanab o'tilgan. Bular qatoriga ulug' mutafakkir quyidagilarni kiritadi: tavba, halol luqma bilan qanoatlanish, o'z kasbidan topib kun o'tkazish, shariatga rioya etish, barchadan o'zini kam deb bilish, hatto farzandlari, xizmatkorlariga qo'pollik qilmaslik, chuchuk tilli bo'lish – yaxshi, muloyim tilli bo'lish, rahmdil bo'lish, saxiy bo'lish, mard bo'lish, halimlik, xushxulq bo'lish, rizo-rozilik bilan kun o'tkazish, sabrli bo'lish, sadoqatli, vafoli bo'lish, riyozat chekishdan qo'rqmaslik va boshqalar.

Shu tariqa o'tmishda, komil insonning o'ziga xos axloq kodeksi ishlab chiqilgan bo'lib, bu sifatlarga ega bo'lish har bir odamning orzu-armoni deb qaralgan. Komil inson haqidagi g'oyalar katta ijtimoiy-axloqiy ahamiyatga ega bo'lgan. U insonni sharaflil, ezigulik va buyuk xayr ruhida tarbiyalash, mehru muxabbat, vafo va sadoqatni kuchaytirishga xizmat qilib keldi. Har zamon, har lahzada insonlarga ularning insonligini eslatib, yovuz, qabih ishlar, nojo'ya xatti-harakat va qiliqlardan saqlanishga ko'maklashdi, ularda iymon va vijdon binosining paydo bo'lishini ta'minlaydi.

Komil inson iymon va e'tiqodlilik, halollik va poklikning oliy timsoli. Biz hammamiz shunga intilib yashamog'imiz lozim. Mustaqil O'zbekistonning bozor munosabatlariga o'tish sharoitida iymonli bo'lish, halollik va poklik, vijdonli va diyonatli bo'lish nechog'lik zarur ekanligi hammamizga ayon. Mana shuning uchun ham Prezidentimiz ma'naviy barkamol inson tarbiyasida yoshlarimizni elini, vatanini sevuvchi komil inson qilib tarbiyalash ishiga alohida ahamiyat berib kelayotir. Prezidentimizning quyidagi ta'rifida komil insonning asosiy xususiyatlari har taraflama chuqur va teranlik bilan bayon qilib berilganligi diqqatga sazovordir: "Komil inson deganda, – deb yozadi Islom Karimov, – biz avvalo, ongi yuksak, mustaqil fikrlay oladigan, xulq-atvori bilan o'zgalarga ibrat bo'ladigan bilimli, ma'rifatli kishilarni tushunamiz".

Uning shakllanganligi darajasini xarakterlovchi eng muhim fazilatlar esa quyidagilardir: aqliy zukkolik, huquqiy komillik, axloqiy yetuklik, siyosiy teranlik, mehnatga halol munosabat, yuksak madaniy, ma'naviy saviya, professional iftixor, milliy va umuminsoniy

g'urur va boshqalar.

Yuqoridagilarni hozirgi mustaqil hayotimiz, turmush tarzimiz, kishilarning, ayniqsa, yoshlarning intilishlari bilan bog'lab komil inson chizgilariga quyidagi xislat va fazilatlar kirishini umumiy tarzda bayon etishimiz mumkin:

Komil insonning umumiy xislatlari: yoqimlilik, ko'rkamlik, jozibadorlik, salobatlilik, hurmatga sazovorlik, shoironalik, ulug'sifatlik, o'ziga xoslik, yetuklik, jiddiylilik, madaniyatlilik, tarbiyalanganlik va boshqalar;

Komil insonning axloqiy fazilatlarlari: insonparvarlik, do'stlik, g'amxo'rlik, jonkuyarlik, samimiylilik, odamiylilik, bolajonlik, iymonlilik, fidokorlik, xushmuomalalik, boadablik, iltifotlilik, kechirimlilik, mehmondo'stlik, halollik, to'g'rilik, diyonatlilik, haromdan hazar etish, mehnatsevarlik, vatanparvarlik va hokozolar;

Ishbilarmonlik xislatlari: ishchanlik, tirishqoqlik, serharakatlilik, mas'uliyatlilik, insoflilik, halollik, malakalilik, epchilik, uddaburonlik, saranjom-sarishtalik, tadbirkorlik, aniqlik, tejamkorlik, barkamollik, tamasizlik, tavakkalchilik va boshqalar.

Zukkolik, idroklik fazilatlarlari: zehnlilik, bama'nilik, xotirjamlik, sog'lom fikrlilik, donishmandlik, sezgirlik, zakovatlilik, topqirlik, notiqlik, tanqidiylilik, dadillik, omilkorlik, savodxonlik, qiziquvchanlik, ishqibozlik kabilar.

Sobitlik xislatlari: faollik, qat'iyatlilik, tezkorlik, jo'shqinlik, sabotlilik, bir so'zda turishlik, barqarorlik, botirlik, dovyuraklik, intizomlilik, jiddiylilik, nafsni tiyishlik, o'zini yo'qotmaslik, sovuqqonlik, o'ziga talabchanlik, kamsuqumlik, o'zini o'zi idora eta bilish va boshqalar.

Ehtiroslilik xislatlari: ko'tarinkilik, tantanavorlik, kulib turuvchanlik, hazinlik, kelajakka ishonch, ezgulik, kek saqlamaslik, oliyanoblik, otashinlik, nozik tabiatlilik, hayolilik, xijolatpazlik, iffatlilik va hokozolar.

Shaxs sog'lom va har tomonlama barkamol shakllanishi uchun unda o'qishga intilish hissini takomillashtirish bilan cheklanib bo'lmaydi. Ular ongida kasb-hunar va mehnat kunikmalarini hosil qilish, umummadaniy bilimlarni, milliy va umumbashariy qadriyatlarga asoslangan yuksak ma'naviy-ahloqiy fazilatlarini tarbiyalash bilan o'z vatani va xalqiga nisbatan sadoqatni shakllantirish, atrof-muhitga nisbatan ongli munosabatda bo'lish tuyg'usini, huquqiy ongini tarbiyalash lozim. "Ta'lim to'g'risidagi qonun"da ma'daniy - estetik, ilmiy, texnikaviy, sport va boshqa yo'nalishlarda o'quv bilim yurtidan tashqari davlat va nodavlat ta'lim muassasalarini tashkil etish ta'kidlangan hamda ta'lim sifatini yaxshilash, uning tuzilmasi va mazmun-mundarijasini takomillashtirish vazifalari belgilab berilgan. Ushbu "Darsdan tashqari ta'limni tashkil qilish davlat talablari" talabalarning bo'sh vaqtini tarbiyaviy ta'lim jihatdan samaradorli tashkil etishga qaratilgan bo'lib, "Ta'lim to'g'risida"gi Qonun va milliy dastur g'oyalari asosida ishlab chiqildi.

Darsdan tashqari ta'limni urf-odatlarimiz, milliy qadriyatlarimiz, Respublika hududlari talablari asosida tashkil etib, uning tarmog'ini kengaytirib, hozirgi zamon talablari darajasida isloh qilish kun tartibida turgan dolzarb masaladir. Hozirgi paytda yangi pedagogik va axborot texnologiyasi qonuniyatlari asosida pedagog olimlarimiz ta'lim muassasalaridan tashqari ta'limni tashkil etishning turli shakl va metodlarini ishlab chiqish yo'nalishida tegishli tadqiqotlarni olib bormoqdalar. Shuning bilan birga bu, bir joyda to'xtab turuvchi jarayon emas. Ushbu "O'quvchilar" barcha o'quv maskanlaridan tashqari ta'lim muassasalari o'quv-tarbiyaviy ishini rejalashtirishda dastur va uslubiy materiallar, metodik qo'llanmalar, o'quv adabiyotlarini tayyorlashda muhim hujjat bulib xizmat qiladi. Darsdan tashqari ta'lim muassasalarining to'garak qatnashchilari ongida yuksak ma'naviy-axloqiy fazilatlar mujassamlashgan bo'lishi kerak.

Darsdan tashqari ta'lim muassasalari to'garak qatnashchilarini doimiy ravishda fan

va madaniyatning eng so'nggi yutuqlaridan xabardor qilib turish ular ongini ijobiy ishlar va tarbiyaviy tadbirlar bilan band qilish muhim o'rin tutadi. To'garak qatnashchilarida mustaqillik tushunchasi shakllangan bo'lishi, ular davlatimiz ramzlarini, madhiyasini, urf-odatlarimizni bilishi shart. O'quvchilar qaysi to'garakka qatnashishidan qat'iy nazar shu kasb yoki hunar to'g'risida boshlang'ich ko'nikmalarga ega bo'lishi lozim.

Darsdan tashqari ta'lim o'quvchilar qiziqishiga, xohishiga asoslangan holda darsdan bo'sh vaqtlarida o'quv tarbiya jarayonini to'ldiradi va quyidagi yo'nalishlar buyicha to'garak qatnashchilariga talablar qo'yilishi kerak:

1. Vatanga muhabbat, komil inson tarbiyasi.
2. Estetik ta'lim.
3. Sayyohlik yo'nalishi buyicha to'garaklarga qatnashish.
4. Ekologik ta'lim yo'nalishi buyicha.
5. O'quvchilarni ma'naviy, axloqiy yo'nalish bo'yicha.
6. Huquqiy ta'lim yo'nalishi bo'yicha.
7. Texnik ijodkorlik yo'nalishi bo'yicha.
8. Iqtidorli va iste'dodli yoshlar.
9. Iqtisodiy ta'lim.

Zamonaviy pedagogika oldida turgan dolzarb va qiziqarli muammolardan biri – bu hali-hamon o'quvchilarning darsdan tashqari tarbiyaviy ishlarini to'g'ri tashkil eta olish va undan o'rta ta'lim samaradorligini oshirishda unumli foydalana olish muammosi bo'lib qolmoqda. Va bunga qator asosli dalillar ham mavjud. Inson hayotga yaxlit bir xilqat, fenomen sifatida kirib keladi. Insonning hayot faoliyati uning rivojlanish darajasi va shaxs sifatida shakllanishiga har doim o'zining ta'sirini o'tkazadi. Eng oliy insoniy qadriyatlarni bolalarga yoshligidanoq singdirib borish, uning kelajakda barkamol inson bo'lib yetishishi uchun asos bo'ladi. Sog'lom tug'ilgan har bir bola faoliyatning turli sohalariga oid qobiliyatlarini rivojlantirish uchun juda keng imkoniyatga ega bo'lib hisoblanadi.

Xulosa qilib aytganda, "Darsdan tashqari ta'limga qo'yilgan davlat talablari" o'rta maktab o'quvchilari ta'lim-tarbiyasini to'g'ri takomillashtirishga, ta'lim jarayoni samaradorligini oshirishga xizmat qiladi hamda ta'limni tashkil etishda aniq yo'nalishlarni belgilab beradi. U zamon talablari asosida tashkil etiladi. Bu borada o'rta maktab o'qituvchilarining javobgarligi ham oshiriladi. Ushbu talablar asosida guruhdan va ta'lim muassasalaridan tashqari ta'limning istiqbolli rejalarini, tadbirlarini ishlab chiqish mumkin.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Alisher Navoiy. Ibratli hikoyatlar va xislatli xikmatlar. – T.: "Sano standart", 2016
2. Avazboyeva A.I. Ismadiyarov Y.U. "Kasbiy pedagogika". Toshkent. Cho'lpon. – 2014.
3. Abu Ali ibn Sino. She'rlar. Nashrga tayyorlovchi. A.Irisov. 1965
4. Ahmedova M.E. "Pedagogika nazariyasi va tarixi". – T.: Tafakkur. 2011.
5. Avazboyeva A.I. Ismadiyarov Y.U. "Kasbiy pedagogika". – T.: Cho'lpon. 2014.
6. Abdullayeva Q., Yusupova M, Rahmonbekova S. "Odobnoma" 2-sinf. Toshkent. 2007 yil.
7. Forobiy Abu Nasr. Fozil odamlar shahri. "Abdulla Qodiriy" nashriyoti, – T., 1993.B.10.

Behruz BOBOJONOV,

Shahrisabz davlat pedagogika instituti o'qituvchisi

KESH – SHAHRISABZDAGI QADIMGI SHAHARSOZLIK TARAQQIYOT BOSQICHLARI

Annotatsiya

Maqolada Shahrisabzda eng qadimgi davrlardan boshlab mahalliy aholi tomonidan yaratilgan va qolaversa boshqa yurtlardan olib kelingan turli-tuman mahsulotlarni sotish, ichki va tashqi savdo hamda savdo iqtisodiy inshoot-bozor, dukan, karvonsaroylar tizimi rivojlanishiga olib kelingani tadqiq qilinadi. Shuningdek, bozorlarning katta-kichikligi, boyligi va boshqa jihatlar shaharlarning mamlakatda tutgan o'rnini va siyosiy vaziyat bilan chambarchas bog'liq bo'lgani mulohaza qilinadi.

Tayanch so'zlar. Bozor, savdo sotiq, KATE, Shahrisabz Afrosiyobi, Registon.

В статье с древнейших времен в Шахрисабзе изучаются продажа различной продукции, созданной местным населением и импортируемой из других стран, внутренняя и внешняя торговля, развитие системы хозяйственных объектов - рынков, магазинов, караван-сараев. Также считается, что размер, богатство и другие аспекты рынков тесно связаны с ролью городов в стране и политической ситуацией.

Ключевие слова. Ринок, торговля, KATE, Шахрисабз Афросиоби, Регистан, Чорсу, Чахарбазар, Кунчикар, Чармгар, Кушхана, Кундузак.

In the article, the sale of various products created by the local population and imported from other countries, domestic and foreign trade, and the development of the system of economic facilities-markets, shops, and caravanserais are studied in Shahrisabz from the earliest times. It is also considered that the size, wealth and other aspects of markets are closely related to the role of cities in the country and the political situation.

Key words. Market, trade, KATE, Shahrisabz Afrosiyobi, Registan, Chorsu, Chaharbazar, Kunchiqar, Charmgar, Kushkhana, Kunduzak.

Tarixiy manbalarining guvohlik berishicha, IX–X asrlarda O'rta Osiyo shaharlarida bozor iqtisodiy ixtisoslashib professional mashg'ulotga aylangan va XV asrning oxiri XVI asrlar orasida yanada rivojlangan.

Avvalo, shuni ta'kidlash joizki, o'zbeklarda bozorga borib savdo-sotiq qilish “bozor-o'char qilish” deyiladi. Xo'sh shu o'rinda savol tug'iladi: bozor degani savdo qilinadigan joy ekanligi ma'lum, lekin uchar degani qanday ma'noni anglatadi? Bozor so'zining eroniy tillardagi qadimiy shakli vazar, ilk davrlarda vachar, vatsal, sug'diy manbalarda vatsar bo'lgan bo'lib, ma'nosi-bozor, savdo qiladigan joy. O'zbek tilida bozor-o'char juft so'z, sinonim va bir o'zakdan hosil bo'lgan. Uchar vachar so'zining adaptatsiya shakli, sug'd tilidan o'zgartirib qabul qilingan, vachar qadimiy eroniy tillardan fors-tojik tiliga bozor shaklida o'tgan. Demak, o'zaro aloqalar markazi bo'lgan bozor so'zining yasallishida turli xalqlarning o'zaro madaniy aloqalari aks etgan.

Shaharlarning yirik savdo markazlariga aylanishida savdo-sotiq bo'ladigan yerlar – bozorlarning ahamiyati beqiyos edi. Odatda shaharlarning mavjudligini ko'rsatuvchi belgilardan biri bozorlarga doimo alohida ahamiyat berilgan. Bozorlarning katta-kichikligi, boyligi va boshqa jihatlar shaharlarning mamlakatda tutgan o'rnini va siyosiy vaziyat

bilan chambarchas bogliq bo'lgan. Agar mamlakatda iqtisodiy tanazzul kechayotgan bo'lsa bozorlarning ahvoli og'irlashgan, aksincha bo'lsa bozorlar gullab yashnaganligini kuzatish mumkin.

Sharq bozorlari g'arb dunyosidagi savdo manzillaridan ko'plab o'ziga xos xususiyatlari bilan ajrab turgan. Jumladan, O'rta Osiyo shaharlarida shaharning markazi, ya'ni yuragi bozorlar hisoblangan va aynan shu bois hukmdor saroyi yoki qasri emas balki aynan bozorlarga ko'plab Sharq shaharlarining topografik markazi bo'lgan. Shuningdek O'rta Osiyo shaharlarida jamiyatning turli vakillari: mansabdor shaxslar, hunarmandlar, savdogarlar, ziyolilar va boshqalar bilan bir qatorda yirik yer egalari ham yashar edi. Bu esa bevosita O'rta Osiyo shaharlari tarixiy taraqqiyotining ayrim davrlarida G'arbiy Yevropa shaharlaridan ajratib turuvchi xususiyatlaridan biridir.

Shahar aholisining asosiy qismi hunarmandchilik va savdo sotiqlik bilan mashg'ul bo'lgan. Bu yerda ko'ndchilik, kulolchilik, to'qimachilik, tikuvchilik, kashtachilik, zardo'zlik, temirchilik, degrezlik, misgarlik, zargarlik va boshqa hunarmandchilik turlari rivoj topgan. Shahrisabz ilk o'rta asrlarda Kitob shahri o'rnida joylashgan. KATE keltirgan ma'lumotlar, xususan, Sh. S. Kamoliddinov yozishicha, vaqt o'tishi bilan shahar markazi hozirgi Shahrisabz atrofiga ko'chgan. Jumladan, eski shahar tashqarisida yangi inshootlar qurilgan bo'lib, shahar hukmdori saroyi va bozor ham shu yerda joylashgan. Keyinchalik shaharning mudofaa devori bilan o'rab olinishi va mustahkamlanishi Amir Temur faoliyati bilan bog'liq. Ammo XVII asrning ikkinchi yarimiga kelib iqtisodiy inqiroz sababli Shahrisabz ham og'ir ahvolda qolgan. Bu hol XIX asr boshlarigacha davom etgan.

Shahrisabz shahri ham uch qism – o'rtaqo'rg'on, qal'a va rabotdan iborat bo'lgan. Bek qo'rg'oni shaharning shimoli-sharqiy burchagida joylashgan hamda u xalq orasida Shahrisabz Afrosiyobi nomi bilan atalgan. Qo'rg'onning ikkita darvozasi bo'lib, Sharqiy darvoza To'pxona, janubiy darvoza Ko'k darvoza deb nomlangan. Qo'rg'on oldida shaharning asosiy maydoni – Registon joylashgan. Shahar markazida joylashgan aylanma gumbazli Chorsudan shaharning to'rt tomoniga ko'chalar ketgan va bu ko'chalar orqali shahar darvozalariga borilgan. Shaharni tashqi muhitdan ajratib turuvchi qal'a devorining 6 ta darvozasi bo'lgan. Shimoliy darvoza – Kitob, sharqiy darvoza–Kunchiqar, g'arbiy darvoza – Kushxona, janubiy darvoza – Charmgar deb atalgan. Bundan tashqari, janubi-sharqiy burchakda ikkinchi darajali Qalmaq darvoza va Simxona darvozalari ham mavjud bo'lgan. Shaharda 7 ta karvonsaroy va 2 ta hammom bor edi.

Shahar guzarlarga bo'lingan va har bir guzar o'z masjidiga ega bo'lgan. A.L.Kun keltirgan ma'lumotlarga ko'ra, XIX asrning ikkinchi yarmida shaharda 14 ta guzar mavjud edi, XX asr boshiga kelib esa guzarlarning soni 53 taga yetgan.

Shahar aholisining asosiy qismi hunarmandchilik va savdo-sotikli bilan mashg'ul bo'lgan. Bu yerda ko'ndchilik, kulolchilik, to'qimachilik, tikuvchilik, kashtachilik, zardo'zlik, temirchilik, degrezlik, misgarlik, zargarlik va boshqa hunarmandchilik turlari rivoj topgan.

Shahar ahlining yana bir qismi hunarmandchilik buyumlari savdosi bilan shug'illangan. Ular Shahrisabz bozorlarida o'zlarining alohida rastalariga ega bo'lishgan. Yirik savdogarlar shaharlaro savdo-sotikli bilan shug'ullangan. Jumladan Shahrisabz begi ham savdo uchun maxsus mablag' saqlagan. Savdogarlarning asosiy qismi shahar

bozorlariga yaqin guzarlarida istiqomat qilishgan. Shahrisabzning markaziy bozori Chorsu bek o'rdasidan janubda joylashgan. XV asrning oxiri – XVI asr boshlarida bunyod etilgan ushbu Chorsu bozori hozirgacha yaxshi saqlanib qolgan. Uning vujudga kelishini XV asr oxiri – XVI asr boshlariga mansub deb hisoblaydilar. Chorsu timi XVIII asrning 80-yillariga oid, Niyozbek nomi bilan bog'liq, qabilidagi qarashlar ham mavjud. Yodgorlik 1598-1602 yil sanasi bilan ro'yxatga olingan.

O'rta Osiyo bozorlari qurilishi jihatidan bir qancha umumiy xususiyatlarga ega bo'lgan. Odatda bozorlar odamlar gavjum bo'ladigan shaharning markaziy qismida katta ko'chalar kesishgan yerlarda va ko'chalar bo'ylab vujudga kelgan. Yirik shaharlarda tijoriy ishlab chikarishni o'zida aks ettiradigan bitta asosiy bozor bo'lgan. Bunday bozor ko'pincha asosiy ko'chalar kesishadigan joylarda o'rnatilgan bo'lib, "chorsu", "choxarsu" deb yuritilardi. "Chorsu" so'zi dastlab zardushtiylarning muqaddas Avesto kitobida chovrusuk (to'rt tomonlama) shaklida uchraydi va "bozor" ma'nosini anglatgan. Keyinchalik bu so'z chaharsu va nihoyat chorsu shaklini olgan[8]. Chorsular asosan usti yopiq gumbazli bozorlar bo'lib ularning mayda ostki bo'limlarda ma'lum mollar sotilar edi. Bundan tashqari, fors tilida yozilgan manbalarda chaharbozor (chorbozor) degan so'z ham uchraydi. O'rta Osiyoda qadimdan Chorsu bilan birga rasta deb yuritiladigan maxsus joylar, hamda tim va tok deb ataladigan qubba ko'rinishidagi bozorlar ham bo'lgan.

Tim so'zi juda qadimiy so'z bo'lib, bir necha ma'nolarni anglatgan. Hozirgi o'zbek adabiy tilida usti yopik bozor yoki rasta tomi tim deyiladi, bozor qorovuli timbon deyilgan. Arablar kelmasdan ilgari O'rta Osiyoda Tim deganda har qanday bozor tushinilgan va bu so'zning "bozor" ma'nosi so'nggi vaqtlargacha saqlanib qolgan. Tim so'zi Tojikistonning Mug' tog'idan topilgan qadimgi (VIII-asr) sug'd yozuvlarida va arab tilida yozilgan manbalarda uchraydi. Sug'd tilida ham Tim "do'kon", "savdo binosi" ma'nolarini anglatgan.

Timlar arxitektura jihatdan uzunchoqroq shaklda, g'ishtdan qurilgan bo'lib, usti yopiq savdo inshootini tashkil qilgan. Unda turli rastalar joylashgan.

Shaharda har kuni savdo bo'ladigan ushbu bozordan tashqari bir qancha mayda bozorlar mavjud bo'lgan. Jumladan, shaharning g'arbiy qismida joylashgan somon bozorida chorva mollari savdosi olib borilgan. Shaharda hunarmandchilik guzarlari, bozorlar, karvonsaroylar, bilan birgalikda ko'plab masjid, madrasalar, hammom va boshqa jamoatchilik, binolari ham qad ko'targan. Umuman Shahrisabz shahri nafaqat hunarmandchilik balki yirik savdo madaniy markaz xam edi.

Shahrisabzda bir-biriga bog'liq hunarmandchilik turlari bilan shug'ullanuvchi aholi yonma-yon guzarlarda yashaganini kuzatish mumkin. Masalan, Shahrisabzda ko'pchilik bilan bog'liq bo'lgan sovungarlik va yelimgarlik bilan shug'ullanuvchi aholi shaharning janubiy sharqida joylashgan Katta charmgar, Kichik charmgar, Meshgar hamda Yoyilma guzarlarida yashagan. Shuningdek poyabzal tikish bilan shug'ullanuvchi hunarmandlar xususan kovushdo'zlar, Namaton guzarida, yuqorida tabaqa ahli uchun yashil teridan nozik va yuqori sifatli kovush tikuvchilar Kitob guzari, Etikdo'zlar, Xo'ja Mirhamid, Qalqon guzarida, Chuyton guzarida, Yaxdondo'zlar va qamchindo'zlar Kunduzak guzarida sovungarlar, Telpakdo'z guzarida telpakdo'zlar va po'sindo'zlar, Qassoblik guzarida qassoblar ko'pchilikni tashkil etgan. Chitgarlar Rais guzarida, kulolchilik va

Hazrati shayx guzarida asosan kulollar yashab, kulollik guzarining bir qismi charxchilik deb nomlangan. Bu yerda temirchilar yashagan. Shahrisabz degrezlari asosan Degrez va Chuyi xaytak guzarida misgarlar Hovuzi Mardon zargarlar esa Balaxovuz, Hovuzi Mardon hamda Kunduzak guzarlarida istiqomat qilganlar.

Sharq bozorlarining topografik jihatdan joylashishi diqqatga sazovordir. Shaharning markaziy qismida asosan zargarlar, sarroflar, temirchilar, turli kiyim-kechaklar bilan savdo qiluvchi va boshqa ko'pgina bozorlar joylashgan bo'lsa, qishloq xo'jaligi va chorva bozorlari shaharning chetida yoki uning tashqarisida joylashgan. Shu o'rinda ta'kidlash joizki ba'zida chorva bozori sotilayotgan xayvon turiga qarab «ot bozor», «qo'y bozor», mol bozorga bo'lingan. Bu bozorlar atrofida o'z navbatida chorva uchun zarur bo'lgan pichan va yeb-xashak bozorlari bo'lgan.

Biz bunday manzarani, Shahrisabz bozorlarining ko'rinishida ham kuzatishimiz mumkin. Jumladan, Shahrisabzda ham Somon bozori shaharning chekka qismida yoki mol bozori shahardan tashqarida joylashgan bo'lgan. Bozorlar nafaqat shaharlardagi, balki uning atrofidagi iqtisodiy hayotning rivojlanishiga ham ijodiy turtki bo'lgan. Shahar atrofi va qishloqlarda yetishtirilgan mahsulotlar – paxta, zigir, galla, sholi, tamaki, chorvachilik mahsulotlari va boshqa ko'pgina boshqa mahsulot turlariga shaharlarda talab katta bo'lgan. Bu mahsulotlar shahar mahsulotlarning ayrimlari shahar hunarmandlari uchun xomashyo hisoblangan. Bu esa ko'plab hunar turlarining, xususan, qishloq ehtiyojlarini qondirishga ixtisoslashgan sohalarning rivojlanishiga samarali tasir ko'rsatgan. Shu tariqa, shahar iqtisodiyotining yetakchi sohasi – hunarmandchilik bilan qishloklar o'rtasida vujudga kelgan o'zaro aloqadorlik bir tomondan, qishloqlardagi iqtisodiy taraqqiyotni, ikkinchi tomondan esa shahar xo'jaligini shu jumladan shahar bozorlarining rivojlanishida asosiy omil bo'lgan. Shahrisabzning savdo ahamiyati shahar aholisida savdogarlarning salmoqli qatlamining rivojlanishiga yordam berdi. Shahrisabz bozorining keng qatorlarida ma'lum tovarlar savdosiga ixtisoslashgan ko'plab mayda savdogarlar bo'lgan. Boshqa shaharlar bilan savdo qiluvchi yirik savdogarlar ko'p bo'lgan. Ular orasida, ayniqsa, shu maqsadda tuya boqadigan Shahrisabz bekligi ham bo'lib, tuyalar shu sababdan Shuturxonni qabul qilgan kvartaldagi cho'lga joylashtirilgan.

Xulosa qilib aytish mumkinki, Shahrisabzda eng qadimgi davrlardan boshlab mahalliy aholi tomonidan yaratilgan va qolaversa boshqa yurtlardan olib kelingan turli-tuman mahsulotlarni sotish, ichki va tashqi savdo hamda savdo iqtisodiy inshoot-bozor, dkon, karvonsaroylar tizimi rivojlanishiga olib kelgan. O'z navbatida esa bozorlar va savdo aloqalari urbanizatsion jarayonlarda doimo muhim mavqega va o'ringa ega bo'lgan.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Rastorgueva V.S., Molchanova YE.K. Srednepersidskiy yazik// Osnovi iranskogo yazikoznaniY. Sredneiranskiye yaziki M., 1081. S. 55

2. Agzamova G. So'nggi o'rta asrlar O'rta Osiyo shaharlarida hunarmandchilik va savdo., 2000. 39-b.

3. Mukminova R. G. Sotsialnaya differentsiatsiya naseleniya gorodov Uzbekistana v X-XVII vv. –T., 1985. S. 130

4. Sagdullayev A. va boshqalar. Qadimgi Kesh-Shahrisabz tarixidan lavhalar. –T., 1998 .

Azamat RAXMONOV,

Chirchiq davlat pedagogika universiteti, "Umumiy pedagogika"
kafedrası pedagogika fanlari bo'yicha falsafa doktori

O'TGAN TARIXIY DAVR – MILLIY MADANIYAT RIVOJINING ILMIY ASOSI SIFATIDA

Annotatsiya

Maqolada o'tgan tarixiy davrda milliy madaniyatning vujudga kelishi, milliy mafkurani shakllantirish va milliy merosdan foydalanishning ahamiyati haqida ilmiy mulohazalar yuritiladi.

Tayanch so'zlar. Milliy madaniyat, yuksak mafkurasini, o'zbekning milliylik shuhrati, milliy lashgan, markaziy, milliy rassomchilik san'ati.

В статье даны научные рассуждения о возникновении национальной культуры, формировании национальной идеологии и значении использования национального наследия в прошлом историческом периоде.

Ключевые слова. Национальная культура, высокая идеология, слава национальности узбеков, национализированный центр, национальное изобразительное искусство.

The article carried out scientific reflections on the emergence of national culture in the past historical period, the formation of a national ideology and the importance of the use of national heritage.

Key words. National culture, high ideology, national image of Uzbekistan, nationalized central, national art of painting.

O'zbek xalqi azal-azaldan milliy madaniyatga e'tibor berib kelgan. Odatda milliy madaniyat tasodifan tarkib topadigan yoki darhol o'rganilib qolinadigan ish emas. Xususan xalq orasida milliy madaniyat tarbiya asosida amalga oshirilib, xulq-atvor ko'rinishida namayon etiladi. Xalq o'zining yuksak mafkurasini aynan milliylik bilan singdirdi, qolaversa, ajdodlar merosini puxta o'rganishda davom etdi. O'tgan tarixiy davr o'z siymosini va kechinmalarini hech qachon berkitmadi. Uni o'qiydigan har bir kishi, avvalo, o'zlikni anglashga erishadi va nasl-nasabini tushunadi. Demak, milliylik bugun tasodifan yuzaga kelgan emas, u zamonlardan o'tib, bir qancha davrlar oshyonida yashagan o'tmish hisoblanadi. Inson zotan yuksak tafakkur sohibi sifatida ulug'lanarkan, eng avvalo, o'tgan ajdodlarini bilishi kerak. Keksalarimiz tomonidan "Yettita shajarangni bilasanmi?" deyilishi bejizga emas. Kishi o'z shajarasini bilolmasligi o'zini kim ekanligini unutishidan darak beradi. Mazkur o'rinda insoniylik sifatlarini kirib kelganligi milliylikka xos-"o'zbek" nomli sharaflı iborada mujassam. O'zbek so'zidagi asosiy ma'no yurtga sadoqatli, har tomonlama mustaqil kishi timosolida ko'rinadi. Qalbi g'urur va shijoatdan iborat, iymonli kishi hech qachon o'zidan va Vatanidan kechmaydi. Atrofdagilarga ibrat maktabini ochadi, hamda saxovat eshiklaridan chiqib yaxshiliklar ulashadigan kishi sifatida talqin etiladi. Menimcha O'zbekning milliylik shuhrati Odam atoning va Momo havoning hayotini boshlanishidan yargalgan. O'tgan ilk ming yillik asrlar inson zotini yer yuziga yaratilishiga bog'liq ilohiy tushunchalarni berdi. Sodda va o'ta odmilik xislatlari kishi ruhiyatidan joy oldi. Qalbida yomonlik va uqubatsizlik sezilmagan bokira zot sifatida talqin qilindi. Ijtimoiy ulug'lanish ham o'zaro hurmat topish va qadrlanish asnosida yuzaga kelgan. Qabilachilik, axir, bekorga emas, o'sha davrda bitta maqsadga kirishish, ya'ni yashash

uchun kurashildi. Ammo unutmaslik kerak, ibtidoiy jamoatchilikning o'tmishida juda ham katta ijtimoiy tuzilma mavjud. Qabilalar oilachiligi an'anasi o'ta qat'iy ravishda tuzum borligidan, o'ziga xos qonunchilikka amal qilinganini ko'rsatadi. Qabila o'ziga tegishli kishilarni boshqasiga qo'shilishini taqiqlagan. Qabila boshi kekxa kishilardan tayinlangan. Bola tarbiyasini faqat qabilaning kekxa kishilarigina berishga haqli hisoblangan. O'tgan keyingi davrda esa zardo'shtiylik dinining keng yoyilishi kuzatildi. Ya'ni "Avesto," nomli qadimiy qo'lyozmani yozilishiga imkoniyat yaraldi. Qo'lyozma, ma'lumki, 12 ming qoramol terisiga yozilgan zarhal bitikdan iborat. Mazmunida inson omiliga nisbatan iboralar ifodalandi. Yaxshilik qilish uchun ezgu fikr, ezgu so'z, ezgu amal muhimligi, har bir tabiat nematlarini asrashdek savobli ishlarga qonun doirasida qarash qat'iy belgilangan. Bajarilishi mumkin va mumkin emas amallar esa gunox va savobga ajratilgan. Xaq-taolloga e'tiqod qilish har qanday kishining burchi sifatida tushunilgan. Olovga, suvga, tuproq va havoga iltifot ko'rsatish tabiat inomlarini muqaddas bilishga undagan. Bugungi kunda ham Avestodagi ayrim qadriyatlar xalq tomonidan e'zozlanib kelinadi. Unga yuksak ehtirom ko'zi bilan qaraladi. Bundan anglaydigan bo'lsak, milliylik avestoning yoralishiga bog'liq o'tgan 3000 yil avval o'tgan tarixiy asrga ham talluqli ekan. Qadimiyat o'z davrida milliylikka nisbatan ulkan meros yaratganini dastavval tushunchalarda keltirdik. Jumladan IX-XII asrlarda qadim O'rta Osiyo hududlarida Sharq Uyg'onish davri kuzatildi. Ushbu davr o'zida katta salobatli o'zgarishlarni amalga oshirdi. Davlatchilik esa Movoraunaxrda ijtimoiy-madaniyatni yo'lga qo'yish hamda ilm-fanni vujudga keltirishga harakatlar boshlandi. Diniy ta'limotlar bilan birga dunyoviy ilm ham sezilarli darajada rivojlana boshladi.

Mazkur ta'limotlar o'zining ulug' olimlari hisoblangan Abu Nasr Farobiy, Abu Rayxon Beruniy, Abu Ali ibn Sino, Muhammad al-Xorazmiy, Axmad Farg'oni, Abu Bakr Roziy, Muhammad G'azzoliy, Nasafiy Aziziddinlarni maydonga kiritdi. Sharq ilmida qomusiy xilqat tilsimi ochilishi birga milliy ong ham taraqqiy eta boshladi. Qadim Samarqand, Buxoro va Xorazmda ilm maskanlari tashkil topdi. Yevropaliklar Sharq olimlarining asarlarini lotin, ispan, yahudiy tillariga tarjimalar orqali yoxud arab tilida o'qib o'rganganlar. Ibn Sinoning "Tib qonunlari", "Ash-shifo", Forobiyning "Ilmlar tasnifi", Ahmad Farg'oniyning "Samo harakatlari va yulduzlar ilmining jami kitobi", Muxammad Muso Xorazmiyning "Aljabr al muqobila", Ibn Rushd G'azzoliyning "Muvofiqlik", Abu Bakr Roziy "Kitob alhoviy fittib" asarlari tarjima qilinib, keyinchalik nashr etilgan. Musiqada ham Uyg'onish davri jarayoniga xos yuksalish dastlab Sharqda yuz berdi. Markaziy Osiyo xalqlarining qadimiy an'analari arab, hind va fors musiqiy meros asarlari, cholg'ulari bilan o'zaro ta'sir jarayonlari natijasida yanada boyib qaytadan jonlandi. Zero, Forobiy va uning izdoshi Ibn Sino musiqaning nazariy, falsafiy va estetik masalalarini atroflicha tadqiq etib, umumsharqiy ta'limotni yaratishgan.

San'at o'zining muhim ahamiyatiga molik sanaldi. Uyg'onish davrida san'atning yana bir turi hisoblangan teatr san'ati hayot ko'zgusi darajasida qaralib unda ko'p qirrali inson xarakteri, real voqealiklar, ziddiyatlarini aks ettirishga harakat qilindi. Bu davr teatr namoyandalari antik drama tajribalaridan foydalanib xalq tomosha san'ati an'analari rivojlantirishga erishdilar. Kundalik hayot zavq-shavqini idrok qilishga va da'vat etilgan dunyoviy sahna asarlarini yaratishga harakat qildilar.

Uyg'onish davrining buyuk g'oyalari, ayniqsa, tasviriy san'atda yorqin ifodalandi. Kishilarni hayotga muhabbat, insoniylik, irodalilik va aqllilik jihatlariga munosabatlar bildirdilar. Antik davr merosini ijodiy o'zlashtirgan sharq rassomlari zamonasining ilm-fan yutuqlariga tayanib inson va uni o'rab turgan muhitni haqqoniy aks ettirishga harakat qildilar. Qur'oni karim va hadisi shariflar mukammal o'rganilib ta'limotlar tobora kuchaydi. Kuchli muhaddis ulamolar ilmi barqaror topdi. Muhaddislik ilmida Muhammad

Ismoil al-Buxoriy va Abu Iso Muhammad at-Termiziylar muvoffaqiyati kuzatildi. Sharq muhaddislar muhaddisi -deya e'tirof etilgan ulamolar ilmi hadisshunoslari tomonidan yuksak baholandi. Mazkur manbaalar musulmonlar olamida islom madaniyatini, ma'naviyatini va milliy mafkurani shakllantirdi. Islom dinini tasavvuf va tariqatchi ma'rifatparvarlari ta'limoti yuzaga keldi. Hakim Termiziy, Ahmad Yassaviy, Abduxoliq G'ijduvoni, Najmiddin Kubro, Bahouddin Naqshband, Xoja Muhammad Porso, Xoja Ahror Valiy, Alisher Navoiy, So'fi Olloyor, Ya'qub Charxiy kabi allomalar tomonidan boyitilgan tasavvuf ta'limoti xalqni yagona maqsad atrofida birlashtirib, jamiyatning turli tabaqalari o'rtasida do'stlik rishtalari kuchayishiga xizmat qilgan. Jumladan XIV – XVI asrlarda davlatchilik va turmush tarzi keskin o'zgardi. Saltanatni Amur Temurdek jasoratli va e'tiqodli insonni boshqarishi katta o'zgarishlarga olib keldi. Mamlakatda san'at, ilm-fan, buyodkorlik va iqtisod rivojlandi. Amir Temur o'z davrida harbiy kuchlarga katta e'tibor qaratdi. Jangavor harkatni davlatning mustahkam poydevori sifatida ko'rdi. Yoshlarni xarbiy qo'shniga qabul qilishda sog'lomligiga, dovyurakligiga, kamonbozligiga, jismonan chaqqonligiga va kuchlilikiga qat'iy qaragan. Keyingi o'tgan XVII – XIX asrlar Turkuston uyg'onish davri sifatida ko'riladi. Turkiston zaminiga Chor rossiyasi inqilobi kirishi mutloq sovuq harakatni vujudga keltirdi. Milliylik butunlay ong va shuurdan ayro qilinib ilm-fan qattiq tahqirlandi. O'zining butun xarakatini jadidchilik yo'lida davom etgan jonkuyarlar, ya'ni Maxmudxo'ja Bexbudiy, Abdurauf Fitrat, Abdulla Avloniy, Munavvarqori Abdurashidxonov, Abduqodir Shukuriy, Fayzulla Xo'jayev, bidjon Mahmudov, Hamza, Cho'lpon, Is'hoqxon Ibrat, Muhammadsharif So'fizoda (Farg'ona vodiysi), Boltihoji Sultonov, Rahmonberdi Madazimov, Fozilbek Qosimbekov (O'sh uyezdi), Polvonniyoz hoji Yusupov, Boboovun Salimov (Xorazm) lar o'sha davrning qora ro'yxatiga olinib xalqqa dushman sifatida ko'rsatildi. Ammo xalqning dardi va tashvishini o'zining aybsiz gardaniga qo'rqmasdan olish juda katta mardlik. Jadidlar jasoratini milliy tarbiya o'z g'oyasiga singdirishi bu asl o'zlikni anglash, qolaversa o'tmish mafkurasining ma'rifat yo'lida xizmat qilishi kuchli manbadir. O'zbekiston o'zining shonli istiqbolini o'tgan davrning qadriyatlarini va tarixiy adabiyotiga tayanib milliylikni qo'lga kiritdi. Mustaqillik ulkan madaniy merosni va xalq ijodini o'zida mujassamlashtirdi. Erkin va farovon turmush kelajak xayotning kafolatiga aylandi. O'z vujudini vatanning tinchligiga va farovonligiga bag'ishlaganligi har bir fuqaroni g'ururidan seziladi. Milliy g'urur esa kishining azmi-shijoatiga kuch bag'ishlaydi. Zero qancha davrni boshdan kechirsakda o'zbek sha'ni, uning or-nomusi, g'ururi va mehr oqibati kabi bir qancha zarur insoniy fazilatlarini milliy madaniyat asnosiga tiklaganimizni yoddan chiqarmaslik kerak.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Mirziyoyev Sh.M. “Yangi O'zbekiston strategiyasi” –T., 2021y, – 128b
2. Rahmonov N., “Avesto”: Zamin, vatan demakdir. – “O'zbekiston ovozi” gaz., 2001, 25-sentabr.
3. Farmonova M. “Sharq mutafakkirlarining ma'naviy merosida farzand tarbiyasi” (Ilmiy-uslubiy qo'llanma) 2020 yil, – 245-b
4. Ibragimov X., Quronov M. “Umumiy pedagogika” Sahhof nashriyoti, – T., 2023yy 56-57b
5. Raxmonov A.R O'quvchilarda milliy tuyg'ularni tarkib toptirish texnologiyalari. Toshkent davlat pedagogika universiteti ilmiy axborotlari ilmiy-nazariy jurnali 2020-yil 6-son Jurnal Toshkent shahar Matbuot va axborot boshqarmasi tomonidan 2014-yil 30-iyulda №02-00175

KASBIY QADRIYATNING AHAMIYATI

Annotatsiya

Maqolada qadriyatlarning tabiiy, moddiy, ma'naviy, milliy, diniy, mahalliy, mintaqaviy va umuminsoniy turlari, qadriyatlar faqat o'tmish uchun qadrlı bo'lmasdan, balki hozirda ham kelajak taraqqiyotida ham qadrlı bo'lishi, shuningdek kasbiy qadriyatlar va uning umumbashariy, axloqiy, shaxsiy va ishbilarmonlik qadriyatlari bilan bog'liq ekanligi uning ahamiyati ifoda etilgan.

Tayanch so'zlar. Qadriyatlar, milliy, diniy, mahalliy, moddiy, ma'naviy, umuminsoniy, o'tmish, qadrlı, kelajak, kasbiy qadriyatlar, umumbashariy, axloqiy, shaxsiy, ishbilarmonlik qadriyatlari

В статье выражены природные, материальные, духовные, национальные, религиозные, местные, региональные и общечеловеческие типы ценностей, значимость которых заключается в том, что ценности ценны не только в прошлом, но и в настоящем и в будущем развитии, а также в связи с профессиональными ценностями и их общечеловеческими, нравственными, личностными и деловыми ценностями.

Ключевые слова. Ценности, национальные, религиозные, местные, материальные, духовные, общечеловеческие, прошлые, ценные, будущие, профессиональные ценности, общечеловеческие, моральные, личные, деловые ценности

The article expresses natural, material, spiritual, national, religious, local, regional and universal types of values, the significance of which lies in the fact that values are valuable not only in the past, but also in the present and future development, as well as in connection with professional values and their universal, moral, personal and business values.

Key words. Values, national, religious, local, material, spiritual, universal, past, valuable, future, professional values, universal, moral, personal, business values.

Mustaqil Respublikamizda bugungi kunda amalga oshirilayotgan barcha islohotlar inson manfaatlariga qaratilgan. O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Sh.M.Mirziyoyev ta'kidlaganidek: "Yoshlarimiz haqli ravishda Vatanimizning kelajagi uchun javobgarlikni zimmasiga olishga qodir bo'lgan, bugungi va ertangi kunimizning hal etuvchi kuchiga aylanib borayotgani barchamizga g'urur va iftixor bag'ishlaydi. Bu sohada olib borayotgan keng miqyosli ishlarimizni, xususan, ta'lim-tarbiya bo'yicha qabul qilingan umummilliy dasturlarimizni mantiqiy yakuniga yetkazishimiz zarur".

O'zbekiston Respublikasi Prezidentining: "Biz ta'lim va tarbiya tizimining barcha bo'g'inlari faoliyatini bugungi zamon talablari asosida takomillashtirishni o'zimizning birinchi darajali vazifamiz deb bilamiz... Bu vazifani amalga oshirishda biz asrlar mobaynida shakllangan milliy an'analarimizga, ajdodlarimizning boy merosiga tayanamiz", degan so'zlari ham o'tmish merosimizdan foydalanish zarurligini ko'rsatadi.

Yoshlar qalbi va ongiga milliylikni singdirish, ularni qadriyatlarga hurmat ruhida tarbiyalash davlat siyosatining ustuvor yo'nalishi sifatida belgilab qo'yildi. Chunki hech bir mamlakatda xalqning milliy ruhini uyg'otmay, milliy va umuminsoniy qadriyatlarni rivojlantirmay, ularni shu ruhda tarbiyalamay turib, taraqqiyotning yuksak darajasiga

ko'tarilish mumkin emas.

Qadriyatlar har bir millatning o'tmishi, buguni va kelajagini oynadek ko'rsatib turuvchi eng muhim omillardan biri. Olimlar qadriyatlarni milliy, diniy, mahalliy, mintaqaviy va umuminsoniy kabi bir qator turlarga shartli bo'ladilar.

Qadriyatlar moddiy, ijtimoiy, siyosiy, ma'naviy qadriyatlarga hamda ijobiy va salbiy qadriyatlarga ham bo'linadi.

Qadriyat – bu qadr-qimmat ma'nosini anglatib, u inson uchun qadrlı bo'lgan barcha narsa va hodisalar (predmet va jarayonlar) majmuidir.

Qadriyat – voqelikdagi muayyan hodisalarning umuminsoniy, ijtimoiy axloqiy, ma'daniy–ma'naviy ahamiyatini ko'rsatish uchun qo'llaniladigan tushuncha.

Qadriyat kategoriyasi faqat buyum va narsalarning iqtisodiy qimmatini emas, jamiyat va inson uchun biror ahamiyatga ega bo'lgan voqelikning shakllarini, narsalar voqea hodisalar, talab va tartiblarning qadrini ifodalash uchun ishlatiladi.

Qadriyatlar ishlab chiqarish sohasidagi faoliyat, insonlar o'rtasidagi munosabatlar uchun foyda keltiradigan narsalar majmuasi sifatida yuzaga kelib, ayrim kishilar ijtimoiy guruhlar harakatini tartibga soladigan ma'naviy hodisaga aylanadi.

Muayyan bir elat, milat, xalqning hayoti, t urmush tarzi, tili madaniyati, an'analari o'tmishi va kelajagi bilan bog'liq qadriyatlar milliy qadriyatlar hisoblanadi.

Kasbiy qadriyatlar bu – kasbiy ta'lim va amaliy faoliyat bilan yuzaga keladi hamda umuminsoniy, milliy, va shaxsiy qadriyatlar kabi tashkilotlar va guruhlarining qadriyatlarini aks ettiradi

Shaxsning ichki holati, tuzilishi bo'lib, u o'zining mustaqil hoxish irodasi va o'z vijdonidan kelib chiqib harakat qilishini bildiradi.

Ma'lum bir kasb faoliyatida qo'llaniladigan umuminsoniy odob ahloq prinsiplar hisoblanadi. Faoliyatning eng yuqori cho'qqisini aks ettiruvchi, asosiy baholash mezonining namunasi hisoblanadi.

Qadriyatlar faqat o'tmish uchun qadrlı bo'lmasdan, balki hozirda ham kelajak taraqqiyotida ham qadrlı bo'lib, ular jamiyat taraqqiyotiga ijobiy ta'sir qiladi hamda kishilar ongiga singib ijtimoiy ahamiyat kasb etadigan moddiy, ma'naviy, tabiiy, diniy, axloqiy, falsafiy va h.k.lar majmui tushuniladi.

Qadriyat turlari quyidagilar:

- tabiiy qadriyatlar;
- moddiy qadriyatlar;
- ma'naviy qadriyatlar;
- estetik qadriyatlar;
- milliy qadriyatlar;
- umuminsoniy qadriyatlar.

Bular ham o'z navbatida shajaraviy xususiyatga ega.

Tabiiy qadriyatlar – bu insonning yashashi va rivojlanishi uchun zarur bo'lgan resurslar, ya'ni yer va yerosti boyliklari, suv, havo, o'rmonlar, o'simliklar, hayvonot dunyosi va boshqalar.

Moddiy qadriyatlar – bu insonlarning moddiy ehtiyojlarini qondirishda qadrlı bo'lgan narsa (predmet, buyum)lardir. Ular: ishlab chiqarish vositalari va qurollari, mehnat predmetlari, moddiy ne'matlarlar, kishi faoliyati jarayonini amalga oshirishdagi buyumlar.

Ma'naviy qadriyatlar – bu siyosiy, huquqiy, badiiy, diniy, estetik, falsafiy, axloqiy,

ma'rifiy, madaniy qadriyatlar majmuasidir.

Estetik qadriyatlar – bu barcha ham shaklan, ham mazmunan go'zalliklardir (barcha tabiiy va ijtimoiy go'zalliklar).

Milliy qadriyatlar – bu muayyan xalq va millatlarning uzoq tarixiy davrlar asosida rivojlanib kelgan va ma'lum shakl va mazmunga ega bo'lgan moddiy va ma'naviy boyliklar majmuasidir.

Umuminsoniy qadriyatlar – bu umumbashariy ahamiyatga ega bo'lgan va uning sivilizatsiyasi bilan bog'liq bo'lgan moddiy va ma'naviy qadriyatlar majmuasidir. Umuminsoniy qadriyatlarning asosini kurrai zamindagi ilm-fanni taraqqiy ettirish, dunyo bo'yicha tinchlik va barqarorlikni saqlash, ekologik muammolar yechiini izlash, yadroviy qurollar poygasini to'xtatish, turli xalqaro xavflarni oldini olish, turli kasalliklarning oldini olish, tabiatni muhofaza qilish, qashshoqlik va savodsizlikka barham berish, sanoat xom-ashyosi, energiya manbalarini yaxshilash, koinot va jahon okeani resurslarini o'zlashtirish va shu kabilar bilan bog'liq bo'lgan muammolar tashkil etadi.

Kasbiy o'zini anglash, kasbiy qadriyatlarni hurmat qilish va kasbga yo'naltirish – bu o'sib kelayotgan yosh avlodning kasbiy shakllanishi, tug'ma layoqatning qo'llab-quvvatlash va rivojlantirish misolida nomoyon bo'lgan umuminsoniy madaniyat komponentlaridan biri bo'lgan umumlashtiruvchi tushunchalardir.

Kasbga yo'naltirish insonga kasbiy o'zligini anglashda va optimal bandlik turini tanlashda uning talab va imkoniyatlarini, mehnat bozorida ijtimoiy-iqtisodiy holatni hisobga olgan holda maxsus ko'mak berish choralari kompleksini amalga oshirishidir.

Kasbiy qadriyatlar shaxslar turli xil ish sharoitlarida qarorlar va pozitsiyalarni qabul qilishga ishonadigan bilim va tajriba asoslari. Kasbiy qadriyatlar umumbashariy, axloqiy, shaxsiy va ishbilarmonlik qadriyatlari bilan bog'liq bo'lib, ular muttasil o'z zimmasiga olishi kerak bo'lgan har bir vazifada amalda qo'llaniladi.

Shu sababli, kasbiy qadriyatlar to'liq, muvozanatli ishni bajarish va yaxshi xizmatni taklif qilish uchun erishish va mustahkamlanishi kerak bo'lgan kasbiy ko'rsatmalar va maqsadlarni o'rnatish uchun ko'plab gildiyalarning deontologiyasining bir qismidir.

Shu ma'noda kasbiy qadriyatlar shaxsni va uning tarkibiy qismi bo'lgan kompaniya yoki korporatsiya tamoyillarini belgilaydi.

Kasbiy qadriyatlar, umuman olganda, har qanday ish sohasida mutaxassis tomonidan hurmat, halollik, axloq va sadoqat bilan munosabatda bo'lgan odamlar tomonidan tan olinadi va qadrlanadi.

Kasbiy qadriyatlarning boshidanoq ishlaydiganlar jamoaviy ishni, hamkasblarining mahoratini tan olish va qadrlashni, mijozning qarorlarini hurmat qilishni, alternativlarni taklif qilishni, qulay ish joyini yaratishni va qiziqishni iqtisodiy emas, balki kasbiy kasbdan boshlashni biladilar.

Kasbiy qadriyatlar deganda jamiyat va shaxs uchun shaxsiy va ijtimoiy ehtiyojlarni qondirish vositasi sifatida zarur bo'lgan narsalar, hodisalar va ularning xususiyatlari tushuniladi. Ular shaxsning ijtimoiy tajribani rivojlantirish jarayonida shakllanadi va uning maqsadlari, e'tiqodlari, ideallari va manfaatlarida aks etadi.

Kasbiy qadriyatlar – bu inson tanlagan, o'zlashtirgan va o'z kasbiy faoliyatini amalga oshiradigan ko'rsatmalar.

Sizning kasbiy qadriyatlaringiz – bu ishda amal qiladigan axloqiy va biznes tamoyillari. Siz "to'g'ri" va "noto'g'ri" ishlash usullarini tanlash uchun ushbu chuqur ildiz

otgan tamoyillardan foydalanasiz va ular sizga muhim martaba qarorlari va tanlovlarini qabul qilishga yordam beradi.

Kasbiy qadriyatlarga misol:

- javobgar bo'ling; umumiy ishda o'z hissangizni qo'shing;
- tafsilotlarga e'tibor qarating; sifatni ta'minlash;
- mutlaqo halol bo'lish;
- va'dalarni bajarish;
- ishonchli bo'ling; ijobiy bo'ling;
- muddatlarga rioya qiling;
- boshqalarga yordam berish;
- ajoyib jamoa a'zosi bo'lish;
- tashkilot, kompaniya siyosati va qoidalariga rioya qiling;
- boshqalarni hurmat qiling;
- tolerantlikni ko'rsating va boshqalar.

Kasbiy o'z-o'zini anglash murakkab jarayon bo'lib, uni quyidagicha ko'rishimiz va tahlil etishimiz mumkin. O'z-o'zini anglash:

- a) o'tmishdagi “Men” (o'zlik)
- b) hozirgi “Men” (o'zlik)
- c) bo'lg'usi “Men” (o'zlik)
- d) ideal “Men” (o'zlik)
- e) dinamik “Men” (o'zlik)

“Men” konsepsiyasining murakkab mexanizimi jamiyatda yuz berayotgan iqtisodiy, siyosiy va ma'naviy o'zgarishlar bilan bevosita bog'liq.

Yuqorida keltirilgan kasbiy o'z-o'zini anglashdan ko'rinib turibdiki, inson hayoti jarayonida ma'lum axborotlarni to'playdi, ularni o'zlashtiradi, qanoat qilmasdan yangilik yaratadi. Ijodiy mahsullari bilan ma'naviy boyliklar ortirishga harakat qiladi, o'z-o'zini anglashning yuqori bosqichiga chiqishiga intiladi, izlanadi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Abdurahmonov A. Qadriyat – ma'naviy merosdir // “Ma'rifat gulshani” gazetasi. – 12 (77) 2007y. – 7 b).
2. Anarbaeva F.U. Yoshlar kasbiy qadriyatini oshirishda masofaviy ta'limning ahamiyati. Yangilanayotgan jamiyatda yoshlarning kasbiy qadriyati: muammo va yechimlar mavzuidagi respublika ilmiy-amaliy konferensiyasi maqolalar to'plami. – T.: Innovatsion rivojlanish nashriyot-matbaa uyi”, 2020 – 296 b.
3. Yo'ldosheva S. O'zbekistonda yoshlarni ma'naviy tarbiyalashning ijtimoiy-pedagogik asoslari. Ped.f.n. ... yozilgan diss. – T., 2000. – 109 b.
4. Soifnazarova F. O'zbek oilasi: ijtimoiy va ma'naviy qadriyatlar. – T.: Yurisn-media markazi, 2007
5. O'zbek tilining izohli lug'ati. 5 jildli. Birinchi jild. A – D / Madvaliev A.tahriri ostida. – T.: “O'zbekiston milliy ensiklopediyasi” Davlat ilmiy nashriyoti, 2006. – 679 b.

Durdona AXMADJONOVA,

Yuqori Chirchiq tumani 6-sonli umumiy o'rta ta'lim maktabi, "Texnologiya" fanidan 1-toifali o'qituvchisi

SINF RAHBARI FAOLIYATINI TASHKIL ETISHDA ZAMONAVIY PEDAGOGIK YONDASHUVLAR

Annotatsiya

Maqolada sinfdan tashqari ishlarni qiziqarli tashkil etishda pedagogik tajribaning va boshqaruv usullarining afzalliklar ilmiy nazariy jihatdan asoslab berildi.

Tayanch so'zlar. Sinfdan tashqari ishlar, taraqqiyot strategiyasi, boshqarish usullari, jamoa shakllantirish metodikasi, tashkilotchilik faoliyati, kitobxonlar konferentsiyasi.

В статье излагаются преимущества педагогического опыта и методов управления в интересной организации внеклассной работы с научной теоретической точки зрения.

Ключевые слова. Внеклассная работа, стратегия распространения, методы управления, методика формирования коллектива, подход к организационной деятельности, читательская конференция.

In the article, the advantages of pedagogical experience and management methods in the interesting organization of extracurricular activities were deduced from the scientific theoretical nature.

Key words. Extracurricular activities, dissemination strategy, management methods, team formation methodology, organizational activities, conference of readers.

Yangi O'zbekiston taraqqiyoti strategiyasi tarkibi asosida siyosiy, iqtisodiy va ijtimoiy jihatdan yo'lga ega bo'lishi, xalq xo'jaligining turli sohalarida, jumladan, maktab ta'limi tizimida ham yosh avlod ta'lim-tarbiyasi bilan bog'liq jarayonini qayta ko'rib chiqishni taqozo etmoqda. Hozirgi paytda, fan va madaniyatning eng so'nggi yutuqlari asosida kelajagimiz bo'lgan yosh avlodni hayotga tayyorlashning samarali shakl va uslublarini izlash nihoyatda zarur. Maktab faoliyatida shu jumladan sinfdan tashqari ishlarni – tarkibiy qismi hisoblangan tarbiyaviy ishining tizimini rejalashtirilishi, o'quvchilarning bo'sh vaqtini tashkil etishga e'tibor qaratish zarur. Bunday mashg'ulotlar pedagogik jamoa, sinf rahbari, yoshlar tashkilotlari rahbarligi va bolalarining o'z-o'zini boshqarish tashkilotlari tomonidan darsdan tashqari vaqtda uyushtiriladi. O'quvchilarning sinfdan tashqari ishlarni tashkil etishda o'quvchilar saroylari, yosh texniklar, yosh tabiatshunoslar, yosh sayyohlar klubi va maktabdan tashqari boshqa muassasalar katta yordam beradi. Sinfdan tashqari ishlarning asosiy shakllari sifatida ommaviy ishlar (maktab klublaridagi tadbirlar, kecha, munozara va tanlovlar o'tkazish, viktorina va ko'rgazmalar uyushtirish, tabiat qo'yniga, maktab va muzeylarga ekskursiyalarga chiqish), to'garak ishlari (o'quvchilarning turli to'garaklar, sport seksiyalari, ansambllardagi qatnashishlari), mustaqil ishlar (o'quvchilarning sinfdan tashqari o'qishi, kolleksiya to'plashi, texnika, musiqa, tasviriy san'at, chizmachilik va sh.k. bilan mustaqil shug'ullanishi)ni ko'rsatish mumkin.

O'rta umumta'lim maktablarida bu ishlarni sinf rahbari va tarbiyaviy ishlar tashkilotchisi bajaradi. Sinf rahbarning faoliyat davomida to'garak rahbarlariga yaqindan ko'mak-

lashishi kerak. Qiziqishlari va intilishlari bir xil bo'lgan o'z o'quvchilarini biror to'garakka a'zo bo'lishga chorlaydi. Sinfdan tashqari tashkil qilingan ishlar asosida o'quvchilar hayotidagi tarbiyaviy faoliyatni to'ldiradi. Ayniqsa ularning dunyoqarashini to'g'ri shakllanishiga, axloqiy kamol topishiga ko'maklashadi. Nazariy bilimlarni amaliyot, ishlab chiqarish bilan chambarchas bog'lanishiga zamin yaratadi. Sinfdan tashqari ishlarga rahbarlik qiluvchi xodim vazifalari ham ko'p qirrali hisoblanadi. Sinfdan tashqari tarbiyaviy ishlar tashkilotchisining vakolatiga quyidagilar kiradi:

- darsdan tashqari tarbiyaviy ishlarni rejalashtirish va amalga oshirishni nazorat qilish;

- o'quvchilarning sinfdan tashqari ko'p qirrali ishlarni pedagogik jamoa, o'quvchilar tashkilotlari, sinf faollari yordamida yo'lga qo'yish;

- sinfdan tashqari ishlar yo'nalishiga bevosita rahbarlik qilgan holda, o'qituvchilar, sinf rahbarlari, ota-onalar, o'quvchilar tashkilotlari, sinf faollariga uslubiy yordam ko'rsatish;

- maktab bo'yicha va maktablar o'rtasida o'tkaziladigan eng muhim tarbiyaviy tadbirlarda qatnashish;

- o'quvchilarning bo'sh vaqtlarini tashkil qilishda tarbiya va madaniyat muassasalari hamda jamoatchilik kuchidan keng foydalanish;

Bu borada tashkilotchilar faolligini uchta asosiy tomonini ko'rish mumkin:

- tashkilotchilik,

- uslubiy yondashuv;

- ma'muriy jihatlar.

Bular ko'pincha o'zaro uzviy bog'langan holda namoyon bo'ladi. Tashkilotchining tashkilotchilik faoliyatiga quyidagi bir qator ishlarni kiritish mumkin:

- tarbiyaviy ishlar sohasida erishilgan yutuq va kamchiliklarni tahlil qilish;

- tarbiyaviy ishlarning maqsad va vazifalarini aniqlash;

tarbiyaviy, ommaviy-siyosiy ishlarni rejalashtirish va ularning mazmuni, shakl va usullarini aniqlash;

- sinfdan tashqari tarbiyaviy ishlarni guruhlashtirish, boshqaruvchi shaxslarni aniqlash. Maktabda tarbiyaviy ishlarni aniq rejalashtirmasdan uning mazmuni, shakl va usullarini aniqlamasdan, ma'lum bir tizimga solmasdan turib ko'zda tutilgan maqsadga erishish qiyin. Sinfdan tashqari ishlarning tarbiyaviy ta'siri ko'p darajada o'quv jarayonini tashkil etish saviyasiga hamda o'quvchilar jamoasining xilma-xil ishlarni qanday yo'lga qo'yishiga bog'liqdir. Sinfdan tashqari faoliyat majburiy dastur bilan chegaralanmaydi, balki yoshlari har xil o'quvchilarni ixtiyoriy ravishda birlashtiradi. Ularning tashabbusi asosida ishlarni amalga oshiradi, fanga qiziqtiradi, ularni xalqning madaniy hayoti muhitiga olib kiradi. Sinfdan tashqari ishlar shaxsdagi ijtimoiy faollik, ijtimoiy ong hamda axloqiy odatlarni tarkib toptirishning eng muhim omilidir. Bu faoliyat ilmiy jamoa, adabiy va maktab san'at to'garak ishlari, turli mavzularda o'tkaziladigan kitobxonlar konferensiyasi va munozaralar, siyosiy, axloqiy, ilmiy-ommabop va mehnat mavzularidagi ma'ruza va suhbatlar, ijtimoiy-foydali mehnat, siyosiy axborot, bayoram kechlari va ertaliklari, to'garak mashg'ulotlarini o'z ichiga oladi. O'quvchilarning sinfdan tashqari ishlari o'z mazmuniga ko'ra tafakkur faoliyati va munosabat vositasi hisoblanadi. Chunki sinfdan tashqari ishlarda olingan axborot idrok etiladi, qayta ishlanadi va shu asosda yangi bilimlar hosil qilinadi. O'quvchilar sinfdan tashqari ishlarda qatnashib, turli kishilar bilan muayyan munosabatga kirishadi, turli vazifatlarga duch keladilar. Sinfdan tashqaridagi tarbiyaviy ishlarda o'quvchilar jamoada ishlashni o'rganadilar ijtimoiy meh-

nat quvonchini his qiladilar, ishlab chiqarish mehnatiga qo'shiladilar, jamoatchilik fikriga bo'ysunishga, jamoa sharafiga uchun kurashishga odatlanadilar. Sinf dan tashqari faoliyat unda qatnashuvchilarning ma'naviy va jismoniy rivojlanishi hamda yosh xususiyatlariga ko'ra belgilanadi. Bu jarayonga ular ta'lim olayotgan maktabning sharoiti ham ta'sir etadi. Garchand mamlakatimizdagi barcha maktablarning vazifalari bir bo'lsa-da, o'sha maktablarning o'ziga xos xususiyatlari bor va bu xususiyatlar madaniy va milliy sharoitlarda yaqqol ko'rinadi. Tarbiyachilar, sinf rahbarlarining sinf dan va maktabdan tashqari olib boradigan tarbiyaviy ishlarida quyidagi ish usullaridan foydalanishlari maqsadga muvofiqdir:

1. Og'zaki ish usullari. Turli axborotlar, majlislar, ertalabki yig'inlar, ma'ruzalar, kitobxonlar konferensiyalari, munozaralar, uchrashuvlar, og'zaki gazetalari, radiojurnallar.

2. Amaliy ish olib borish usullari, turli joylarga sayyohatlar, sport musobaqalari, olimpiada, iztoparlar ish faoliyati, yosh tabiatshunoslar to'garaklari, shanbaliklar.

3. Ko'rgazmali ish usullari. Maktab muzeylari, urush va mehnat qahramonlari xonasi, yangi kitoblar yarmarkasi kabilar kiradi. Tarbiyaviy ish pedagogdan butun qolibiliyatini ishga solishni, tinmay izlanishni taqozo etadi. Chunki kelajak avlod tarbiyalangan, uyushgan, ahil va jonajon Vatanimizning haqiqiy fuqarolari bo'lishlari lozim. Sinf dan va maktabdan tashqari ishlarni nazoratsiz ijro etish holati rasmiy ijrochilik, ishtiyoq va havas bilan mehnat qilishni istamasligini yashirishga intilayotgan o'quvchilarda kuza-tiladi. Bunday holatning uzoq vaqt mavjud bo'lishiga yo'l qo'yib bo'lmaydi, aks holda o'quvchilarda ishiga nisbatan rasmiy munosabat jihatlari paydo bo'ladi, bu esa ularni mehnatdagi tashqi faollikni yo'qqa chiqaradi. Sinf dan va maktabdan tashqaridagi ish-larda o'quvchilarning xatti-harakatlari oldindan juda qattiq tartibga solib qo'yilganligi xususida e'tirozlar bildirilmoqda. Sinf dan va maktabdan tashqari ishlarda o'quvchilarni ayrim ko'nikmalarga o'rgatishni nazorat vositasi deb hisoblash kerak. O'z-o'zini tekshirish, o'zaro tekshirish usullariga o'rgatish o'qituvchining o'quvchilar bilan shunday aloqasini talab etadiki, bunda ularning fikrlash ishi jarayoni ravshan bo'ladi. O'quvchilarning o'zlari harakatni taklif etadilar va shu bilan pedagogga muayyan ma'lumot beradilar. Bu metodikaning umumiy asoslari pedagogika kurslarida bayon etilgan jamoava jamoada shaxsni tarbiyalash nazariyasiga tayanadi. Jamoa nazariyasi qoidalariga muvofiq uni yaratish metodikasi ishlab chiqilgan. Uning umumiy asoslari quyidagilardan iborat: talablar qo'yish, faollarni tarbiyalash, o'quv-mehnat, ijtimoiy-siyosiy va omma-viy-madaniy faoliyatdagi istiqbollarni tashkil etish, sog'lom jamoatchilik fikrini shakllantirish, ijobiy an'analarni yaratish va ko'paytirish. Ta'riflangan bu qoidalar har qanday jamoani shakllantirish va rivojlantirish uchun ko'rsatma hisoblanadi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. 2022 – 2026-yillarga mo'ljallangan Yangi O'zbekistonning taraqqiyot strategiyasi to'g'risida O'zbekiston Respublikasi Prezidentining Farmoni, 28.01.2022-yildagi PF-60-son. 29.01.2022

2. Ibragimov X., Quronov M. "Umumiy pedagogika" Sahhof nashriyoti. – T., 2023y 56-57 b.

3. Raxmonov A.R O'quvchilarda milliy tuyg'ularni itarkib toptirish texnologiyalari. Toshkent davlat pedagogika universitet ilmiy axborotlari ilmiy-nazariy jurnali 2020-yil 6-son Jurnal Toshkent shahar Matbuot va axborot boshqarmasi tomonidan 2014-yil 30-iyulda №02-00175

4. Raxmonov A.R. "Zamonoviy o'quv mashg'uloti va ta'limning o'ziga xos imkoniyatlari" "Xalq ta'limi" vazirligining ilmiy-metodik jurnali 2020-yil 51 b.

Jamila ABDUSAMATOVA,

Samarqand viloyati Ishtixon tumani 6-sonli umumiy o'rta ta'lim maktabi,
boshlang'ich sinf o'qituvchisi

BOSHLANG'ICH SINFDATA'LIMNING ZAMONAVIY TEKNOLOGIYALARIDAN FOYDALANISHNING AHAMIYATI

Annotatsiya

Maqolada boshlang'ich ta'lim tizimidagi muammolar, boshlang'ich ta'limga zamonaviy pedagogik va axborot-kommunikatsion texnologiyalarni joriy etish ahamiyati, boshlang'ich sinf o'qituvchisining kompetensiyalari, ta'lim oluvchilarda mantiqiy tafakkur qila olish, kommunikativ savodxonlik, erkin fikrlash, o'z fikrini og'zaki va yozma ravishda ravon bayon qila olish malaka, ko'nikmalarni shakllantirish masalalari batafsil bayon etilgan.

Tayanch so'zlar. Boshlang'ich ta'lim, zamonaviy pedagogik va axborot-kommunikatsion texnologiyalar, kompetensiya, ta'lim oluvchi, mantiqiy tafakkur, kommunikativ savodxonlik, erkin fikrlash, og'zaki va yozma fikr, malaka, ko'nikma.

В статье рассматриваются проблемы в системе начального образования, важность внедрения современных педагогических и информационно-коммуникационных технологий в начальном образовании. Подробно описаны, компетенции учителя начальных классов, формирование у обучаемых коммуникативной грамотности, умений логически мыслить, свободомыслие, свободно выражать свое мнение устно и письменно.

Ключевые слова. Начальное образование, современные педагогические и информационно-коммуникационные технологии, компетентность, обучающийся, логическое мышление, коммуникативная грамотность, свободомыслие, умение, навыки, компетентность.

The article discusses problems in the primary education system, the importance of introducing modern pedagogical and information and communication technologies in primary education. The competencies of a primary school teacher, the formation of students' communicative literacy, the ability to think logically, free-thinking, and freely express their opinions orally and in writing are described in detail.

Key words. Primary education, modern pedagogical and information and communication technologies, competence, learner, logical thinking, communicative literacy, free-thinking, ability, skills, competence.

Boshlang'ich ta'lim mamlakatimizda amalda bo'lgan uzluksiz ta'lim tizimining hal qiluvchi bosqichlaridan sanaladi. Chunki ushbu bosqich o'z mazmun-mohiyatiga ko'ra, o'quvchilarga fan yo'nalishlari bo'yicha boshlang'ich bilimlar beradi. Shunday ekan, boshlang'ich sinf o'qituvchisi Davlat ta'lim standarti bo'yicha bolalarning mantiqiy tafakkur qila olish salohiyatini, aqliy rivojlanishini, dunyoqarashini, kommunikativ savodxonligini va o'z-o'zini anglash salohiyatini shakllantirishga, erkin fikrlay olish, o'zgalar fikrini anglash, o'z fikrini og'zaki va yozma ravishda ravon bayon qila olish ko'nikmalarini egallashlariga erishishi lozim.

Shu boisdan ham boshlang'ich sinflar o'quv jarayonidagi bir xillikga barham berish dars jarayonini turli-tumanligini, rang barangligini ta'minlash maqsadida ilg'or pedagogik va innovatsion texnologiyalarini keng joriy etishga mo'ljallangan o'quv-metodik qo'llanmalarni yaratish va tadbqiq qilish davr talabidir. Shu bilan birga dars

jarayonida maxsus tayyorlagan multimediali ilovalardan, videolavhalardan, turli animatsion materiallardan foydalanib, o'quv jarayoni tashkil qilinganda, o'quvchilarning amaliy tafakkur va tasavvurlarini shakllantirishda mavzuga bo'lgan qiziqishlarini orttiradi va tez tushunib olishlariga imkoniyat yaratadi. Shuningdek, dars davomida o'quvchilar charchab qolmasligi va zerikmasliklari uchun musiqali dam olish daqiqalari ham tashkil etilishi maqsadga muvofiqdir.

Boshlang'ich sinfga kelib bolalar tevarak-atrof to'g'risidagi kattagina hajmdagi oddiy bilim va tushunchalarga ega bo'lib qoladilar, asosiy fikrlash jarayonlarini egallab oladilar, narsa va buyumlardagi, voqyealardagi muhim va muhim bo'lmagan tomonlarni ajrata oladigan, ba'zi bir sabab va natijalardagi bog'lanishlarni bilib oladigan bo'lib qoladilar, ularda o'quv faoliyatining dastlabki kurtaklari shakllanadi. Faqat yaxshi tashkil etilgan faoliyat jarayonidagina to'laqonli aqliy rivojlanish ro'y beradi, shu sababli pedagoglarning vazifasi bolaga muayyan maqsadni ko'zlab, tarbiyaviy ta'sir ko'rsatish uchun kerakli sharoitlar yaratishdir. Boshlang'ich sinf o'quvchilarini aqliy tarbiyalashning asosiy vazifalari quyidagilardan iborat:

- bolalarda tabiat va jamiyat to'g'risidagi bilimlar sistemasini, ilmiy dunyoqarashni shakllantirish.

- bilishga doir ruhiy jarayonlarni rivojlantirish, ya'ni sezgi, idrok, xotira, xayol, tafakkur, nutq.

- bilishga qiziqishni va aqliy qobiliyatlarni, aqliy mehnat madaniyatini rivojlantirish.

- aqliy malaka va ko'nikmalarni rivojlantirish.

- boshlang'ich sinfdan o'qitish jarayonida bola har kuni o'zi uchun notanish bo'lgan narsa va hodisalarga duch keladi. Pedagogning vazifasi bolalardagi bilimlarni muntazam ravishda oshirib borish, ularni tartibga solish, aniqlashtirishdir. Bola tevarak-atrofdagi narsalar, ularning vazifasi, ba'zi sifatleri va asoslari haqida, ularning qaysi materiallardan tayyorlanganligi to'g'risidagi aniq tasavvurga ega bo'lishi kerak. Ular tabiat hodisalari, ularning o'zaro bog'liqligi va qonuniyatlarini bilib oladilar.

Hozirgi kunda ta'lim jarayonida interfaol metodlar va axborot texnologiyalarini o'quv jarayonida qo'llashga bo'lgan qiziqish kundan-kunga ortib bormoqda. Bunday bo'lishining sabablaridan biri, shu vaqtgacha an'anaviy ta'limda o'quvchilar faqat tayyor bilimlarni egallashga o'rgatilgan bo'lsa, zamonaviy texnologiyalardan foydalanish esa ularni egallayotgan bilimlarini o'zlari qidirib topish, mustaqil o'rganish va fikrlash, tahlil qilish, hatto yakuniy xulosalarni ham o'zlari keltirib chiqarishga o'rgatadi. O'qituvchi bu jarayonda shaxs rivojlanishi, shakllanishi, bilim olishi va tarbiyalanishiga sharoit yaratadi va shu bilan bir qatorda boshqaruvchilik, yo'naltiruvchilik funksiyasini bajaradi.

Mamlakatimizda ta'limni tubdan isloh qilish jarayoniga oid pedagogik texnologiyalarni joriy qilish ijtimoiy zarurat hisoblanadi. Zamonaviy pedagogik texnologiyalar mohiyati o'quvchiga bilim berish, ularni to'liq o'zlashtirishdan iborat.

Bilimlarni egallab borish natijasida bolaning shaxsi ham shakllanib boradi. Bola san'atning har xil turlari to'g'risidagi tasavvur va tushunchani egallab oladi. Mana shu real bilimlarni egallashi natijasida bolada tevarak-atrofnı obyektiv tushunishning tarkibiy qismlari shakllanadi. Tevarak atrof, buyum va narsalar bolaning sezgi organlariga, ya'ni analizatorlariga ta'sir etadi va sezgi hosil bo'ladi. Sezgi bolalarga ayrim xossalarni bilib olishga yordam beradi. Sezgi atrof-muhitni bilishning dastlabki bosqichi hisoblanadi.

Bolalarning bilimlarni egallab olishlari ularning aqliy faolligini rivojlantirish, aqliy malaka va ko'nikma egallab olishlari, ularning maktabda muvaffaqiyatli o'qishlari

uchun bo'lajak mehnat faoliyatiga tayyorlanishda muhim manba bo'lib xizmat qiladi. Aqliy tarbiya jarayonida shakllanadigan aql-idrok sifatlaridan biri tanqidiylkdir. Aqlning tanqidiyligi bilish faoliyati natijalari vazifasini hal etishga, tanlangan usullarni, xulosalarni, mulohazalarni baholash qobiliyatini bildiradi.

Zamonaviy ta'lim texnologiyalaridan foydalanish ta'lim oluvchining o'quv jarayonida mustaqil ishlash, o'z-o'zini tarbiyalash, o'z-o'zini o'qitish, o'z faolligini oshirish, o'zi mustaqil qaror qabul qilish ko'nikmalarini shakllantiradi. Bundan ko'rinib turibdiki, o'qitishning zamonaviy pedagogik texnologiyalari qatoriga informatsion-kommunikatsion texnologiyalarini kiritish zarurati kundan-kunga oshib bormoqda. Biroq ta'lim jarayonida zamonaviy axborot texnologiyalaridan foydalangan holda darslarni tashkil etish uchun kerakli shart-sharoitlar va texnik vositalar mavjud bo'lishi lozim.

Zamonaviy o'qituvchi tomonidan o'quv jarayonining tashkil etilishi jarayonida dars mazmunidagi asosiy ma'lumotlar va o'quv materiali shunday taqdim etilishi kerakki, u o'quvchining vizual idrok qilish qobiliyatini osonlashtirsin. Bunda har bir o'qituvchini qisqa vaqt ichida juda katta miqdordagi axborot to'plamini o'zlashtirish, qayta ishlash va amalda qo'llay olishga o'rgatish muhim ahamiyatga ega. Uni hal qilishda o'qituvchiga o'qitishning an'anaviy usullari bilan birga zamonaviy axborot texnologiyalaridan foydalanish yordam beradi.

Dars jarayonida zamonaviy texnologiyalardan foydalanish o'qitish jarayonini qiziqarli olib borish, har bir o'quvchiga individual yondashish imkonini beradi.

O'qituvchi tomonidan bolalarni ijodiy izlanish, faollik, erkin fikr yuritishga yo'naltiruvchi ta'lim shakli, metod va vositalarining to'g'ri tanlanishi darslarning qiziqarli, bahs-munozaralarga boy bo'lishi, ijodiy tortishuvlarning yuzaga kelishiga turtki beradi. Mana shu holatdagina bolalar tashabbusni o'z qo'llariga oladilar, o'qituvchining zimmasida esa ularning faoliyatini ma'lum yo'nalishga solib yuborish, umumiy faoliyatni nazorat qilish, murakkab vaziyatlarda yo'l-yo'riq ko'rsatish, maslahatlar berish hamda ular faoliyatini baholash kabi vazifalar qoladi. Berilayotgan bilim oddiygina xotira yordamida emas balki, bolaning o'z fikrlash sa'y-harakatlari bilan egallangandagina mustahkamlanadi. Bolaning erkin fikrlash, ayniqsa, tasavvur etish, faraz qila olish qobiliyatini rivojlantirish, ko'nikma va malakalarni vujudga keltirish muhim ahamiyat kasb etadi.

Bugungi kunda boshlang'ich ta'limda zamonaviy pedagogik texnologiyalardan foydalanishga alohida e'tibor berilayotganining asosiy sababi quyidagilardir:

Birinchi, shaxsni rivojlantiruvchi ta'limni amalga oshirish imkoniyatining kengligida.

Ikkinchi, o'quv-tarbiya jarayoniga tizimli faoliyat yondashuvini keng joriy etish imkoniyati.

Uchinchi, o'qituvchini ta'lim-tarbiya jarayonining maqsadlaridan boshlab, tashxis tizimini tuzish va bu jarayon kechishini nazorat qilishgacha bo'lgan texnologik zanjirni oldindan loyihalashtirib olish.

Boshlang'ich ta'limning zamonaviy texnologiyalari dinamik rivojlanib boruvchi jarayon bo'lib, innovatsion jamiyat sharoitida uning asoslarini yangicha yondashuvlar asosida takomillashtirish taqozo etiladi.

Shu ma'noda boshlang'ich ta'limning zamonaviy texnologiyalarini takomillashtirish va uning vositasida boshlang'ich ta'limni sifat jihatidan rivojlantirish dolzarb bo'lib turibdi.

Ta'kidlash joizki, bugungi kunda boshlang'ich ta'limda quyidagi kamchiliklar kuzatilmoqda:

- 1) o'quv fanlarini eskirgan, an'anaviy dars metodikalari asosida o'qitish;
- 2) darsning an'anaviy tushuntirish, topshiriq berish va baholash tizimiga amal qilish;
- 3) o'qituvchilarning ko'p hollarda darsliklar bilan cheklanib qolishi;
- 4) o'qituvchilarning o'z ustilarida ishlamasliklari va h.k.

Boshlang'ich ta'limni rivojlantirish bo'yicha belgilangan quyidagi yangi yo'nalishlarga e'tibor qartish lozim: Bolalarning tahliliy va kreativ fikrlash qobiliyatini rivojlantirish uchun ularga sermazmun va tushunarli darsliklar yaratish. Bu borada kelgusi o'quv yilidan boshlang'ich sinflarda davlat ta'lim standarti o'rniga, ilg'or xorijiy tajriba asosida bolaga ortiqcha yuklama bermaydigan "Milliy o'quv dasturi" joriy etildi. Mazkur yo'nalishga ko'ra 7-11 yoshli o'quvchilar mantiqli, aniq va tushunarli fikrlash ko'nikmasini egallashi hamda o'z qiziqishiga ko'ra biror ijodiy yo'nalishga yo'naltirilishi lozim. Bu vazifani amalga oshirish uchun boshlang'ich sinflarda o'qitiladigan ijtimoiy va aniq fanlarni integratsiyalash, ularda fikrlash va kreativ yondashish asoslarini belgilab qo'yish, mavzular materiallarini imkon qadar ijodiy foydalanishga moslashtirish taqozo etiladi.

Sermazmun va tushunarli darsliklar yaratish. Boshlang'ich ta'limni rivojlantirishning bu yangi yo'nalishiga ko'ra darsliklar tahlillardan o'tkazilishi va ularning mazmuniga qo'shimcha materiallar kiritilishi taqozo etiladi. Yangi asosdagi Milliy o'quv dasturini amaliyotga joriy etish. Milliy dasturning xarakterli xususiyatlaridan biri – unda boshlang'ich sinflarda xorijiy tajribalarni keng tatbiq etish nazarda tutilgan. Ayni paytda, o'qitishning milliy xarakteri, mentaliteti va xususiyatlari o'quv fanlarida saqlanib qoladi. Asosiy e'tibor boshlang'ich sinf o'quvchilarining kognitiv fikrlash, kreativ-ijodiy intilish hamda faollik va intilivchanligini shakllantirishga qaratiladi. Shu sababli amaliy faoliyatdagi boshlang'ich sinf o'qituvchilari mazkur o'quv dasturi bo'yicha atroflicha tushuncha va ko'nikmaga ega bo'lishi taqozo etiladi.

Umumiy o'rta ta'lim maktablarining boshlang'ich sinflarida o'quv jarayonini axborot kommunikatsiya vositalaridan foydalangan holda shakllantirish o'qituvchidan o'quvchiga o'qituvchining ishtirokisiz mustaqil tarzda amalga oshirish uchun zarur bo'lgan elementlarni, didaktik materiallarni berish (o'quv masalalarini qo'yish, amaliy predmetli mazmunini aniqlash, har bitta alohida amallarning bajarilishi bo'yicha namunalarni ko'rsatib berish, har bir harakat va amallarning bajarilishini nazorat qilib borish, masalaning yechilganligini, tugallanganligini baholash) uzluksiz tarzda ketma-ket kechadigan jarayondir.

Boshlang'ich sinflarda kompyuterli o'qitish – predmetlar muhitini elementlarini o'zgartiruvchi va boyituvchi sifatida qaraladi. Boshlang'ich sinf o'quvchilarida aynan bunday yoshda bolaning aqliy qobiliyatlarini jadal rivojlanish jarayoni kechadi, uning intellektual salohiyatini rivojlanishi uchun fundament yaratiladi. O'quv jarayonida pedagogik, innovatsion va axborot texnologiyalaridan foydalanish boshlang'ich ta'limning dolzarb masalalarini samarali yechish uchun imkoniyat yaratadi, jumladan:

- o'quv jarayonini qiziqarli va mahsuldor qilish hisobiga o'quvchida materialni anglab olish motivatsiyasi ortadi;
- mustaqil ishlash va o'zini-o'zi nazorat qilish ko'nikmasi rivojlanadi;
- darsning samaradorligini va har bir o'quvchining o'zlashtirishini ta'minlaydi;
- har bir o'quvchining fikrlashini, bilish hissiyatini, maqsad sari intilishlarini;

ma'naviy tasavvurlarini rivojlantirish hisobiga umumiy faol rivojlanishga erishiladi;

– sinfdagi barcha bolalarning faol ishlashi ta'minlanadi.

Innovatsion va axborot texnologiyalarini ta'lim jarayoniga tatbiq qilishni zamonaviy axborot dunyosining rivojlanishidagi mantiqiy va zaruriy qadam deb xarakterlash mumkin. Kompyuterlarning o'quv jarayoniga jadal kirib kelishi pedagoglar hayotida misli ko'rilmagan darajada o'qitishning yangi turlarini, shakllarini keltirib chiqardi. Boshlang'ich ta'limda axborot texnologiyalaridan foydalanish ikkita asosiy masalani yechish bilan bog'liq: bolalarni yangi texnikaviy vositalardan foydalanishga o'rgatish va o'quvchilarning o'qish va o'qishdan tashqari faoliyatida yangi imkoniyatlarini ochish va takomillashtirish maqsadida kompyuter texnologiyalaridan foydalanish.

Darslarda axborot texnologiyalaridan foydalanish pedagoglar oldiga quyidagi talablarni qo'yadi:

– zamonaviy pedagog kompyuterdan foydalanishni bilish;

– kompyuter yordamida o'qitish vositalaridan foydalana olish va uni o'quv jarayoniga tadbiq qilish ko'nikmalariga ega bo'lish;

– o'z bilimini kompyuterli o'qitish bo'yicha doimo takomillashtirib borishi va h.k.

Yuqoridagilardan xulosa qilish kerakki, boshlang'ich ta'lim o'qituvchisi ta'lim-tarbiya ishlarini yuqori saviyada tashkil qilishi darkor.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Jabborova O., Umarova Z., Babaxodjaeva L. Boshlang'ich ta'lim pedagogikasi, innovatsiya va integratsiya. – T., 2021.

2. Jabborova O. Boshlang'ich ta'lim metodikasining yangi nazariy masalalari. – Toshkent, 2022.

3. Mardonov Sh. Pedagogika fanidan o'qitishning elektron-modulli didaktik ta'minotini ishlab chiqish texnologiyasi. – T., 2021.

4. Mardonov Sh., Jabborova O. Boshlang'ich ta'limda asosiy tushunchalar. XXI asr ta'lim tizimida innovatsion va integratsion yondashuvlar. Jizzax. 2021, B. 312-314.

5. Ergashev R. Bo'lajak o'qituvchi shaxsida yestetik madaniyatni shakllantirish nazariyasi va amaliyoti. Monografiya. – T.: O'qituvchi, 2017.

Dilyorjon G'ANIYEV,

O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasi huzuridagi

Biznes va tadbirkorlik oliy maktabi magistranti

Xurshid YUSUPOV,

O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasi huzuridagi

Biznes va tadbirkorlik oliy maktabi magistranti

RAQAMLI IQTISODIYOT SHAROITIDA KORPORATIV BOSHQARUVNI SHAKLLANTIRISH VA RIVOJLANTIRISH TENDENSIYALARI

Annotatsiya

Maqolada milliy ijtimoiy-iqtisodiy sohalarining rivojlanishi ko'p jihatdan raqamli texnologiyalarga bog'liqligi, raqamli iqtisodiyot tushunchasi, raqamli iqtisodiyot dasturini hayotga tatbiq qilish yo'nalishlari, raqamli iqtisodiyotning raqobat muhitiga va mehnat bozoriga ta'siri, raqamli iqtisodiyot sharoitida boshqaruv muammolari keng yoritilgan. Shuningdek, korporativ boshqaruv, ijtimoiy munosabatlar, korporativ menejment, boshqaruv strategiyasi masalalari batafsil ochib berilgan.

Tayanch so'zlar. Raqamli iqtisodiyot, ijtimoiy-iqtisodiy soha, raqamli texnologiyalar, raqobat muhiti, mehnat bozori, boshqaruv, korporativ boshqaruv, ijtimoiy munosabatlar, korporativ menejment, boshqaruv strategiyasi.

В статье подробно раскрываются проблемы цифровой экономики, цифровых технологий в развитии социально-экономических отраслей, концепция реализации цифровой экономики, влияния цифровой экономики на конкурентную среду и рынок труда, а также проблемы управления в цифровой экономике. Также, в статье рассмотрены вопросы корпоративного управления, социальные отношения и стратегии управления.

Ключевые слова. Цифровая экономика, социально-экономическая сфера, цифровые технологии, конкурентная среда, рынок труда, менеджмент, корпоративное управление, социальные отношения, стратегия управления.

The article reveals in detail the problems of the digital economy, digital technologies in the development of socio-economic industries, the concept of implementing the digital economy, the impact of the digital economy on the competitive environment and the labor market, as well as management problems in the digital economy. Also, the article discusses issues of corporate governance, social relations and management strategies.

Key words. Digital economy, socio-economic sphere, digital technologies, competitive environment, labor market, management, corporate governance, social relations, management strategy.

Raqamli iqtisodiyot – bu pivojlanishning zamonaviy bosqichi hisoblanib, u ijodiy mehnat va axborot ne'matlarining ustuvor o'rni bilan tavsiflanadi. Ikkinchidan, raqamli iqtisodiyot – bu o'ziga xos nazariya bo'lib, uning o'rganish obyekti, axborotlashgan jamiyat hisoblanadi.

Raqamli iqtisodiyot dasturini hayotga tatbiq qilish quyidagilarga erishishga imkon beradi:

– yangi texnologiyalar yaratishga halaqit berayotgan huquqiy to'siqlarni yangi normativ-huquqiy baza yaratish yordamida to'liq bartaraf qilish;

– raqamli iqtisodiyot infratuzilmasini yaratish va rivojlantirish, shu jumladan, tarmoqlar, ma'lumotlarni qayta ishlash markazlari, texnik va dasturiy ta'minotning zamon

talablariga mos ravishda rivojlanishiga;

- ta'lim tizimining har tomonlama rivojlanishini va yangilanishi ta'minlanishiga;
- mamlakatdagi turli-tuman kompaniyalarning, firmalarning, davlat korxonalari-ning hamda biznesning rivojlanishiga puxta asos yaratilishiga;
- raqamli iqtisodiyot sohasida ko'plab tashkilotlar vujudga kelishiga.

Raqamli iqtisodiyot – bu iqtisodiy, ijtimoiy va madaniy aloqalarni raqamli texnologiyalardan foydalangan holda amalga oshipish tizimi bo'lib, bunga avvalambor on-layn-xizmatlar, masofaviy ta'lim, elektron to'lovlar, tovar va xizmatlarning internet-sav-doci misol bo'la oladi. Ishlab chiqarish, xizmat ko'rsatish va ma'muriy jarayonlar boshqaruvi avtomatlashtirilgan tizimlarini yaratish va joriy etish, iqtisodiyotni raqam-lashtirish, AKT-sohasini rivojlantirish lozim. Bu jarayon o'z navbatida yashirin iqtiso-diyotga barham berish vositachi sifatida namoyon bo'ladi. Aholiga xizmat ko'rsatish jarayonida inson ishtirokini keskin kamaytirish zarur. Bu o'z navbatida aholi turmush sifati va farovonligiga ijobiy ta'sir etadi, byurokratiya, qog'ozbozlik hamda korrupsiya-ning sezilarli darajada kamayishini ta'minlaydi.

Milliy ijtimoiy-iqtisodiyot sohalarning rivojlanishi bugungi kunda ko'p jihatdan raqamli texnologiyalarni tatbiq etishga bog'liq bo'lib qolmoqda. Hozirgi vaqtda raqamli iqtisodiyotning jahon yalpi ichki mahsulotidagi ulushi 5,5 foiz, iqtisodiyot va jamiyatning turli sohalarida raqamli texnologiyalarning ulushi esa jahon yalpi ichki mahsulotining 22,5 foiz tashkil qilmoqda. Shuningdek, Jahon banki hisob-kitoblariga ko'ra, yuqori tezlikdagi internet foydalanuvchilarining 10 foizga ko'payishi yillik YaIM hajmini 0,4 foizdan 1,4 foizgacha oshirishi mumkin ekan.

Bundan keyin global jarayonlar va davlatlarning raqobatbardoshlik darajasi yan-gi zamonaviy raqamli texnologiyalar paydo bo'lishiga moslashuvchanligi va tezkorligi bilan belgilanadi. Yangi texnologiyalar bozor ishtirokchilari uchun imkoniyatlarni ken-gaytiradi, shuningdek, bir qator to'siqlarni keltirib chiqaradi. Raqamli iqtisodiyotning raqobat muhitiga va mehnat bozoriga ta'siri eng katta e'tiborni talab qiladi, chunki raqamli iqtisodiyot ish jarayonlarini avtomatlashtirishga olib keladi, bu esa yuqori va past malakali ish joylariga talabning oshishiga, o'rtacha malakaga ega bo'lgan ishchi-lar sonining kamayishiga olib keladi. Dunyo bo'ylab ko'plab davlatlarning hukumatlari maxsus internet vazirliklarini tashkil etmoqda. Tartibga soluvchi institutlar raqamli biz-nes ishtirokchilari uchun yagona qoidalarga rioya qilishga qaratilgan tashabbuslarni ishlab chiqmoqda va shu orqali rag'batlantirish va tartibga solishni nazarda tutmoqda. Bunday tashabbuslarga sog'liqni saqlash, ta'lim, uy-joy kommunal xizmatlarini raqam-lashtirish, raqamli iqtisodiyotning yangi elementlarini tartibga soluvchi elektron huku-matni yaratish, qonunlarni tayyorlash kabilarni kiritish mumkin.

Ma'lumki, raqamli iqtisodiyot davlat boshqaruvi tizimini rivojlantirishda keng im-koniyatlar yaratadi. Zamonaviy texnologiyalar davlat boshqaruvining yuqori texnologi-yali raqamli platformasi muhitini yaratishga imkon beradi, bu esa inson omili va unga aloqador xato va kamchiliklarni minimallashtirishini ta'minlaydi. Shuningdek, statistik, soliq hisobotlari va boshqa turdagi hujjatlar taqdim etilishini avtomatlashtiradi. Bu esa vaziyatga ob'ektiv baho berish asosida qaror qabul qilishni ta'minlaydi, mavjud vaziyat bo'yicha tegishli choralarni ko'rish uchun zamin yaratadi.

Mamlakatimizda ilm-fanni yanada ravnaq toptirish, yoshlarni chuqur bilim, yuksak ma'naviyat va madaniyat egasi etib tarbiyalash, raqobatbardosh iqtisodiyotni shak-llantirish borasida boshlagan ishlarni jadal davom ettirish va zamonaviy bosqichga ko'tarish maqsadida 2020-yil "Im, ma'rifat va raqamli iqtisodiyotni rivojlantirish yili"deb

nomlandi. “Raqamli O‘zbekiston – 2030” dasturini ishlab chiqish vazifasi qo‘yilib, unga ko‘ra O‘zbekistonni raqamli transformatsiyalash jarayonini jadallashtirish maqsadi belgilab olindi.

Rivojlangan mamlakatlar va yangi industrial davlatlarda raqamli iqtisodiyotning milliy yalpi ichki mahsulotdagi ulushi 7 foizga yetdi. Ushbu mamlakatlarda raqamli iqtisodiyotning shakllanib borishi, ularning iqtisodida yuqori samaradorlikni oshishiga olib kelmoqda. Jumladan, AQSh har yili 400 mlrd dollardan ko‘proq “raqamli xizmatlar”ni eksport qilmoqda. Uning yalpi ichki mahsulotining 5 foizdan ko‘prog‘i internet va axborot-kommunikatsiya texnologiyalari bilan bog‘liq sohalarga to‘g‘ri kelyapti. Raqamli iqtisodiyotda robot texnikasi, katta hajmli ma’lumotlar va sun’iy intellekt kabi zamonaviy texnologiyalar orqali ish joylari axborotlashtirilmoqda, ishlab chiqarish tubdan takomillashayapti, buning natijasida, mehnat unumdorligi keskin ortishi bilan birga, ushbu jarayonlar butun jahon mehnat bozoriga kuchli ta’sirini ko‘rsatmoqda. Raqamli iqtisodiyotning rivojlanishi bevosita axborot-kommunikatsiya texnologiyalarining rivojlantirilishi bilan belgilanadi:

- tovarlar ishlab chiqarish va xizmatlar ko‘rsatish, shuningdek, qo‘shimcha qiymatga ega bilim va axborot salmog‘ining ortib borishi. Bu esa mahsulotda ilm sig‘imi, ilmiy-tadqiqot va tajriba – konstruktorlik ishlanmalariga xarajatlar ko‘payishida o‘z ifodasini topadi;

- ishlab chiqarish xarajatlarining kamayishi hisobiga raqamli mahsulot (xizmat) iqtisodiy samaradorligining ortishi;

- korxonalar, ixtisoslashgan mintaqaviy “raqamli klasterlar” infratuzilmalari doirasida bitta mehnat va boshqa resurslardan behisob darajada foydalanish doirasi;

- internetda savdo maydonchalarining chegaralanmaganligi tufayli internet-savdo, moliyaviy birjalarning jadal rivojlanishi;

- bozorlarda raqobat ustunligini qo‘lga kiritish uchun korxonalar miqyosining kichraytirilishi, virtual korxonalarning paydo bo‘lishi va boshqalar.

Raqamli iqtisodiyotni rivojlantirish sharoitida mehnat faoliyatini samarali tashkil etish va yuritishda eng muhim muammolardan biri malakali xodimlarni jalb qilish masalasi hisoblanadi. Bugungi kunda jahon iqtisodiyoti globallashtiruvining jadal sur‘atlar bilan rivojlanishi va Internet tizimidan keng miqyosda foydalanish imkoniyatini paydo bo‘lishi, ushbu muammoni hal etish imkonini bermiqda. Iqtisodiyotning rivojlanishi ish bilan bandlik zamonaviy nostandart shakllari paydo bo‘lishiga olib kelmoqda:

- norasmiy ish bilan bandlik;

- virtual ish bilan bandlik;

- to‘liqsiz ish bilan bandlik;

- o‘zini o‘zi ish bilan band qilish;

- vaqtinchalik ishsizlik.

Raqamli iqtisodiyot sharoitida tadbirkorlik faoliyatini yuritishning tashqi omillari bo‘lib quyidagilar hisoblanadi:

- muvozanatlashgan makroiqtisodiy siyosatni yuritish;

- qulay ishbilarmonlik muhitini yaratish;

- siyosiy barqarorlikni ta’minlash.

E’tirof etish joizki, raqamli iqtisodiyot sharoitida tadbirkorlikni innovatsion rivojlantirishning muhim instrumenti, texnoparklar hisoblanadi:

- iqtisodiy va ijtimoiy rivojlanish darajasi past bo‘lgan hududni rivojlantirish;

- iqtisodiyotning alohida olingan tarmog‘ini yoki o‘zaro bog‘liq tarmoqlarni rivoj-

lantirish;

– innovatsion kompaniyalarning faoliyat ko'rsatishi uchun qulay shart-sharoitlar yaratish.

O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Sh.Mirziyoyevning 2017-2021-yillarga O'zbekiston Respublikasini rivojlantirishning harakatlar strategiyasining "Iqtisodiyotni rivojlantirish va liberallashtirishning ustuvor yo'nalishlari"da korporativ boshqaruvning zamonaviy standartlari, prinsiplari va usullarini joriy etish muhim vazifalardan biri hisoblanadi. Korporativ boshqaruv tushunchasi O'zbekistonda kodeks orqali qonuniy hujjat sifatida qabul qilingan. Korporativ boshqaruv tuzilmasi korporatsiyaning turli ishtirokchilari orasida huquq va mas'uliyatlarni taqsimlashni belgilaydi, masalan, kengash, menejerlar, aksiyadorlar va boshqa manfaatdor tomonlar korporativ ishlar bo'yicha qarorlar qabul qilish qoidalari va tartiblarni ko'rib chiqadi. Korporativ boshqaruv hozirgi kunga kelib korxonalarni boshqarishning nafaqat zamonaviy falsafasiga, balki samaradorlikni ta'minlaydigan muhim texnologiyasiga aylanib ulgurdi. Takomillashgan korporativ boshqaruv natijasida iqtisodiy qo'shilgan qiymatning (economic value added – EVA) sezilarli darajada ko'payishi, samaradorlikning ortishi va riskning kamayishi yuz berishi turli empirik tadqiqotlarda o'z aksini topgan.

Ayni paytda, respublikamizda raqamli iqtisodiyotni rivojlantirishda O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2020-yil 5-oktyabrdagi "“Raqamli O'zbekiston – 2030” strategiyasini tasdiqlash va uni amalga oshirish chora-tadbirlari to'g'risida” PF-6079-sonli farmonining qabul qilinishi respublikamizda raqamli iqtisodiyotni rivojlantirishda yangi bosqichni boshlab berdi desak mubolag'a bo'lmaydi. "Raqamli O'zbekiston – 2030" strategiyasiga muvofiq, mamlakatimizda raqamli rivojlanishning ustuvor yo'nalishlari bo'lib, quyidagilar hisoblanadi:

- raqamli infratuzilmani rivojlantirish;
- elektron hukumatni rivojlantirish;
- raqamli iqtisodiyotni rivojlantirish;
- raqamli texnologiyalar milliy bozorini rivojlantirish;
- axborot texnologiyalari sohasida ta'lim berish va malaka oshirish.

Biz o'z izlanishlarimizda korporativ boshqaruv tushunchasiga iqtisodiy nuqtai nazardan emas balki, ijtimoiy boshqaruv nazaridan qarashlarni ko'rib chiqmoqchimiz. Ijtimoiy boshqaruv deganda, tartibga solish, sifat ko'rsatkichlarini saqlab qolish, takomillashtirish va rivojlantirish maqsadida jamiyatga ta'sir ko'rsatish tushuniladi.

Korporativ boshqaruv – ijtimoiy boshqaruvning bir ko'rinishi. Korporatsiya shunday tashkiliy tuzilmaki, uning elementi sifatida boshqaruv turadi. Uning mohiyati – korporatsiyaga ijtimoiy munosabatlar (tashkiliy tuzilma) tizimi sifatida uni tartibga solish, mohiyatini saqlab qolish maqsadida ta'sir ko'rsatish.

Korporativ boshqaruv - tushunib, anglab yetilgan boshqaruvdir, u korporatsiya ichida maxsus tashkillashtirilgan organ tomonidan amalga oshiriladi.

Shuning uchun, korporativ boshqaruv – bu avvalambor, qonunlar asosida ishlab chiqilgan korporatsiya ichki hujjatlari asosida boshqaruvi.

Tor ma'noda esa korporativ boshqaruv –bu korporatsiyaga tashkiliy tuzilma sifatida ta'sir ko'rsatish, ushbu ta'sir maxsus tashkil etilgan, o'z kompetensiyasi miqyosida faoliyat yurituvchi organ tomonidan amalga oshiriladi. Keng ma'noda, korporativ boshqaruv – bu tashqi muhit bilan o'zaro munosabat, aloqa, boshqaruv organlari va rahbarlar bilan munosabatlar tizimi hamda ta'lim tizimiga bevosita va bilvosita aloqasi bo'lgan tashkilotlar, shaxslar bilan munosabatlar yig'indisi tushuniladi.

Ko'p hollarda korporativ boshqaruv deganda umumiy menejment yoki strategik boshqaruv va h.k. tushuniladi. Bizning fikrimizcha bu noto'g'ri. Avvalambor, korporativ menejment (corporate management) va korporativ boshqaruv (corporate governance) tushunchalarini alohida-alohida ko'rib chiqish zarur. Shuningdek, ayrim mutaxassislar korporativ boshqaruvga an'anaviy menejmentni funksiyalarini kiritishadi ya'ni rejalashtirish, tashkillashtirish, qiziqtirish va nazorat.

Korporativ menejment (corporate management) deganda, malakali mutaxassislarning biror-bir vazifani bajarish faoliyati tushuniladi. Boshqacha qilib aytganda, menejment vazifalarni bajarish mexanizmlarini amalga oshirishga qaratilgan.

Korporativ boshqaruv (corporate governance) tushunchasi ancha keng: u ko'pgina tashkilotlar va shaxslarning ta'lim-tarbiya sohasidagi hamkorlikdagi faoliyatini muvofiqlashtirilishini ta'minlaydi. Korporativ boshqaruv menedjmentdan, ko'proq faoliyatni yuqori sifat darajasida bajarishiga qarab farqlanadi. Korporativ boshqaruv menejment bilan faqat rivojlanish strategiyasini ishlab chiqilishi bo'yicha mos keladi.

Ayni paytda, milliy iqtisodiyotda korporativ sektorni muvaffaqiyatli rivojlantirish uchun boshqaruvning zamonaviy mexanizmlarini tezkor joriy etish talab etilmoqda. Korporativ boshqaruvga yetarlicha e'tibor qaratmaslik aksiyadorlik jamiyatlarida investitsiya resurslarini jalb qilish va biznesni strategik jihatdan rivojlantirish masalalarida qator qiyinchiliklarga sabab bo'lmoqda. Shu bilan birga korporativ boshqaruv tizimining samaradorligi nafaqat kompaniya bozor qiymatini oshirishi, balki o'z navbatida, moliyaviy bozorlarda raqobatbardoshlikni ta'minlaydi, qarz mablag'larini jalb qilish qiymatini pasaytiradi hamda investitsion jozibadorlikni oshiradi. Shuningdek, samarali korporativ boshqaruv tizimi aksiyadorlik jamiyatlar boshqaruvi tizimida yangi, zamonaviy yondashuvlarni faolroq joriy qilish imkonini beradi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2020-yil 2-martdagi "2017-2021-yillarda O'zbekiston Respublikasini rivojlantirishning beshta ustuvor yo'nalishi bo'yicha Harakatlar strategiyasini "Ilm, ma'rifat va raqamli iqtisodiyotni rivojlantirish yili"da amalga oshirishga oid davlat dasturi to'g'risida"gi PF5953-son Farmoni.

2. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 05.10.2020 "Raqamli O'zbekiston-2030" strategiyasini tasdiqlash va uni samarali amalga oshirish chora-tadbirlari to'g'risidagi PF-6079-son Farmoni.

3. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2018-yil 21-noyabrdagi "Raqamli iqtisodiyotni rivojlantirish maqsadida raqamli infratuzilmani yanada modernizatsiya qilish chora-tadbirlari to'g'risida"gi PQ-4022-sonli Qarori.

4. Gulyamov S.S. va boshqalar. Raqamli iqtisodiyotda blokcheyn texnologiyalari. T.: Iqtisod Moliya, 2019. 396 b.

5. Gulyamov S., Ayupov. P. Raqamli iqtisodiyot va uning asosiy rivojlanish yo'nalishlari. Davlat statistika qo'mitasining "O'zbekiston statistika axborotnomasi" ilmiy elektron jurnali. 2019 yil, 2-son.

6. Xashimov A.A. Korporativ boshqaruv shaklidagi tuzilmalarni rivojlantirish istiqbollari. – T.: Fan, 2003. - 111 b.

Nasiba XOLYIGITOVA,

Toshkent Kimyo Xalqaro universitetining "Pedagogika va psixologiya" kafedrasi dotsenti, psixologiya fanlari bo'yicha falsafa doktori, PhD

MUSTAQIL TA'LIM SHAROITIDA TALABA SHAXSINING KASBIY RIVOJLANISHNING IJTIMOIIY-PSIXOLGIK MUAMMOLARI

Annotatsiya

Maqolada oliy ta'lim tizmida tahsil olayotgan talablarning mustaqil ta'lim sharoitida talaba shaxsining kasbiy rivojlanishda ijtimoiy-psixologik muammolari haqidagi ilmiy tavsiyalar bayon etilgan.

Tayanch so'zlar. Mustaqil ta'lim, o'z-o'zini rivojlantirish, axloqiy tarbiya, maqsadga intiluvchanlik, muloqot madaniyati, mustaqil fikr, o'z ustida ishlash, ijtimoiy-psixologik muammo.

В статье представлены научные рекомендации по социально-психологическим проблемам личности студента в процессе профессионального становления в контексте самостоятельного освоения требований высшего образования.

Ключевые слова. Самостоятельное образование, саморазвитие, нравственное воспитание, целеустремленность, культура общения, самостоятельное мышление, работа над собой, социально-психологическая проблема.

The article describes scientific recommendations on socio-psychological problems of the student's personality in professional development in the context of Independent Education of the requirements of Higher Education.

Key words. Independent education, self-development, moral education, purposefulness, communication culture, Independent thought, work on oneself, socio-psychological problem.

Har bir xalq, har bir millatning ertangi kuni bugun voyaga yetayotgan avlod taqdiri bilan uzviy bog'liqdir. Shu nuqtai nazardan aytganda, mamlakatimizda o'tgan davr mobaynida ta'lim tizimini rivojlantirishga davlat siyosati darajasida e'tibor qaratilib, o'g'il-qizlarimizning jahon andozalariga mos sharoitlarda bilim olishini, jismoniy va ma'naviy jihatdan yetuk insonlar bo'lib ulg'ayishini ta'minlash, qobiliyat hamda iqtidorini, intellektual salohiyatini yuzaga chiqarish borasida keng ko'lamli ishlar amalga oshirildi. Yuqori malakali mutaxassislar tayyorlash bugungi kuning dolzarb vazifalaridan biri hisoblanadi. Talablar yuqori darajadagi bilimni olish uchun o'quv auditoriyasidagi mashg'ulotlar yetarli emas. Buni amalga oshirishda mustaqil o'quv faoliyati to'ldiruvchi, rivojlantiruvchi vazifasini bajaradi.

Shu o'rinda mustaqil ta'lim tushunchasiga izoh berib o'tsak, mustaqil ta'lim – olingan bilim, ko'nikma va malakalarni mustahkamalash, qo'shimcha ma'lumot yoki materialni mustaqil o'rganish maqsadidagi o'quv shakli¹.

Bir qator pedagogik va psixologik adabiyotlarda mustaqil ta'limga quyidagicha ta'riflar berilgan:

Mustaqil ta'lim – olingan bilim, ko'nikma va malakalarni mustahkamalash, qo'shim-

¹ Hasonboev J., To'raqulov X. va boshqalar. Pedagogika fanidan izohli lug'at. – T.: "Fan va texnologiyalar", 2009. 355 bet.

cha ma'lumot yoki materialni mustaqil o'rganish shaklidagi o'quv shakli².

Mustaqil ta'lim – insonning o'zi tanlangan vositalari va adabiyotlari yordamida ajdodlar tajribasini, fan va texnika yutuqlarini o'rganishga yo'naltirilgan shaxsiy harakatlarning jarayoni. Bunda insonning ichki dunyosi, his-tuyg'ulari, mustaqil fikrlash qobiliyati asosiy rol o'ynaydi³.

Tadqiqotning maqsadi – mustaqil ta'lim sharoitida talaba shaxsining kasbiy rivojlanishida ijtimoiy-psixologik muammolarini o'rganish orqali ilmiy-metodik tavsiyalarni ishlab chiqish.

Tadqiqotning vazifasi – psixologik va pedagogik adabiyotlar, o'quv dasturlarini o'rganish, nazariy tahlil qilish asosida talabalarni o'z-o'zini rivojlantirish tegishli ijtimoiy-psixologik so'rovnoma o'tkazish;

– talaba shaxsini mustaqil ta'lim olishi va o'z-o'zini rivojlantirishni quyidagi besh guruhdan iborat fazilat, sifat va hislatlariga oid ilmiy-metodik tavsiyalarni ishlab chiqish va ularning samaradorligini tajriba sinovi asosida baholash.

Tadqiqot usullari – ilmiy-metodik adabiyotlarni tahlil qilish, videotahlil, so'rovnoma, anketa so'rovi, nazariy tahlil, motivatsion – natijali metodikalar, shaxsni har tomonlama o'rganish metodlari.

Tadqiqot obyekti: – mustaqil ta'lim sharoitida talaba shaxsining kasbiy rivojlanishida ijtimoiy-psixologik muammolari o'rganish jarayoni.

Tadqiqot predmeti: mustaqil ta'lim sharoitida talaba shaxsining kasbiy rivojlanishida ijtimoiy-psixologik muammolari mazmuni, shakl, metod va vositalari.

Tadqiqot natijalari va asosiy mazmuni: Shaxs uzluksiz ta'lim jarayonida dunyoviy, ilmiy bilimlarni o'zlashtiradi, fan asoslarini puxta egallaydi, ishlab chiqarish sohalari bilan tanishadi, shuningdek, o'zida ijtimoiy ta'sirlar yordamida ma'naviy-axloqiy sifatlarni tarbiyalab boradi. Shaxsda o'zlashtirilgan bilim, faoliyat ko'nikmalari va hayotiy tajriba asosida kasbiy mahorat ham shakllanib boradi. Yuksak ma'naviy-axloqiy sifatlarning yuqori darajadagi kasbiy malakaga ega bo'lish uchun shaxs o'z oldiga muayyan maqsadni qo'ya olishi hamda unga erishish yo'lida tinimsiz izlanishi, o'qib-o'rganishi lozim. Shundaygina u ijtimoiy raqobatga chidamli, malakali kadr bo'lib shakllanadi. O'z-o'zini anglash tuyg'usiga ega bo'lish, ta'lim sohasidagi xizmatlardan to'laqonli, samarali foydalana olish, ilmiy va kasbiy bilimlarni puxta o'zlashtirishga erishish shaxsga yetuk mutaxassis bo'la olishi uchun poydevor yaratadi. Inson kamoloti, eng avvalo, uning o'ziga bog'liqdir. Shu bois milliy dasturda shaxs va uning kamolotini shakllantirishga alohida e'tibor qaratilgan.

“Ta'lim xizmatlarining iste'molchisi sifatida shaxsga davlat ta'lim olish va kasb-hunar tayyorgarligidan o'tishni kafolatlaydi. Ta'lim olish jarayonida shaxs davlat ta'lim standartlarida ifoda etilgan talablarni bajarishi shart.

Shaxs ta'lim xizmatlarining yaratuvchisi sifatida tegishli malaka darajasini olgach, ta'lim, moddiy ishlab chiqarish, fan, madaniyat va xizmat ko'rsatish sohasida faoliyat ko'rsatadi va hamda tajribasini o'rgatishda ishtirok etadi”⁴.

Yuqoridagi ko'zda tutilgan fikrlardan kelib chiqib shaxs o'zini rivojlantirishda ta'lim muassasalarida talabalarning mustaqil ta'lim olishiga alohida e'tibor qaratilmoqda. Chunki endilikda ta'lim berishning an'anaviy usullari orqali talabalarni mustaqil

² J. Hasonboev va boshqalar Pedagogika fanidan izohli lug'at. 355 bet

³ O'sha manba 355 bet

⁴ Kadrlar tayyorlash milliy dasturi // Oliy ta'lim: me'yoriy hujjatlar to'plami. – T.: Sharq nashriyot-matbaa aksiyadorlik kompaniyasi Bosh tahririyati. 2001. – 20-bet.

fikrlashga, faollikka o'rgatib bo'lmaydi.

Mustaqil ta'lim olish jarayonida ta'lim olish texnologiyasi o'zining kognitiv mazmuniga ko'ra quyidagi tamoyillarga ega:

- kasbiy yo'nalganlik;
 - o'quv boshqaruvi;
 - mustaqil ishlashning turli shakllari (masalan, kasbiy fanlar yoki ijtimoiy fanlar bo'yicha tuzilgan individual dasturlar bo'yicha ta'lim olish);
 - o'z-o'zini boshqarishni ta'minlash va ta'lim oluvchilarining ijtimoiy safarbarligini oshirish (mashg'ulotlarda) talabalarni didaktik qo'llanmalar bilan ta'minlash va ularni xonalarni ta'mirlash, jihozlarni sotib olishda yordamga jalb etish;
 - ta'limda sifatiy ko'rsatkichlarga erishish maqsadida guruhlarda o'quv faollari ishi (yuqori bosqich talabalarining navbatchilikda turishi, maslahatlar berishi, kutubxonachiga yordamlashish);
 - talabalarning rejalashtirilgan ishlarida ishtirok etishi va boshqalar.
- Talaba shaxsini mustaqil ta'lim olishi va o'z-o'zini rivojlantirishni quyidagi besh guruhdan iborat fazilat, sifat va xislatlariga o'z ahamiyati bo'yicha tegishli tartib raqamalardan foydalanish orqali o'rganish mumkin⁵.

Birinchidan:

- shaxsining g'oyaviy-siyosiy sifatleri;
- kasbiy ixtisosligi fazilatleri;
- axloqiy-etik hislatleri;
- tarbiyaviy-pedagogik sifleri;
- tashkiliy-ishchanlik fazilatleri;

Ikkinchidan: Har bir guruhga kiritilgan sifatlarni o'zingiz muhim bo'lmagan deb hisoblasangiz, u holda uni o'chirib tashlang va o'rniga yoqtirgangizni qo'shib qo'ying. (1-5 jadval)

Uchinchidan: Har bir guruhdagi alohida fazilatleri ahamiyatiga qarab, uni besh balli shkalada bohalang.

- "5" - talaba shaxsining tizimida mutlaqo zarur deb hisoblanganda qo'yiladi;
- "4" - talaba shaxsining tizimida bu sifat qatnashishi shart;
- "3" - mazkur sifat ishtirok etsa, ko'ngildagidek ish bo'lar edi;
- "2" - ushbu sifatning mavjudligi zaruratdan tashqari;
- "1" - uni e'tiborsiz qoldirsa.

(1-jadval)

№	Shaxsining g'oyaviy-siyosiy sifatlari	
	Prinsipiallik	
	Siyosiy savodxonlik	
	G'oyaviy e'tiqod	
	Jamoat ishlarida faol qatnashish	
	O'z ijtimoiy burchini anglash	
	Tarbiya muammosi muhimligini tushuntirish	
	Ijtimoiy-siyosiy fikrlash	

(2-jadval)

⁵ G'oziyev E.G'. Pedagogik psixologiya o'quv qo'llanma. Toshkent "Noshir" nashriyoti 2014 y. 124 bet, 352 b,

№	Kasbiy ixtisosligi fazilatlari	
	Ilmiy ish bilan shug'ullanish	
	Kasbiy yetuklik	
	O'qishdagi ijodiy faollik	
	Mustaqillik	
	Bilimdonlik	
	Aqliy tanqidiylik	
	O'z fikrni bayon eta olish	
	So'z-mantiq lug'at boyligi	

(3-jadval)

№	Axloqiy-etik hislatlari	
	O'ziga talabchan	
	O'zgalarni hurmat qilish	
	Kamtarlik	
	O'ziga ishonch	
	Ibolilik	
	Halolik	
	Beg'arazliqlik	
	Ichki madaniyatli	
	Hamdardlik	
	Jamoatchilik mehatini ortiqcha baholamasilik	
	Yumor hissi	
	Zamonaviylik	
	O'z manfaatlarini hamma narsadan ustun qo'ymaslik	
	Axloq qoidalariga rioya qilish	
	Vijdonlilik	

(4-jadval)

№	Tashkiliy ishchanlik fazilatlari	
	O'qishda ilmiy faoliyat natijalarni qo'lga kiritish	
	Bo'sh vaqtini tashkil qila olish	
	Yondosh kasb-hunar ilmiga qiziqish	
	Bosh maqsadini ajrata olish	
	Jamoadi ijodiy holatini saqlab turish qobiliyati	
	Mustaqil qaror qabul qilish qobiliyati	
	Tanqidini to'g'ri qabul qilish	
	O'z xatosini tuzata olish	
	Vaqtga iqtisodiy munasabati vaqtni tejashi	
	Yoqtirgan sohasiga butunlay berilib ketishi	

(5-jadval)

№	Tarbiyaviy-pedagogik sifatleri	
---	---------------------------------------	--

	Boshqalar bilan o'z bilimi va tajribasini o'rtoqlashishi	
	Orqada qolganlarga ko'maklashishi	
	Haqiqatni ochiqasiga tan olishi	
	O'zgalarni ishontira olish qobiliyati	
	Kursdoshlari taklifidan yaxshi jihatlarni topa bilishi	
	Ruhan ko'tariniki va kayfiyatini barqarorlashtirish topqirligi	

Hozirgi vaqtda mustaqil ta'lim sharoitida talaba shaxsining kasbiy rivojlanishda ijtimoiy-psixologik muammolari o'rginishda yuqoridagi keltirib o'tilgan so'rovnoma jadvallar natijalari hamda talablar o'qitayotgan fanlarning ichki ehtiyojga mosligi olingan bilimlarni ijtimoiy hayotda qo'llay olishi zarur bo'lgan. Davlat ta'lim standartlariga kiritilgan bilim, ko'nikma va malaklarning, xalqaro ta'lim standartlariga mosligi shu bilan birga milliy etnik xususiyatlarni inobatga olish maqsadga muvofiqdir. Bundan tashqari, axborot asri mutaxassislardan kasbiy savodxonlik va ijtimoiy safarbarlikni talab qiladi. Bu esa bo'lg'usi pedagog mutaxassislarda quyidagi sifatlarni shakllantirilishini taqozo etadi:

- muloqotga kirisha bilish;
- jamoa bilan hamkorlikda ishlay olish;
- o'z-o'zini kamol toptirish;
- iqtisodiy texnologiyalarni bilish;
- kundalik muammolarni hal eta olish, mustaqil ravishda qarorlar qabul qila bilish;
- moslashuvchanlik;
- tashabbuskorlik va ijodkorlik;
- chet tillarni bilish;
- tanqidiy munosabatda bo'lish, mulohazakorlik;
- axloqiylik va tarbiyalanganlik;
- streslarga barqarorlik;
- o'z-o'zini boshqara bilish;
- ish jarayonini rejalashtirish va tashkil eta bilish qobiliyati;
- maqsadga intiluvchanlik;
- tartib-qoidalarga qat'iy amal qila bilish va boshqalar.

Ta'lim oluvchilarning faol bilish faoliyati motivatsiyasining asosi ularning kelgusidagi kasbiy faoliyatida zarur bo'ladigan malakalarni uzluksiz shakllantirishdan iborat bo'lmog'i lozim. Bu, ta'lim oluvchilar uchun kelgusidagi kasbiy faoliyat ehtiyoji nuqtai nazaridan o'rganilayotgan fanning ma'nosi tushunarli bo'lmaguncha ularning ijodiy faolligini kuzatish mumkin emasligi demakdir. Ta'lim oluvchilarning shaxsiy va kasbiy sifatlarini rivojlantirish uchun o'qitishning an'anaviy va noan'anaviy shakllari qo'llaniladi.

Talaba shaxsni rivojlantirishda biz ijtimoiy va individual safarbarlik muhim deb hisoblaymiz. Mustaqil ta'lim olishda talabalar o'z-o'zini boshqarishda ishtirok etadi, o'qituvchi bilan birgalikda mashg'ulotlarni (didaktik qo'llanmalarni tarqatadi, jadvallarni tayyorlaydi) tashkil etadi.

Bu o'ziga xos o'quv boshqaruvi hisoblanadi. Bu talabalarda individuallikni, kasbiy mahoratni rivojlantiradi. Zero, ular hayotda muvaffaqiyatga erishish va barqaror turmush kechirish uchun juda zarur. Ta'lim jarayonida quyidagi "metodik qonunlar"ga amal qilish maqsadga muvofiq:

- tashkiliy masalalarga kamroq e'tibor berish, ko'proq aniq ishlarni bajarish;

- talabani kasbiy tajribasini barcha mashg'ulotlar jarayonida e'tiborga olish;
- hayratlanishga o'rganish;
- kuch-quvvat; nekinlik; safarbarlik;
- ishni osonlashtirish, ammo soddalashtirmaslik;
- doimo yangilikka intilish;
- nafaqat talabani, balki guruhning ham individual ekanini e'tiborga olish va r bu harkatlar talabalarda ijtimoiy psixologik ko'nikmalarni rivojlanishga turtki bo'lib, sog'lom ijtimoiy turmush tarziga aylanib boradi.

Talablarni kasbiy faoliyatga yo'naltirishda talaba shaxsining ijtimoiy-psixologik muammolarni o'rganish, real vaziyatga to'g'ri yo'naltira olish bugungi kungi oliy ta'lim pedagogikasi oldida turgan muammolardan biri hisoblanadi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2019-yil 29-apreldagi "O'zbekiston Respublikasi xalq ta'limi tizimini 2030-yilgacha rivojlantirish konsepsiyasi to'g'risida"gi PF-5712-sonli Farmoni.

2. O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2019-yil 7-iyundagi "Psixologiya sohasida kadrlarni tayyorlash tizimini yanada takomillashtirish va jamiyatda huquqbuzarliklarning oldini olish chora-tadbirlari to'g'risida"gi 472-sonli qarori.

3. Kadrlar tayyorlash milliy dasturi //Oliy ta'lim: me'yoriy hujjatlar to'plami. – Toshkent: Sharq nashriyot-matbaa aksiyadorlik kompaniyasi Bosh tahririyati. 2001. – 20-b.

4. G'oziev E.G' . Pedagogik psixologiya o'quv qo'llanma. –T.: Noshir" nashriyoti, 2014 y. – 124 bet, 352 b

5. Davletshin M.G. Qobiliyat va uning diagnostikasi. – T.: O'qituvchi, 1997. – 134 b

6. Karimova V. Psixologiya. – T.: Abdulla Qodiriy nomidagi xalq merosi nashriyoti, 2002. – 204 b

7. Hasonboev J., To'raqulov X. va boshqalar. Pedagogika fanidan izohli lug'at. – T.: Fan va texnologiyalar, 2009. – 355 b.

Sharofiddin NURIDDINOV,

"TIQXMMI" MTuning Qarshi irrigatsiya va agrotekhnologiyalar instituti, "Gidrotexnika inshootlari va nasos stansiyalari" kafedrası assistenti

MUHANDISLIK YO'NALISHI TALABALARINI INNOVATSION YONDASHUV ASOSIDA KASBIY KOMPETENTLIGINI RIVOJLANTIRISHNING PEDAGOGIK-PSIXOLOGIK XUSUSIYATLARI

Annotatsiya

Maqolada muhandislik yo'nalishi talabalarini innovatsion yondashuv asosida kasbiy faoliyatini tashkil etish va ularning kasbiy kompetentligini oshirish pedagogning innovatsion faoliyatiga bo'lgan qobiliyatlarining asosiy xislatlari, ularning kreativ faoliyatini shakllantirishga xizmat qiladigan o'lchovlari, pedagoglarning kreativ funksiyalarini va pedagogik-psixologik xususiyatlarini shakllantirish haqida fikr yuritilgan.

Tayanch so'zlar. Professional, malaka, innovatsiya, innovatsiya, ijodkorlik, qobiliyat, muhandislik yo'nalishi, globallashuv, malaka.

В статье рассматривается организация профессиональной деятельности студентов инженерного направления на основе инновационного подхода и повышение их профессиональной компетентности основные характеристики способностей педагога к инновационной деятельности, их показатели, служащие формированию его творческой деятельности, формирование творческих функций и педагогико-психологических особенностей педагогов.

Ключевые слова. Профессионал, компетентность, инновация, инновационная деятельность, креатив, способности, инженерное направление, глобализация, квалификация.

The article considers the organization of professional activities of engineering students based on an innovative approach and improving their professional competence. The main characteristics of a teacher's abilities to innovate, their indicators that serve to form his creative activity, the formation of creative functions and pedagogical and psychological characteristics of teachers.

Key words. Professional, competence, innovation, innovative activity, creative, ability, engineering direction, globalization, qualification.

Jahonda eng so'nggi axborot texnologiyalari tufayli ta'lim tizimi shu qadar tez rivojlana boshladiki, bugungi kunda ta'lim sohasida ikkita asosiy yo'nalishni ajratib olish mumkin. Bu yo'nalishlarni milliy va millatlararo ta'lim tizimiga ajratgan holda o'rganmoqdamiz. Milliy ta'lim yagona davlat ehtiyojlarini qondiradi, an'analarni to'playdi, ijtimoiy-madaniy tiplarni takrorlaydi, mahalliy ijtimoiy-iqtisodiy muam-molarni hal qiladi. Millatlararo ta'lim tizimiga Boloniya jarayoniga asoslangan o'qitish-ning kredit-modul tizimini misol qilib keltirishimiz mumkin. Shuningdek, ushbu loyiha ta'lim tizimlarini solishtirish, taqqoslash, muvofiqlik va shaffoflikni ta'minlash uchun mo'ljallangan. Ta'lim dasturlarining xilma-xilligi, ularning o'zgaruvchanligi va bularning barchasi ta'lim tizimini rivojlanishiga xizmat qiladi.

Mamlakatimizda so'nggi yillarda ta'lim tizimining hozirgi bosqichida ta'lim maz-muni va metodikasiga, uning sifat va samaradorligini oshirish bo'yicha keng qamrovli ishlar olib borilib, ta'lim mazmunini loyihalash, kasbiy kompetensiyalarni tuzilmalarga

ajratish, o'qitishning yangi metodik modellarini yaratish va ularni ta'lim amaliyotida qo'llashga alohida e'tibor qaratilmoqda. O'zbekiston Respublikasini yanada rivojlantirish bo'yicha Harakatlar strategiyasida "uzluksiz ta'lim tizimini yanada takomillashtirish, sifatli ta'lim xizmatlari imkoniyatlarini oshirish, mehnat bozorining zamonaviy ehtiyojlari-ga muvofiq yuqori malakali kadrlar tayyorlash siyosatini davom ettirish" ustuvor vazifa sifatida belgilangan. Bunda bo'lajak chizmachilik ta'limi o'qituvchilarining kasbiy grafik kompetentligini rivojlantirish metodikasini takomillashtirishning didaktik imkoniyatlarini ta'minlash dolzarb ahamiyat kasb etadi.

Ta'lim sohasiga innovatsion yondashuv oliy ta'lim tizimida amalga oshirilishi lozim bo'lgan yangicha yondashuvlar sifatida ta'lim turlari o'rtasida o'zaro manfaatli aloqadorlikning innovatsion-integratsion yondashuvlardagi mexanizmlarini keltirib o'tish mumkin.

Har qanday innovatsiyada "yangi", "yangilik" tushunchalari muhim ahamiyatga ega. Turli munosabat va jarayonlarga kiritilayotgan yangilik mazmunan xususiy, subyektiv, mahalliy va shartli g'oyalar tarzida namoyon bo'ladi. Xususiy yangilik munosabat, obyekt yoki jarayonga tegishli elementlardan birini o'zgartirish, yangilashni nazari-da tutadi. Subyektiv yangilik ma'lum obyektning o'zini yangilash zaruriyatni ifodalaydi.

Zamonaviy ta'limga xos muhim jihatlardan biri – pedagog faoliyatining innovatsion xarakter kasb etishiga erishish sanaladi. V.A.Slastenin innovatsiyani yangilik yaratish, keng yoyish va foydalanishga qaratilgan maqsadga muvofiq, yo'naltirilgan jarayoni majmui deb biladi. Muallifning fikriga ko'ra har qanday innovatsiya yangi vositalar yordamida ijtimoiy subyektlarning ehtiyojini qondirish va intilishlarini rag'batlantirish maqsadini ko'zlaydi.

Mahalliy yangilik alohida olingan obyekt uchun kiritilayotgan yangilikning amaliy ahamiyatini tavsiflash uchun xizmat qiladi. Shartli yangilik esa munosabat, obyekt yoki jarayonda murakkab, progressiv yangilanishning sodir etilishini ta'minlovchi ma'lum elementlarning yig'indisini yoritishga xizmat qiladi.

R.N.Yusufbekova innovatsiyalarni pedagogik nuqtayi nazardan ko'rib chiqishga e'tibor qaratadi. Xususan, pedagogik innovatsiyalar muallif tomonidan ta'lim va tarbiya jarayonida avval ma'lum bo'lmagan, qayd qilinmagan holat yoki natijaga olib boruvchi pedagogik hodisaning o'zgarib turishi mumkin bo'lgan mazmuni ekanligi ta'kidlanadi.

Rossiyalik olim A.I.Prigojin esa innovatsion jarayon hamda uning tarkibiy qismlarini o'rganishga e'tiborni qaratgan. Shu o'rinda ular innovatsion jarayonning tashkil etilishiga nisbatan quyidagi ikki yondashuv mavjud ekanligini e'tirof etadi:

– yangilikning individual mikro darajasi (unga ko'ra qandaydir yangi g'oya amaliyotga joriy etiladi);

– alohida-alohida kiritilgan yangiliklarning o'zaro ta'sirini ifodalovchi mikro daraja (bu o'rinda alohida-alohida kiritilgan yangiliklarning o'zaro ta'sirlanishi, birligi, raqobati va birining o'rnini ikkinchisi tomonidan egallanishi ahamiyatli sanaladi).

Taniqli pedagogik olim N.A.Muslimov o'z tadqiqotlarida yangilik kiritishning tizimli kontsepsiyani asoslashga uringan. Bu o'rinda mualliflar innovatsion jarayonlarning quyidagi ikki muhim bosqichini bir-biridan ajratib ko'rsatishadi:

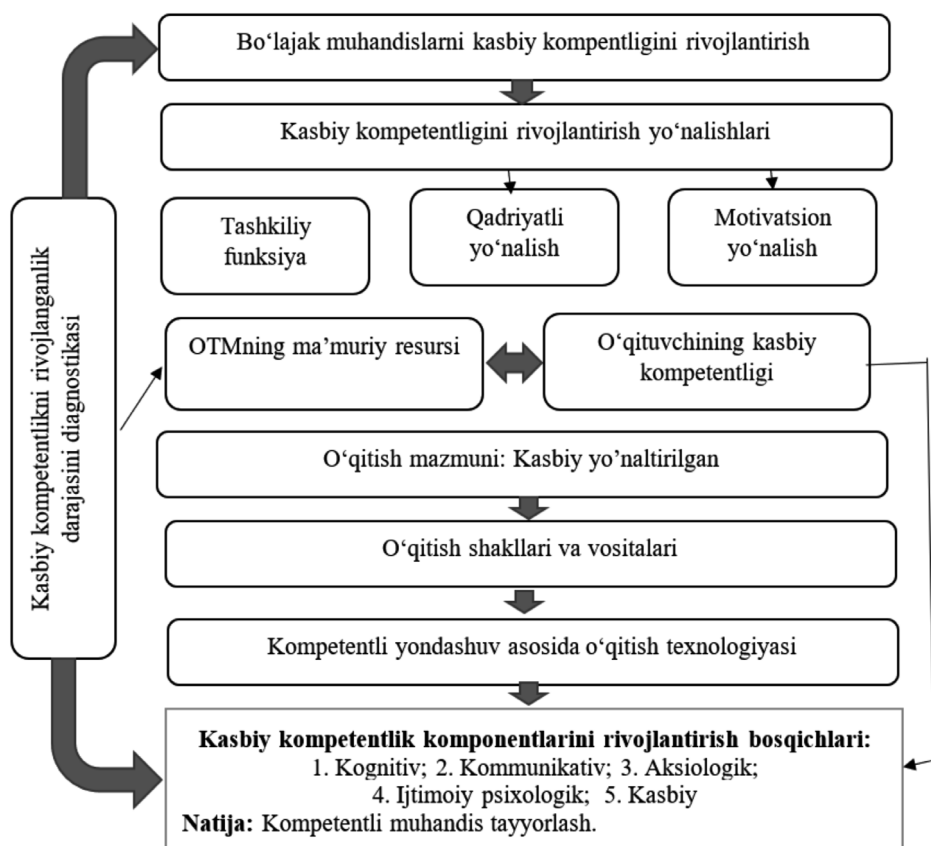
1. Yangilik sifatida namoyon bo'ladigan g'oyalarni ishlab chiqish (korxona, tashkilot tomonidan muayyan turdagi mahsulotni ishlab chiqishning rejalashtirilishi).

2. Yangilik (muayyan mahsulot)ni keng ko'lamda ishlab chiqish.

Rivojlangan xorijiy mamlakatlarda olib borilgan ilmiy tadqiqot ishlarda innovatsion faoliyat, pedagogik faoliyatga innovatsion yondashish, innovatsion g'oyalarni asoslash

va ularni amaliyotga samarali tatbiq etish, xorijiy mamlakatlar hamda respublikada yaratilgan pedagogik innovatsiyalardan xabardor bo'lish orqali pedagog faoliyatida ulardan faol foydalanish borasidagi amaliy harakatlar borasida hal qilinmagan ilmiy muammolar mavjudligini e'tirof etish mumkin.

Shu nuqtayi nazardan oliy ta'limning xalqaro andozalarga to'liq mosligini ta'minlash va ijtimoiy buyurtma asosida malakali kadrlarni tayyorlashda talabalarni mustaqil harakat qilish, o'z-o'zini rivojlantirish, namoyon qilish va boshqarish, nostandart fikrlash va maqbul qaror qabul qilish, doimiy ravishda yangi g'oya, texnologiyalarni izlash, topish hamda tajriba-sinovlar o'tkazish, axborot texnologiyalaridan ta'lim jarayonida samarali foydalanish va elektron ta'lim resurslarini yaratishga qaratilgan yangi pedagogik texnologiyalarni ishlab chiqish va innovatsion faoliyatga tayyorlash amaliyotga joriy qilish muhim ahamiyat kasb etadi.

1-rasm. Bo'lajak muhandislarning kasbiy kompetentligini takomillashtirishning tashkiliy tuzilmasi

Bo'lajak muhandislarning kasbiy kompetentligini rivojlantirishda maqsadlarni, tarkibni, ta'limi muhitini va uning faoliyat turini tanlash imkoniyatini hisobga olish kerak. Shu bilan birga, eng muhim belgi bu ta'lim jarayonida kasbiy va shaxsiy rivojlanish haqida xabardorlik, ijodiy potensialni ochib berish, kasbiy va pedagogik rivojlanish

maqsadlarini amalga oshirish uchun taklif qilinadigan variantlarning mavjudligi (kasbiy va pedagogik tayyorgarlik yo'nalishini tanlashda qayta yo'naltirish imkoniyati).

Biz o'z tadqiqotimizda innovatsion yondashuvni pedagogik muammo sifatida qarab, 60812300 – Suv xo'jaligi va melioratsiya ta'lim yo'nalishi talabalarida innovatsion yondashuv asosida kasbiy kompetentligini rivojlantirishni tadqiq etamiz. Chunki bu ta'lim evolyutsiyasi uchun istiqbolli bo'lib qoladigan va uning rivojlanishiga ijobiy ta'sir ko'rsatadigan, shuningdek ta'lim doirasining yanada kengroq rivojlanishiga ijobiy ta'shabbuslar va yangiliklarning xilma-xilligi asosida vujudga keladigan dolzarb ahamiyatga ega tizimli va o'zini-o'zi tashkil etuvchi maqsadini ko'zda tutadi.

Innovatsion ta'lim (ingl. "innovation" - yangilik kiritish, ixtiro) – ta'lim oluvchida yangi g'oya, me'yor, qoidalarni yaratish, o'zga shaxslar tomonidan yaratilgan ilg'or g'oyalarni, me'yor, qoidalarni tabiiy qabul qilishga oid sifatlar, malakalarni shakllantirish imkoniyatini yaratadigan ta'lim. Innovatsion ta'lim jarayonida qo'llaniladigan texnologiyalar innovatsion ta'lim texnologiyalari yoki ta'lim innovatsiyalari deb nomlanadi.

Ta'lim innovatsiyalari – ta'lim sohasi yoki o'quv jarayonida mavjud muammoni yangicha yondashuv asosida yechish maqsadida qo'llanilib, avvalgidan ancha samarali natijani kafolatlay oladigan shakl, metod va texnologiyalardir.

Ta'lim jarayonida bo'lajak muhandisning kasbiy kompetentligini rivojlantirish jarayoni tashkiliy tuzilma shaklida taklif etiladi.

Bugungi kunda oliy ta'lim muassasalari bakalavriat ta'lim yo'nalishlarida tahsil olayotgan talabalar kasbiy faoliyatini tashkil etishda innovatsion ta'lim texnologiyalari va dasturiy mahsulotlardan foydalanish malakasini shakllantirish, zamonaviy sharoitda talabalarining o'quv-bilish faolliklarini kuchaytirish, o'qitish sifatini oshirish va samaradorligini yaxshilash maqsadida innovatsion xarakterga ega ta'lim shakllaridan foydalanish maqsadga muvofiqdir. Bugungi kunda amaliy o'yinlar, muammoli o'qitish, interfaol ta'lim, modul-kredit tizimi, masofali o'qitish, blended learning (aralash o'qitish) va mahorat darslari ta'limning innovatsion shakllari sifatida e'tirof etilmoqda.

Xulosa qilib aytganda bo'lajak muhandislarda kasbiy faoliyatga tayyorlashda aniq fanlarni o'rni alohida muhim ahamiyat kasb etadi. "kasbiy yo'nalganlik", "kasbiy tayyorgarlik", "kasbga qiziqish" va "kasbiy imkoniyatlar" kabi tushunchalarga alohida to'xtalib, bo'lajak muhandislarning kasbiy tayyorgarligiga qo'yiladigan malakaviy talablardan kelib chiqib, kasbiy bilimlar mazmuniga qo'yilgan sifatlar ishlab chiqildi.

Yuqoridagi kasbga tayyorgarlik bo'yicha asosiy tushunchalar tahlilidan so'ng, "Kompetentsiya", "Kompetentlik", "Kasbiy kompetentlikni" atamalarini mazmuniga alohida to'xtalib o'tdik. Texnika yo'nalidagi oliy ta'lim muassasalarining ta'lim yo'nalishlariga qo'yilgan malaka talablaridan kelib chiqqan holda, bitiruvchilardan talab qilinadigan kasbiy kompetentlikni komponentlarini turlari tahlil qilindi.

Kasbiy kompetentlikning namoyon bo'lish holatlari, kasbiy kompetentlikniga ega mutaxassisning sifatleri, bo'lajak muhandislarni kasbiy kompetentligini rivojlantirish omillaridan kelib chiqqan holatda texnika yo'nalishi bo'yicha bo'lajak muhandisning kasbiy kompetentligini rivojlantirish jarayoni tashkiliy tuzilmasi ishlab chiqildi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Karimova G., Azamatova N. Bo'lajak pedagog kasbiy mahoratining shakllanish mezonlari. // “Xalq ta'limi” jurnali. –T., 2006, 3-son. – 54-57-b.
2. O'zbekiston Respublikasi Prezidenti qarori. “Oliy ta'lim tizimini yanada rivojlantirish chora-tadbirlari to'g'risida”. 20.04.2017 y., PQ-2909. // O'zbekiston Respublikasi qonun hujjatlari to'plami, 2017 y., – 18-son, 313-modda, 19-son, 335-modda, 24-son, 490-modda.
3. Muslimov N.A. Bo'lajak o'qituvchilarni kasbiy faoliyatga tayyorlash jarayonida kompetentlik. Mehnat va kasb ta'limi o'qituvchilari kasbiy kompetentligini ta'minlashning integrativ texnologiyalari: Respublika ilmiy-amaliy konferensiya materiallari. – T.: TDPU, 2010. – B. 114-118.
4. Нишоналиев У. Инновационные педагогические технологии обучения и развития. / В сб. материалов научно-практической конференции “Актуальные вопросы профессионального воспитания молодежи”. – Алма-Ата: Респ. издат. каб. казахск. акад. образования им. И.Алтынсарина, 2000. – С. 235-240.
5. Сластенин В.А., Подымова Л.С. Педагогика: Инновационная деятельность. – М.: “Издательство Магистр”, 1997. – С. 224.
6. Qodirov B.R., Qodirov K.B. Kasbiy tashxis metodlari to'plami: amaliyotchi psixologlar uchun metodik qo'llanma. – T.: O'zbekiston Milliy universiteti, 2003. – 94-b.
7. Ibragimova G.N. Bo'lajak talabalarning kreativlik funksiyalarini shakllantirishning ayrim masalalari. // “Pedagogik ta'lim”: – T., 2011, № 4. –19-22
8. Razzoqov D. N. Texnologiya fanini o'qitishda kompetensiyaviy yondashuv // Qarshi davlat universiteti huzuridagi viloyat xalq ta'limi xodimlarini qayta tayyorlash va ularning malakasini oshirish hududiy markazining “Ta'lim va metodika” ilmiy-metodik jurnalining 2-soni.– Qarshi: 2018.-5-24 b.
9. Razzoqov D.N. Xalqaro baholash dasturlari asosida texnologiya fani o'qituvchisining kasbiy kompetentligini rivojlantirish Qashqadaryo viloyat xalq ta'limi xodimlarini qayta tayyorlash va ularning malakasini oshirish hududiy markazining “Ta'lim va innovatsion texnologiyalar” ilmiy-metodik jurnalining 3-soni. – Qarshi:2020.-118-128b.
10. O'zbekiston Respublikasi oliy ta'lim tizimini 2030-yilgacha rivojlantirish konsepsiyasini-2019.
11. Fayziyev O. “Ta'lim-tarbiya sohasiga yangicha yondashuv – barqaror taraqqiyot garovi” maqolasi. “Xalq so'zi”-2017.

BO'LAJAK BOSHLANG'ICH SINFLAR O'QITUVCHILARINING PEDAGOGIK-PSIXOLOGIK XUSUSIYATLARI

Annotatsiya

Ushbu maqolada pedagoglik kasbi, talabalarni bu kasbga tayyorlash jarayonida duch kelinadigan bir qancha psixologik muammolar va ularni bartaraf etish haqida bir qancha ma'lumotlar keltirilgan. Shuningdek, o'qitish jarayonida pedagog faoliyatining uchta komponenti: konstruktiv, kommunikativ va tashkil qilish faoliyati, pedagogik ixlos va uni kasbga yo'naltirishdagi ahamiyati, pedagogdagi intellektni tarbiyalash haqida ham ma'lumotlar o'rin olgan.

Tayanch so'zlar. Pedagogika, obyektiv, subyektiv, xarakter, konstruktiv, kommunikativ, komponent, informatsiya, ixlos, intellekt, tafakkur, kreativlik, ta'lim, tajriba, natija, shakllanish.

В данной статье представлены некоторые сведения о профессии педагога, некоторых психологических проблемах, возникающих в процессе подготовки студентов к этой профессии, и их устранении. Также имеются сведения о трех составляющих деятельности педагога в учебном процессе: конструктивной, коммуникативной и организаторской деятельности, педагогической самоотдаче и ее значении в направлении ее на профессию, воспитании интеллекта педагога.

Ключевые слова. Педагогика, объективный, субъективный, характер, конструктивный, коммуникативный, компонент, информация, преданность, интеллект, мышление, творчество, образование, опыт, результат, формирование.

This article gives a lot of information about the profession of pedagogy, about the many psychological problems faced by students in the process of preparing them for this profession, and about their elimination. Also included in the teaching process are three components of pedagogical activity: constructive, communicative and organizing activities, pedagogical dedication and its importance in professional orientation, education of the intellect in the educator.

Key words. pedagogy, objective, subjective, character, constructive, communicative, component, information, devotional, intelligence, thinking, creativity, education, experience, result, formation.

Pedagogning o'qitishdagi roli hamma umumpedagogik fanlarda tan olingan va bu soha egalarining faoliyati muhimligi ko'rsatib berilgan. "Pedagogika" termini ikki xil ahamiyatga ega. Birinchisi – bu fan, ilmiy izlanish makoni. Ikkinchisi – bu amaliy faoliyat, kasb, san'at.

Kasbga o'qitishda pedagog faoliyatining muhim tomonlaridan biri bu uning, ya'ni o'qituvchi shaxsi nomi bilan bog'liqligi hisoblanadi. Uning u yoki bu xususiyatlari o'qitish davomida ko'tarilishi yoki pasayishi mumkin bo'ladi. Eng avvalo bu "maxsus o'qituvchilik xususiyati" hisoblanib, bunga "o'qituvchining ilmiy tayyorgarligi" va "o'qituvchining shaxsiy talanti" kiradi.

Kasbga o'qitishda pedagog faoliyatining birinchi obyektiv xarakteri bu pedagogning o'zi o'qitayotgan fanini yaxshi bilishi, ya'ni bu mutaxassislik bo'yicha ilmiy tayyorgarligi yaxshi bo'lishi, unga yaqin fanlarni ham bilishi, keng ma'lumot egasi bo'lishi, fanning metodologiyasini bilishi, didaktik prinsiplarga ega bo'lishi va nihoyat o'zi ta'lim

berayotgan o'quvchilarni yaxshi bilishi kerak bo'ladi. Ikkinchi xususiyati - bu subyektiv xarakterga ega bo'lgan, ya'ni pedagogik mahoratni, pedagogik san'atni va pedagog ijodini qamrab oluvchi xususiyatdir. Ikkinchi tomon pedagogik takt, pedagogik mustaqillik, pedagogik talant va san'atni o'ziga qamrab oladi. Bu jarayonda pedagogni o'zi erkin ijodkor, mustaqil, yaratuvchi, har doim harakatda, izlanishda va taraqqiyotda bo'lishi kerak bo'ladi.

Kasbga o'qitishda pedagog faoliyatida bundan tashqari "aqliy" xususiyatlarga kiruvchi "maxsus" xislatlardan tashqari shaxsiy – "irodaviy-axloqiy" xususiyatlar ham muhim rol o'ynaydi. Bunga o'qituvchining ziyrakligi, halolligi, e'tiboriligi, chidamliligi, o'zini ushlab tura olishi, o'z-o'zini tanqid qila olishi bolalarga bo'lgan muhabbati kiradi. Kasbga o'qitishda pedagog faoliyatida uning ijtimoiy roli, o'rni, vazifalari va unga bo'lgan talablari, unga bo'lgan ijtimoiy munosabatlar ham muhim hisoblanadi. Bundan kelib chiqqan holda o'qituvchining kasbiy-pedagogik tayyorgarligi va o'zini tayyorlashi pedagogik faoliyatining psixologik muammolari qatoriga kiradi.

O'qitish jarayonida pedagog faoliyatining uchta komponentini ajratish mumkin. Bular konstruktiv (tuzilishi), kommunikativ (aloqa yo'li) va tashkil qilish faoliyati. Pedagog faoliyatining konstruktiv komponenti – bu o'qituvchi faoliyatida darsni tuzilishini shakllantirish, konstruktivlash hisoblanadi. Bunda o'qituvchi darsni tuzilishini tashkil etishi, o'quvchilarni darsdan tashqaridagi tadbirlarini shakllantirishi, maktab dasturi asosida o'quv materiallarini tanlab olish, ularni darsliklardan va har xil metodik ishlanmalardan olgan holda o'quvchilarga yetkazib berishi kabilarda ko'rinadi. Bularning hammasi bir butun dars jarayonini tuzilishini, darsdan keyingi qilinadigan ish faoliyatlarini ham tuzilishini konstruktivlab berishda ko'zga tashlanadi. Ayniqsa, kasbga o'qitishda pedagogning bu faoliyati muhim hisoblanadi. Albatta, kasbga o'qitish davomida, darsni konstruktivlash, ya'ni tuzilishini shakllantirish davomida o'qituvchi shaxsini oldida o'ziga xos psixologik muammolar va ularning yechimi yotadi. Bunda o'qituvchiga qo'yiladigan talablar, o'quvchida sodir bo'ladigan psixologik jarayonlar, ular o'rtasidagi o'zaro munosabatlarda ko'zga tashlanib, o'ziga xos bo'lgan psixologik muammolarni vujudga keltiradi.

O'qituvchi faoliyatining ikkinchi muhim qismi bu kommunikativ (aloqa yo'li) hisoblanadi. Bu pedagog faoliyatidagi muhim jarayonlardan biri hisoblanadi. Bu pedagog faoliyatida ko'plab psixologik muammolar kelib chiqadi. O'qituvchi bu jarayonda o'quvchi bilan, uning ota-onasi bilan, maktab ma'muriyati bilan va o'qituvchilar bilan o'zaro aloqada bo'ladi. Aynan o'qituvchining o'quvchiga bo'lgan munosabati va ular o'rtasidagi o'zaro munosabat konstruktivlik va tashkilotchilik munosabatida ko'plab psixologik muammolar yuzaga chiqadi. O'qituvchi va o'quvchi o'rtasidagi munosabatlarda, o'qitish bilan bog'liq jarayonlarda emotsional kechinmalar o'qitishning o'ziga xos emotsional tomonlarini ko'rsatib beradi.

O'qituvchining o'quvchiga bo'lgan emotsional munosabatini besh tipi mavjud. Bular ijobiy – emotsional faol munosabat; ijobiy - emotsional passiv munosabat; salbiy - emotsional faol munosabat; salbiy – emotsional passiv munosabat va bir xil bo'lmagan munosabatlar.

Kasbga o'rgatishda pedagog faoliyatidagi o'quvchilar bilan bo'ladigan emotsional - ijobiy faol munosabatlarga o'qituvchining o'quvchiga bo'lgan ochiq ko'ngilli munosabati, o'quvchida yaxshi shaxsni ko'rish, uni faol rag'batlantirib borish natijasida ularni bir-birlariga yordam berishlarini, tashabbuskorliklarini, sinfda o'rtoqlik hissini shakllantirib boriladi. Albatta, bu ko'rsatilgan jarayonlarning ham o'ziga yarasha psixologik

muammolari va yechilishini talab qiladigan tomonlari bor.

O'qituvchi faoliyatidagi tashkilotchilik tomonlari. O'qituvchi faoliyatida tashkilotchilik faoliyati muhim jarayonlardan biridir. Uni konstruktivlikdan ajratib bo'lmaydi, ular bir butun jarayon hisoblanadi. O'qituvchi dars davomida nimani mo'ljallagan bo'lsa, u o'qituvchining bilishi, uddalashi, tashkil qilish qobiliyati bilan bog'liq bo'ladi. Faqat shundagina o'qituvchi bilim bilan ta'minlanadi.

Tashkiliy komponent o'zida uchta yo'nalishni qamrab oladi: o'zini aytmoqchi bo'lgan fikrlarini tashkil etishda; darsda o'zini tutishni tashkil etishda; bolalar faoliyatini tashkil etishda, ya'ni ularning bilish jarayonlarini har doim faollashtirib turishda ko'rinadi.

Pedagogik ixlos – bu pedagogni o'z kasbiga bo'lgan sodiqligi, uni ta'lim berish va tarbiyalash ishlaridagi jonkuyarligi, o'z ishiga berilganligi, faolligi, xolisligi, ishiga vafo-dorligi, undagi qobiliyatlar va bag'rikenglikning cheksizligi kabilar hisoblanadi. Pedagogik ixlos tushunchasi keng qamrovli tushuncha bo'lib, u pedagog shaxsini, pedagog axloqini, pedagogik qobiliyatlarni, pedagog nutqini, pedagog psixologiyasi kabi qator tomonlarni o'zida qamrab olgandir. Pedagogik ixlos pedagogni uzoq yillar davomida pedagogik faoliyatga chin qalbidan xizmat qilish bilan bog'liqdir. Pedagogik ixlos bu pedagogning sabr-toqati, chidam bilan yosh avlodni tarbiyalash jarayoni bo'lib, pedagogni oldiga qo'yilgan barcha talablarni o'z vaqtida bajarib borib obro'ga ega bo'lish jarayonidir.

Pedagogning o'z kasbiga mavjud bo'lgan ixlosi yoshlarni kasbga yo'naltirishda ahamiyati juda katta bo'ladi. Pedagogik ixlos, eng avvalo, pedagog o'z kasbni sevishidan boshlanadi. Pedagog yoshlar bilan ishlashdan hech qachon charchamaydi, ularni sevadi va ularni malakali bo'lishlariga yordamlashadi. Pedagog o'z kasbiga sadoqatli bo'lish bilan birga jamiyat oldidagi mas'uliyatni ham sezib turadi. Qadimgi grek faylasuflaridan biri bo'lgan Platon: "agar kavishdo'z yomon usta bo'lsa, davlat bundan unchalik ko'p zarar ko'rmaydi fuqarolar bir muncha yomonroq kiyinib yuradilar, xolos, ammo bolalarni tarbiyalovchi kishi o'z vazifalarini yomon bajarsa, mamlakatda nodon va yomon odamlarning butun bir avlodi vujudga keladi", deb yozgan edi. Demak, pedagogni o'z kasbiga bo'lgan ixlosi orqali, jamiyatga yaxshi insonlar yetishib chiqadi va ular jamiyat manfaatlarini uchun xizmat qiladilar.

O'z kasbiga ixlos qilgan pedagoglar tanlagan kasblaridan nolimaydilar, o'zlarini har doim shu kasbga loyiq tutishga intiladilar. Pedagogik ixlos bu o'ziga yarasha chidam va sabr-toqatni talab qiladi. Yillar davomida pedagogda o'z kasbini ardoqlash, kasbga tegishli bo'lgan mahoratni o'sib borishi, kasbga ijodiy yondashish kabi xislatlar shakllanib boradi.

Pedagogik ixlos – bu o'qituvchining o'z kasbiga bo'lgan sodiqligi va shu yo'ldagi doimiy izlanishi hisoblanadi. Ixlos bu psixologik tushuncha bo'lib insonni biror-bir kasbga, hodisaga bo'lgan sodiqligi, bu kasbni o'zgartirmasligi, har doim shu kasbni ulug'lashi bilan bog'liq jarayondir. Insondagi ixlos o'ziga eng avvalo ehtiyojni, manfaatni qamrab olib, shundan kelib chiqqan holda unda shakllanadigan qiziqishlar, motivlar, ustanovkalarga asoslanadi. Insondagi ixlos uning faoliyatini barcha sohalarida ko'zga tashlanadi. Inson biror kasbga ixlos qilishi uchun bundan tashqari unda iroda kuchi, diqqatning o'ziga xos tomonlari, xayol, tafakkur, o'ziga xos bo'lgan individual-psixologik xususiyatlar shakllantirilib borilishi kerak bo'ladi.

Pedagogik ixlos – bu pedagogning o'z kasbiga bo'lgan irodaviy tomonlarini mujassamlantirgan jarayon bo'lib, yoshlarni kasbga tayyorlashda juda katta kuchi sarf qilishni talab qiladi. Pedagog o'z qobiliyatlaridan kelib chiqqan holda yoshlarni kasb

-hunarga yo'naltirib turadi, ularga bilimlar berib borib, malakalarini tarbiyalaydi, kasbga xos bo'lgan layoqatni shakllantirishga ko'maklashadi. Pedagogning o'z kasbiga bo'lgan sadoqati, yoshlarni kasbga yo'naltirishda irodaviy kuchni, aqliy salohiyatni sarf qilishni talab qiladi. Bizga ma'lumki, yoshlar o'ziga xos bo'lgan xulq-atvoriga egadir. Ularni shu kasblarga yo'naltirish uchun esa pedagog o'z kasbini yaxshi bilishi va boshqa fanlar, kasblar haqida bilimga ega bo'lishi kerak bo'ladi. Albatta, pedagogdagi qat'iylik, chidam, mehnatkashlik, bolalarni o'zini ketidan ergashtira olishlik kabi qobiliyatlar pedagog mehnatini ro'yobga chiqaradi.

Ko'rinib turibdiki, pedagogik ixlosni yoshlarni kasbga yo'naltirishdagi ahamiyati nihoyatda katta va bu ixlos pedagog faoliyatini yuzaga chiqishi uchun zarurdir. Pedagogni ixlosini taqdirlab turilishi, ya'ni uni moddiy va ma'naviy rag'batlantirish pedagogdagi ixlosni yanada oshiradi.

O'qituvchidagi pedagogik ixlosni shakllantirishda uning shaxsiy va qisqacha xarakteristikasini quyidagicha tasavvur qilish mumkin:

- Yuksak darajadagi fuqarolik javobgarligi va ijtimoiy faollik;
- Gumanistik yo'nalish, bolalarga bo'lgan muhabbat;
- Ma'naviy madaniyat, ziyolilik;
- Ilmiy-pedagogik tafakkurning innovatsion stili, yangi qadriyat va ijodiy qirralarni yaratishga tayyor bo'lish, yuksak kasbiy mahoratni ko'rsata olish;
- Jismoniy va psixologik sog'lomlik, kasbiy layoqatlilik;
- Mustaqil o'z – o'zini ta'lim olishi uchun bo'lgan ehtiyoj va unga tayyor bo'lish.

Pedagog o'z faoliyati davomida yoshlarga ta'lim va tarbiya berib boradi. Yoshlarni o'qitish, bilim va malaka berish vazifasi o'qituvchini doimo o'z ustida ishlashiga, malakasini oshirib borishni talab qiladi. Shu bilan birga o'qituvchi yoshlarni o'qitish masalasiga juda katta mas'uliyat bilan munosabat qiladi. Pedagog yoshlarni bilim va malakalar bilan ta'minlash uchun avvalam bor o'zi va o'quvchilarni o'qishga bo'lgan qiziqishlarini shakllantirib boradi.

O'quvchilarning intellektual – ijodiy faoliyati mazmuniga quyidagi guruhiiy sharoitlar kiradi:

- Tashkiliy sharoit: ijodiy yondoshuvchi o'qituvchilar guruhini tuzish;
- Ma'lumot beruvchi sharoit:
 1. Izlanish faoliyatini tashkil qilish bilan bog'liq kataloglarni yaratish;
 2. Qobiliyatli va izlanishga moyil bo'lgan bolalar haqida baza yaratish;
 3. Izlanish ishlari bilan shug'illanayotgan o'qituvchilar bazasini yaratish;
 4. O'quvchilarni izlanish bilan bog'liq ma'lumotlar bazasini yaratish;
 5. O'quvchi va o'qituvchilarni o'tkazilishi kerak bo'lgan konkurslar bilan, ularga qo'yiladigan talablar bilan tanishtirish;

6. Ota-onalar majlisini o'tkazish va ota-onalarga maslahatlar berish
7. Ijodiy guruh haqidagi qoidalarni ishlab chiqish va izlanish ishini yozish haqida yo'riqnoma yaratish

– Metodik sharoit:

1. O'quvchi va o'qituvchilarni izlanish faoliyatiga munosabatlarini, ta'limni rivojlantirib boruvchi texnologiyaga, innovatsion jarayonlarga tayyorgarligini diagnostika qilish;
2. Rivojlanib boruvchi texnologiyani o'qituvchilar tomonidan foydalanishni o'quv-tarbiyaviy jarayonlardagi holatini tahlil qilish;
3. O'qituvchilarni rivojlanib boruvchi yangi texnologiyalar haqidagi ma'lumotlarga ega bo'lishi;

-
4. Ta'lim berishda izlanishning nazariy asoslari bilan o'qituvchini tanishtirish;
 5. O'quvchilarni izlanish faoliyatiga rahbarlik haqida tanishtirish;
 6. Metodikani yaratish asosini shakllantirish;
 7. O'qituvchilarni qobiliyatli bolalar bilan ishlash kurslarida o'qitish;
 8. Ta'limni rivojlanib boruvchi texnologiyalar asosidagi tajribalarni umumlashtirish;
 9. Kasbiy o'sib borayotgan o'qituvchini rag'batlantirish tizimini ishlab chiqish.

– Psixologik sifatlar:

1. O'quvchilarni intellektual – ijodiy qobiliyatlarini diagnostika qilish, izlanish faoliyatiga iqtidori bor bo'lgan bolalarni aniqlash;
2. Izlanish bilan shug'ullanayotgan bolalar bilan treninglar o'tkazish;
3. Korreksion rivojlanib boruvchi darslarni tashkil etish;
4. O'quvchilar, ota-onalar va o'qituvchilar uchun maslahatlar tashkil etish;
- 1. Maktab ilmiy jamiyatini tashkil etish;
2. O'quvchilar darajasida izlanish ishlarini olib borishga nazariy tayyorgarlik kiritish;
3. Maktab ilmiy anjumanini tashkil etish va o'tkazish;
4. O'quvchilarni shahar, viloyat, respublika konferensiyalarida ishtirok etishlarini rag'batlantirish;
5. Fan kunini o'tkazish;
6. Bilish bilan bog'liq bo'lgan o'yinlar, konkurslarni tashkil etish va o'tkazish va sh.k.

Intellektual amaliy ishlarni olib borishda o'qituvchiga zarur bo'lgan amallarga shularni kiritish mumkin. Albatta bu yerda moliyaviy xarajatlar ham bor.

O'qituvchilar bugungi o'quvchiga barcha fanlardan yaxshi bilimlar olishlari imkoniyatlarini yaratishlari kerak. Ulardagi intellektual imkoniyatlarni tarbiyalab borishlari, o'qishga bo'lgan munosabatlarini qiziqtirishlar orqali shakllantirib borishlari zarur bo'ladi. Bu bilimlar bilan tanishgan o'quvchilar aniq hollarda yaxshi fikrlar ayta olishlari, o'zlarini qobiliyatlarini ko'rsata olishlari mumkin bo'ladi. O'quvchiga berilayotgan bilimlarning hammasini unga yetkazib bermasdan uni muammoli vaziyatlarga qo'yish orqali o'ylashga, xulosa qilishga, o'zicha yangiliklarni yaratishga majburlanadi. Bunday ishlarni olib borish ularda tafakkur qilishni, fikrlashni shakllantiradi. Psixologlar bunday jarayon hamma bolalarda mavjudligini va uni tarbiyalab borib yaxshi ta'lim olgan insonlarni yaratish mumkinligini ko'rsatib o'tganlar.

Intellektni qiyoslashda har xil bir-biridan farq qiluvchi tomonlar bor. Bugungi kunda intellektni universal hodisa sifatida psixologik tushuntirish mumkin. Buning asosida ma'lumotni ma'lum bir tezlikda va aniqlikda qayta ishlay oluvchi genetik tarzda asoslangan nerv tizimining xususiyati yotishi mumkin. Bu fikrni X.Ayzenk aytish bilan insondagi intellektni nerv tizimi bilan bog'liqligini ko'rsatib o'tadi. Insondagi nerv tizimi va uning fiziologik xususiyatlari shaxsning intellektual imkoniyatlarining asosini tashkil etadi. Bu sohada ko'plab mutaxassislar o'z tadqiqot ishlarini olib borganlar. O'quvchining intellektual imkoniyatlari va uni ro'yobga chiqishi, albatta, unga meros bo'lib qolgan nerv tizimi va uning imkoniyatlari bilan ham bog'liqdir. O'qishga munosabat va intellektual sifatlar bu pedagogni va o'quvchini imkoniyatlari va birgalikdagi harakatlari bilan bog'liq bo'ladi. Intellektning tizimiga quyidagi qobiliyatlar kirishi mumkin: verbal, sonli, makonga xos. Bularning hammasi birgalikda konvergent tafakkurni karakterlaydi. O'qituvchi bolalar bilan ish olib borib ulardagi intellektual imkoniyatlarni bilib borishi uchun ulardagi tafakkurga xos bo'lgan jarayonlarni o'zlashtirgan bo'lishi

zarurdir.

Konvergent tafakkur (lot. o'xshash, mos kelish) – tafakkur shakli. Bu bolalardagi intellektual fikrlash qoidalarining ko'rinishi hisoblanadi. Ma'lum bir vazifalarni yechishning algoritmlarini aniq ishlata olishga asoslangan, ya'ni shu masalani ketma - ketlikda yechishning instruksiyasi berilgan holda unga amal qilish tushuniladi. "Aqlli" va "fahm-farosatli" so'zlari sinonim sifatida ishlatiladi. Bundan tashqari, aqlli bu juda katta va boy bilimga ega bo'lish hamdir. Yana shuni aytish joizki, haqiqiy aqlli odam yechilishi ma'lum bo'lmagan va hattoki hech kimga uni yechilish yo'li ma'lum bo'lmagan vazifalarni yechish bilan bog'liqdir.

Kreativlik (lot. – yaratuvchanlik) – individni ijodiy qobiliyati bo'lib tub yangiliklarni yaratuvchi yangi g'oyalar bilan xarakterlanadi. Torrensning fikricha, kreativlik muammolarni his etishni kuchliligi, bilimlardagi difitsit yoki bu bilimga qarama-qarshi bo'lgan fikrlar, ularni aniqlashdagi xarakter, o'zlari yaratgan gipotezalar asosida ularni yechishga intilish kabilarni qamrab oladi.

Kreativlikni baholash uchun har xil divergent tafakkur, shaxsiy so'rov, faoliyatni natijaliligini tahlil qilish testlaridan foydalaniladi.

Iste'dod ko'zga tashlanuvchi, yashirin yoki umumiy, maxsus bo'ladi. Maxsus iste'dod ko'rinishlari:

- Intellektual (konvergent tafakkurni yuksak natijalari);
- Texnik
- Ijodiy (divergent tafakkurni yuksak ko'rsatgichlari);
- Badiiy;
- Motor – harakatli (sportdagi);
- Ijtimoiy (liderlik);
- Akademik;
- Intellektual – ratsional qobiliyat (chap yarim sharlar);
- Emotsional – badiiy qobiliyat (o'ng yarim sharlar). Iste'dod ko'rsatgichlari:
- bilimga qiziqish va bilishga bo'lgan ehtiyoj an'anaviy ta'lim chegarasidan chiqib

ketadi;

- yuksak intellektual va ijodiy natijalar
- abstrakt tafakkur va nutqni yuksak darajasi (nutq orqali xulosalar qila olish);
- muloqotdagi yengillik, kirishuvchanlik;
- faollik;
- o'quv faoliyatidagi yuksak motivatsiya;
- dunyoni bir butun ko'rinishini stixiyalik asosda ko'rish.

Pedagogning yoshlarni tarbiyalashdagi intellektual tomonlarni shakllantirilishi yana uning axloqiy-irodaviy fazilatlarini bilan bog'liqdir. Insonning axloqiy ongi uning emotsional jarayonlari va xulq-atvori bilan birgalikda yuz beradigan murakkab jarayondir. Insondagi axloq uning hayoti davomida shakllana borib axloq haqidagi bilimlar, meroslar, qadriyatlar bilan birga o'z hayoti davomida orttirgan bilimlar, malakalar asosida shakllanib boradi. Axloqiy ongni shakllanishi va rivojlanishi, prinsiplarni bilishni, me'yorni, o'zini jamiyatdagi axloq bilan bog'liq o'rnini har doim anglab borishi va uni fikrlashi asosida tahlil qilib borishi bilan bog'liq bo'ladi.

Pedagogning axloqiy ongi axloqiy bilimlar, axloqiy hissiyot, ishonch, iroda va ideallarga asoslangan holda o'zining kasbiga xos xatti-harakatlarda ko'zga tashlanadi. Pedagogning axloqi bu shaxs axloqiy madaniyatining bir bo'laki bo'lib, o'zida umuminsoniy, milliy, kasbiy madaniyatni birlashtirib turadi.

Pedagog shaxsining axloqiy madaniyati – bu bir butun elementlar tizimi bo'lib, quyidagilarni o'ziga qamrab oladi:

– axloqiy tafakkur madaniyati (axloqiy xulosalar chiqara olish, axloqiy va estetik bilimlardan foydalana olish, yaxshilik va yomonlik, garmoniya va go'zallik tushunchalarini farqlay olish, axloqiy me'yorlarni amaliyotda tatbiq eta olishlik);

– madaniyatni his eta olish (axloqiy jarayonlarga o'zining munosabatini ko'rsata olish, ichidan shu hodisaga dardkash bo'la olish);

– o'zini tutish madaniyati – konkret amaliyotda har xil fikrlarni, bilim va hislari kundalik hayot me'yoriga aylanib ma'lum bir harakatga kelishini his etib borish;

– etiketni ma'lum muloqotlarda ushlab tura olishlik, ya'ni stilda, manerada, reglament shakllarida.

Pedagogning axloqiy ong tizimiga quyidagilar kiradi:

– axloqiy qarashlar;

– g'oyalar, ishonchlar;

– axloqiy hissiyotlar – bu bolalarni o'qitishda va tarbiyalashda sodir bo'luvchi axloqiy jarayonlar.

Pedagog o'z faoliyati davomida ishbilarmonlik qobiliyatlaridan foydalanishi zarur bo'ladi. Ishbilarmonlik nima? Bu pedagogni o'qitish jarayonida unumli darslarni tashkil eta olishidir. Ishbilarmon o'qituvchi o'zidagi qobiliyatlarni ishga solgan holda bolalarga berilayotgan darslarni tashkil etish, bolalarni imkoniyatlaridan to'la foydalana olish, darslarni sifatini oshirishga intilish kabi ko'plab tomonlarni o'zida aks ettiradi. Pedagogning ishbilarmonligi bu o'zida psixologik tomonlarni qamrab oluvchi jarayon hisoblanadi. Pedagog ishbilarmon bo'lishi uchun, eng avvalo, diqqatini muammoga qarata olishi, bu masalalarni tafakkurga xos bo'lgan jarayonlardan o'tkaza olishi, o'z hayollarida uni rejalay olishi va hal qilish yo'llarini topishi kerak bo'ladi. Pedagog o'quvchilar bilan bo'ladigan munosabatda ularga xos bo'lgan psixologik xususiyatlarni bilishi va ulardan keng foydalana olishi ham zarur. Ishbilarmon o'qituvchi o'zida ma'lum bir psixik xususiyatlarni rivojlantirishi va ulardan unumli foydalana olishi zarurdir. Ishbilarmonlik o'qituvchini o'z faoliyatini rejalay olishni, darslarni o'tishga ta'sir etuvchi omillarni yaxshi bilishi, bilim va malakalarni har doim rivojlantirib borishni, har doim o'quvchilarni kuza-tib borishni va ulardagi psixik xususiyatlarni diqqat bilan o'rganishni talab qilib boradi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Mirziyoev Sh.M. Tanqidiy tahlil, qat'iy tartib intizom va shaxsiy javobgarlik har bir rahbar faoliyatining kundalik qoidasi bo'lishi kerak.: – T.: O'zbekiston, 2017.

2. Abduraxmonov F.R, Xalmuratova J.G. Pedagogik jarayonlarni boshqarish o'quv uslubi qo'llanma.: – T.: TTESI., 2015.

3. Abduraxmonov F.R., Abduraxmonova Z.E. Kasb psixologiyasi (o'quv qo'llanma.): – T.: P TTESI., 2017.

4. Abduraxmonov F.R. Pedagogik sotsiologiya.: – T.: Noshir, 2015

5. Abduraxmonov F.R, Abduraxmonova Z.E., Xalmuratova J.G. Pedagogika. Psixologiya.: – TTESI T, 2015.

6. G'oziyev E.G'. Mamedov K.Q Kasb psixologiyasi.: – T.: TDAU 2003.

7. Гуревич К.М. Дифференциальная психология и психодиагностика.: – М., 2008.

G'iyosjon SHAMSIDDINOV,Shahrisabz davlat pedagogika instituti, "Informatika va uni o'qitish metodikasi"
kafedrası stajyor o'qituvchisi**Temurbek ZARIFOV,**Toshkent kimyo texnologiya universiteti, Shahrisabz filiali "Tabiiy va aniq fanlar" kafe-
drası assistent-o'qituvchisi

ELEKTRON KUTUBXONALARNING RIVOJLANISH BOSQICHLARI

Annotatsiya

Elektron shakldagi axborotlarni yaratish, saqlash, qidirish va ularni iste'molchilarga yetkazib berish kundan kunga murakkablashib bormoqda. Axborotlardan foydalanuvchilar kerakli axborotlarni tezlikda qidirib topish va o'zlariga maqbul shaklda bu axborotlarga ega bo'lishni xohlasalar, axborot yaratuvchilar esa o'zlarining mualliflik huquqlarini himoya qilinish istagi kelib chiqadi. Mutaxassislarining fikricha, ma'lumotlar ya'ni meta ma'lumotlar yuqoridagi muammalarni hal qilishda asosiy rol ni o'ynashi mumkinligini ko'rsatadi.

Tayanch so'zlar. Axborot, elektron axborot, kutubxona, virtual kutubxona, digital library, bosma audio, video, multimedia ma'lumotlar, axborot texnologiyalari, internet veb serverlari.

Создание, хранение, поиск и доставка информации потребителям в электронном виде усложняется с каждым днем. В то время как пользователи информации хотят быстро найти нужную информацию и получить эту информацию в оптимальном виде, создатели информации движимы желанием защитить авторские права. Эксперты считают, что метаданные данных могут сыграть ключевую роль в решении вышеуказанных проблем.

Ключевые слова. Информация, электронная информация, библиотека, виртуальная библиотека, цифровая библиотека, печатное аудио, видео, мультимедийные данные, информационные технологии, веб-серверы в интернете.

The creation, storage, search and delivery of electronic form information to consumers is becoming more complex day by day. While users of Information want to search for the information they need at speed and have that information in an acceptable form, the creators of information are motivated by a desire to protect their copyrights. Experts believe that metadata on data suggests that it may play a key role in solving the above problems.

Key words. Information, electron Information, Library, virtual library, digital library, print audio, video, multimedia data, Information Technology, internet web servers.

Bundan tashqari, biror bir ma'lumot bilan tanishish uchun elektron kutubxonadan foydalanish samarali, chunki tez va sifatli bo'ladi. Kompyuter texnologiyalar davrida internet yordamida istalgan ma'lumotni bir necha daqiqada yoki soniyada izlab topish mumkin. Rivojlangan texnologiyalar yordamida kerakli siz izlayotgan ma'lumotlar dunyoning ixtiyoriy nuqtasidan bir zumda kompyuteringiz ekranida tasvirlanadi va unda foydalanishingiz mumkin bo'ladi.

Tadqiqotda olingan natijalarning nazariy mohiyati shundan iboratki, elektron kutubxona tizmlarini kelib chiqish sabablari o'rganilgan va talqin etilgan. AQSH va Yevropa davlatlarida elektron kutubxonalar va elektron resurslarni yaratish usullari metodologiyalari o'rganib chiqilgan holda xalqaro standartlar va muvaffaqiyatli amaliyotlardan foydalanib yurtimizda elektron kutubxona tizmlarini yanda takomillashtirish, kitobxonalar uchun

internet orqali kitoblarni tez, qulay, oson va kam xarajat qilgan holda elektron kutubxona tizimidan qidirib topib olishlari ko'zda tutilgan.

Elektron shakldagi axborotlarni yaratish, saqlash, qidirish va ularni iste'molchilarga yetkazib berish kundan kunga murakkablashib bormoqda. Axborotlardan foydalanuvchilar kerakli axborotlarni tezlikda qidirib topish va o'zlariga maqbul shaklda bu axborotlarga ega bo'lishni xohlasalar, axborot yaratuvchilarda esa o'zlarining mualliflik huquqlarini himoya qilinish istagi kelib chiqadi. Mutaxassislarining fikricha ma'lumotlar to'g'risidagi ya'ni meta ma'lumotlar yuqoridagi muammolarni hal qilishda asosiy rolni o'ynashi mumkinligini ko'rsatadi. Elektron kutubxona kitobxonlar uchun internetning ajoyib imkoniyatlaridan biri hisoblanadi. Bu ya'ni kitoblarni elektron ko'rinishida o'qish imkonini beradi. Kutubxona deganda, odatda, ko'plab kitoblar terib qo'yilgan, uzun, katta javonlar joylashgan xonalar ko'z oldimizga keladi. Elektron kutubxonada javonlar vazifasini jildlar, kitoblar vazifasini esa internet sahifalari bajaradi. Elektron kitoblar kutubxonadagi ma'lumotlari elektron ko'rinishda saqlanadi va ular internet veb serverlarda joylashadi. Bu kutubxonadan foydalanish juda qulay va oson, chunki internetni o'zi bo'lishi kifoya qiladi. U orqali siz dunyoning ixtiyoriy nuqtasidagi elektron kutubxona ma'lumotlaridan foydalana olishingiz mumkin. Yana bir qulay tomoni zarur ma'lumot nusxasini ko'chirib olishingiz mumkin. Hozirgi kunda elektron kutubxonadan foydalanishingiz uchun, albatta, kompyuter, modem va internet tarmog'i bo'lishi yetarli hisoblanadi.

Buning uchun kompyuteringiz tugmachasini bosishingiz va elektron kutubxonaga kirishingiz yetarli. Bir necha daqiqada ma'lumot ko'z oldingizda namoyon bo'ladi va unga faqat kompyuter va maxsus tarmoq orqali erishish mumkin. Bir necha yil avval bir maqolani topish uchun oylab vaqt sarflash zarur edi. Bugun esa bu maqsadni amalga oshirish uchun boshqa shaharga borish va vaqt sarflash zarurati qolmadi. Elektron kutubxonalar yordamga keldi. Elektron kutubxonalarni turlicha nomlanadi misol uchun quydagicha: elektron kutubxona, Virtual kutubxona, e-kutubxona, e-library. Keyingi vaqtlarda virtual dunyo, virtual olam, virtual do'st kabi so'zlar paydo bo'ldi. Virtual so'zining ma'nosi bu tasavvur qilishdir. Virtual kutubxona bu odatdagi kutubxonaning abstrakt ko'rinishidir. Bu kutubxonaning kitoblari, jurnallari va ro'znomalari kitob javonlarida emas, balki kompyuter xotirasida joylashgan bo'ladi. Bu kompyuter maxsus qurilmalarida raqamli formatda saqlanadigan ma'lumotlar to'plamidir. Bu – bosma audio, video va multimedia ma'lumotlaridir. Ma'lumotlar hajmiga qarab, serverlar bitta yoki tarmoq bilan bog'langan bir necha kompyuterlardan iborat bo'ladi.

G'arb mamlakatlarida, masalan AQShda, kutubxonalarni avtomatlashtirish 60-yillardan boshlangan bo'lsa, kitoblarni kompyuterga kiritish orqali elektron kolleksiyalarni yaratish esa 1971-yildan buyon bajarib kelinmoqda. Bizning mamlakatimizda internet tarmog'ining 90-yillarning oxiri va 2000-yillarning boshidan ommalashishi bugungi kunga kelib bizga elektron kutubxonalarni yaratib, mamlakatimiz aholisi va dunyo ahli bilan alishish imkonini bermoqda. Alisher Navoiy nomidagi davlat kutubxonasi kabi markaziy tashkilotlarning loyihalari, internet tarmog'ida tashabbuskor vatandoshlarimiz tomonidan yaratilgan va yaratilayotgan kolleksiyalar bunga misol. Bu loyihalarning bajarilish darajasi turlicha bo'lib, bunda, albatta malakali mutaxassislar zamonaviy bilimlarini qo'llagan holda ishtirok etgadi. Xalqaro standartlar va muvaffaqiyatli amaliyotlar (best practice) dan xabardorlik va ko'p hollardagi vaziyatni tubdan yaxshilashga olib keladi. Shu maqsad yo'lida elektron kutubxonalar konsepsiyasi, uning tamoyillari va xorijda to'plangan tajribalar xususida so'z yuritamiz.

AQSh universitetlaridan biridagi "Elektron kutubxonalar" kursi talabalari ilmiy

adabiyotdan ushbu atamaning 65 ta ta'riflarini to'plab, umumiy xususiyatlarni ajratib olishdi. Unga ko'ra elektron kutubxona:

- ma'lum jamoalar yoki jamoalar majmuiga xizmat qiladi;
- yagona obyekt bo'lasigi mumkin (ya'ni qismlar turi domenlar yoki tashkilotlarga birlashtirilgan);
- barcha qismlar uchun umumiy bo'lgan mantiqiy tashkiliy strukturaga ega;
- nafaqat erkin foydalanish imkoni, balki ta'limiy komponentlarni o'z ichiga olgan;
- inson va texnologik resurslardan unumli foydalangan;
- tez, samarali va to'siqsiz kirishni ta'minlaydi;
- kirishning turli darajalarini ta'minlaydi (user, contributor, administrator);
- bepul foydalanishni taklif etadi (ehtimol, foydalanuvchilarning faqat ayrim guruhlariga);
- resurslarga egalik va nazorat qilish;
- kolleksiyalar:
- yillik va uzoq muddatga saqlab kelinadigan;
- yaxshi tashkillashtirilgan va boshqariladigan (fayllarning mavjud kategoriyalarga to'g'ri kiritilishi, metadata qoidalarga mos shaklda ta'minlanishi);
- turli xil formatlarni o'z ichiga olgan;
- nafaqat obyektlar haqida ma'lumot (abstrakt, bibliografik ma'lumot), balki ularning o'ziga ham ega bo'lishi (kitob, maqola, jurnal);
- boshqa yo'l bilan qo'lga kiritib bo'lmaydigan noyob manbalarga ega bo'lishi;
- ba'zi fayllar raqamli shaklda yaratilgan (aborigine) bo'lishi mumkin.

Elektron kutubxonalar shu turdagi tashkilotlarki, ular raqamli asarlar kolleksiyalarini ma'lum bir jamoalar yoki jamoalar majmuiga oson va iqtisodiy jihatdan qulay holda foydalanish uchun taqdim qiladi, saralash, strukturasi tuzish, intellektual yo'l ochish, talqin qilish, tarqatish, to'laigicha saqlab qolish uchun zarur resurslar, shu jumladan, ixtisoslashgan xodimlar bilan ta'minlaydi.

Raqamli kutubxonalar elektron resurslar majmui bo'lib, axborotni yaratish, izlash va foydalanish uchun zarur texnik quvvatlarni o'z ichiga oladi. Bu ma'noda ular axborot saqlash va qidiruv sistemalarini to'ldiradi va kengaytiradi; har qanday ko'rinishdagi media (matn, surat, ovoz, va boshqalar)ni manipulyatsiya qiladi. Raqamli kutubxonaning tarkibida ma'lumotning o'zi va uning turli xossalari tasvirlaydigan metadata va boshqa ma'lumot yoki metadata (tashqi yoki raqamli kutubxona ichidagi)ga bo'lgan link yoki munosabatni ko'rsatadigan elementlardan tashkil topgan bo'ladi.

Elektron kutubxonalar foydalanuvchilar jamoasi tomonidan shakllantirilib, ularning funksional imkoniyatlari o'sha jamoaning axborotga bo'lgan ehtiyojlarini qondiradi. Ular jamoalarning ajralmas qismi bo'lib, bundagi yakka shaxs va guruhlar bir-biri bilan ma'lumot, axborot va bilim resurslari hamda sistemalari orqali aloqada bo'ladi. Shu ma'noda elektron kutubxonalar foydalanuvchilar ehtiyojlari uchun turli resurslar to'planib, saqlanib, va taqdim etib kelinadigan an'anaviy informatsion tashkilotlarning mantiqiy davomi, kengayishi va integratsiyasidir. Shu kabi informatsion tashkilotlar sirasiga kutubxonalar, muzeylar, arxivlar va maktablarni kiritishimiz mumkin. Shuningdek, elektron kutubxonalar sinfxona, ofis, laboratoriya, uy va boshqa o'rinlardagi faoliyatni mazmunan boyitadi.

Yuqoridagi ta'riflardan ko'rinib turibdiki, keng ma'nodagi elektron kutubxona ko'pchilik e'tibor nazarida bir necha o'nlab kitobning elektron versiyasi joylashtirilgan veb-saytdan farqli xususiyatlarga ega. Bu nafaqat tashabbuskor foydalanuvchi yoki foydalanuvchilar

jamoasiga ega bo'lgan mutaxassislar tomonidan bibliografik imkoniyatlari keng bo'lgan dasturdan foydalangan holda, resurslarni samarali izlab topilishi maqsadida to'g'ri metadata bilan ta'minlangan, doimiy faoliyat ko'rsatishi uchun muntazam ravishda boyitilib, hamda moliyaviy quvvatlanib kelinadigan butun boshli tuzilma sifatida ham foydalaniladi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2011-yil 23-fevraldagi "Axborot-kommunikatsiya texnologiyalari negizida axborot-kutubxona va axborot-resurs xizmatlari ko'rsatishni sifat jihatidan rivojlantirishni davom ettirish chora-tadbirlari to'g'risida" PQ-1487-son qarori.

2. O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasi tomonidan 2022-yil 22-avgustdagi "Axborot-kommunikatsiya texnologiyalari sohasini yangi bosqichga olib chiqish chora-tadbirlari to'g'risida" PQ-357-son Qarori.

3. O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasi tomonidan 2019-yil 21-maydagi "Elektron hukumat" tizimi doirasida axborot-kommunikatsiya texnologiyalari sohasidagi loyihalarni ishlab chiqish va amalga oshirish sifatini yaxshilash chora-tadbirlari to'g'risida" PQ-4328-son Qarori.

4. "O'zbekiston Milliy universiteti talabalar va ilmiy-tadqiqotchilarining ilmiy konferensiyasi". –T.: O'zMU, – 2022.290-291 b.

5. "Zamonaviy fan va ta'lim-tarbiya: muammo va yechimlari". Qo'qon – 2022 yil, 25-noyabr, 206-209 b.

6. Шамсиддинов Гиесжон Хусниддин угли Образ педагога в информационном мире // Qishloq va suv xo'jaligida innovatsion texnologiyalarni qo'llash samaradorligi" xalqaro ilmiy anjumani Buxoro tabiiy resurslarini boshqarish instituti 23-24-fevral, 2024 Buxoro.

7. Karimov U.F., Rahmatullayev M.A. "Elektron kutubxona yaratish texnologiyasi va resurslaridan foydalanish", – T., 2010, – 126 b.

8. Pijitra Jomsri, "Book recommendation System for Digital Library based on User profile by using Association rule", Thailand, IEEE, 2014, pp 130134.

Mo’tabar ALIMARDONOVA,

Shahrisabz davlat pedagogika instituti, “Tabiiy fanlar” kafedrası o’qituvchisi

BIOLOGIYA FANIDA ERTALIKLARDAN FOYDALANISH TAJRIBASIDAN

Annotatsiya

Maqolada o’quvchilarning ma’naviy-axloqiy fazilatlarini ekologik madaniyatini rivojlantirish, shuningdek, SCIENCE fanidan ertaliklar o’tkazish haqida fikr yuritilgan.

Tayanch so’zlar. Biologiya fani, sinfdan tashqari ishlar, ertalik, ertalikning dasturi, ertalikning tafsiloti, ertalikning kirish qismi, ertalikning asosiy qismi, ertalikning badiiy qismi ertalikning xotima qismi, tarbiyaviy ishlar.

В статье рассматривается развитие экологической культуры духовно-нравственных качеств учащихся а также проведение утренников по науке.

Ключевые слова. Биология, внеклассная деятельность, раннее детство, программа раннего детства, детали раннего детства, вводная часть раннего детства, основная часть раннего детства, художественная часть раннего детства, заключительная часть раннего детства, образовательные работы.

The article considers the development of ecological culture of spiritual and moral qualities of students as well as conducting matinees in science.

Key words. Biology, extracurricular activities, early childhood, early childhood program, details of early childhood, introductory part of early childhood, main part of early childhood, artistic part of early childhood, final part of early childhood, educational work.

O’quvchilarning ma’naviy-axloqiy fazilatlarini, ekologik madaniyatini rivojlantirishning samarali shakl va usullarini ishlab chiqish juda muhim. Bunda Bu haqida O’zbekiston Respublikasi Prezidenti Sh. M. Mirziyoyev “Yangi O’zbekiston-taraqqiyot strategiyasi” asarida: “Eng muhim masala – aholining ekologik madaniyatini oshirish haqida jiddiy bosh qotirishimiz zarur. Albatta, bunday muammolarni faqat ma’muriy yo’l bilan hal etib bo’lmaydi, bunga yosh avlod qalbida ona tabiatga mehr-muhabbat, unga daxldorlik hissini tarbiyalash orqali erishish mumkin, – deb yozilgan edi.

Bu vazifalarni amalga oshirishda biologiya fanidan ertaliklarni tashkil qilish va o’tkazish muhim ahamiyatga ega.

O’quvchilarning ekologik madaniyatini rivojlantirish mummosi bilan P.S. Sultonov “Ekologiya va atrof-muhitni muhofaza qilish asoslari” mavzusidagi darsligida, R.U. Beknazov, Yu.V. Novikovlar tabiatni asrash muammolari bilan shug’ullangan. O’quvchilarning ma’naviy-axloqiy jihatdan kamol topishi, boshlang’ich ta’lim amaliyotida sinfdan va maktabdan tashqari tarbiyaviy ishlarni tashkil qilish mummosini M.Q. Bozorova kichik yoshdagi maktab o’quvchilarida do’slik, o’rtoqlik hissini tarbiyalashda xalq an’analaridan foydalanish muammosini o’rgangan, u o’z ishida o’zbek xalq ertaklarini vosita qilib olgan bo’lsa, O. Musurmonova “Yuqori sinf o’quvchilari ma’naviy madaniyatini shakllantirishning pedagogik asoslari asosida” mavzusida pedagogika fanlari nomzodi ilmiy darajasini olish uchun dissertatsiya himoya qilgan. “Odobnoma”

darsligi orqali yuqori sinf o'quvchilarini axloqiy madaniyatini shakllantirish muammosi bo'yicha T. Qurbanov ilmiy tadqiqot ishini olib borgan. Sinf dan tashqari ishlar jarayonida SCIENCE fanidan ertaliklar o'tkazish muhim ahamiyat kasb etib, maktab o'quvchilarining dunyoqarashiga, ekologik madaniyatiga, axloqiy fazilatlarini shakllanishiga kuchli ta'sir ko'rsata olishi bilan alohida ajralib turadi. Bu ishlarni boshlang'ich sinflardan oq amalga oshirish o'zining ijobiy natijalarini beradi.

Ilmiy-tadqiqot ishlarimiz shuni ko'rsatadiki, viloyatimizdagi aksariyat maktablarning boshlang'ich sinflarida SCIENCE fanidan ertaliklar o'tkazish juda kam, ba'zi hollarda o'tkazilmas ham ekan. Bu sohadagi talab va istaklarni o'rganib chiqib, boshlang'ich sinflarda bir necha marta SCIENCE fanidan ertaliklar o'tkazdik. Bizningcha, adabiy ertaliklarni quyidagi tartibda o'tkazish diqqatga sazovor:

– SCIENCE fanidan ertalikning mavzusini tanlash va mavzu bo'yicha materiallar to'plash;

- ertalikning dasturini va tafsilotini tuzish;
- ertalikni o'tkazish uchun hay'at a'zolarini tuzish;
- o'quvchilarni tanlab olish va ularga rollarni bo'lib berish;
- ertalik o'tkaziladigan joy va uning jihozi;
- adabiy ertalikni o'tkazish va undan keyin qilinadigan ishlar.

Ertalikning mavzusini tanlash va materiallar to'plash. SCIENCE fani o'qituvchisi ertalikni o'tkazish uchun avvalo mavzu tanlaydi. Bu mavzu bolalar yoshiga, bilim darajasiga mos bo'lishi lozim. Shundan keyin mavzuga oid materiallarni to'plashga kirishadi. Biz SCIENCE faniga doir badiiy asarlaridan foydalanib, adabiy ertaliklar o'tkazish uchun adabiyotlar ro'yxatini tuzdik. Shuni alohida ta'kidlab o'tish joizki, biz tavsiya qilgan adabiyotlar ro'yxatini tuzishda boshlang'ich sinf o'quvchilarining yoshi, bilim darajasi e'tiborga olinagan.

Ertalikning dasturi va tafsiloti. Ertalikning mavzusini tanlab olib, materiallar to'plab bo'lgandan keyin dastur tuzdik. Dastur kirish, asosiy, badiiy, yakuniy qismlardan iborat bo'ldi.

Kirish qismida SCIENCE faniga to'g'risida maktab direktori, direktorning ma'naviy-ma'rifiy ishlar bo'yicha o'rinbosari yoki boshlang'ich sinf o'qituvchisi qisqacha nutq so'zlaydi.

Asosiy qismda ertalikni o'tkazishdan ko'zda tutilgan maqsad, mazmun yoritiladi.

Badiiy qismda SCIENCE fani oid tushunchalar, axloqiy hislarni shakllantirish to'g'risidagi fikrlar she'rlar, qo'shiqlar orqali mustahkamlanadi, boshlang'ich sinf o'quvchilarining yosh xususiyatlarini, ruhiy holatlarini inobatga olib, maroqli dam olishlari uchun o'zbek xalq kuylari va qo'shiqlariga o'yinlar sahnalashtiriladi.

Yakuniy qismda ertalikka atab tayyorlab kelingan ko'rgazmali qurollar, devoriy gazetalarga baho qo'yiladi. Unda qatnashgan ikki-uch o'quvchining fikrlari so'raladi va faol ishtirok qilgan bir guruh o'qituvchi va o'quvchilarga esdalik sovg'alari topshiriladi.

"Ho'l va quruq mevalar" nomli adabiy ertalikning dasturi.

Kirish. "Ho'l mevalar" Ma'ruzachi: 3-"A" sinf o'qituvchisi Hoshimova K.

Asosiy qism: "Quruq mevalar" nomli kompozitsiya. 3-"A" va 3-"B" sinf o'quvchilari ijrosida.

"Ho'l va quruq mevalar" nomli kompozitsiya. 4-"A" va 4-"B" sinf o'quvchilari ijrosida.

Badiiy qism: 1. "Xorazm" lazgisi o'yini "Yosh raqqosalar" to'garagi a'zolari ijrosida.

"Mevalarning o'ziga xos xususiyatlari"-1 "V" sinf o'quvchilarining sahna ko'rinishlari.

"Vatanimdir O'zbekiston" qo'shig'i. "Yosh ijrochilar" to'garagi a'zolari ijrosida.

Yakuniy qism: 1. 1-sinf o'quvchilaridan ikkitasining ertalik haqidagi fikrlari.

2. Adabiy ertalikni tayyorlashda va o'tkazishda faol ishtirok qilgan o'qituvchilar va o'quvchilarni rag'batlantirish, mukofotlash (maktab ma'muriyati va homiy tashkilotlar tomonidan).

Dastur asosida ssenariy tuziladi. Ssenariy bir necha turda tuzilishi mumkin:

- bir sinf uchun (1-"A"); yoki bir yoshdagi parallel sinflar uchun (2-"A", 2-"B", 2-"V");
- ikki yoki undan ortiq boshlang'ich sinflar uchun (1-"A", 2-"V", 4-"A"), (4-"A", 3-"B").

Bunda ssenariy tuzuvchi maktabdagi boshlang'ich sinflar sonini inobatga olishi lozim.

SCIENCE faniga oid ertalikni o'tkazuvchi hay'at a'zolarini tanlash. Ertalikni o'tkazish maktabning yillik rejasiga kiritilishi, shuningdek, boshlang'ich sinf o'qituvchisining tarbiyaviy tadbirlar o'tkazish yillik rejaga kiritilishi va maktab pedagogika kengashining qaroriga ko'ra tadbir bo'ladigan oy, kun, tadbirni bajaruvchilar va ularning vazifalari aniq ko'rsatilishi kerak. Biz Qashqadaryo viloyati Mirishkor tumani 21-davlat ixtisoslashtirilgan umumiy o'rta ta'lim maktabida "Ho'l va quruq mevalar" deb nomlangan ertalikni o'tkazish uchun maktab pedagogika kengashining qaroriga binoan hay'at a'zolarini tuzdik.

Ertalikni o'tkazish uchun tanlab olingan hay'at a'zolari:

Allayev N. – 21-davlat ixtisoslashtirilgan umumiy o'rta ta'lim maktabi direktori, hay'at raisi, Choriyev Z.-maktab direktorining ma'naviyat – ma'rifat ishlari bo'yicha o'rinbosari, kotib. Imomov Sh. – boshlang'ich sinflar bo'yicha ilmiy bo'lim mudiri. Alimardonova M. – ertalikning tashkilotchisi, dastur va ssenariy muallifi. Allayev M. – maktab musiqa o'qituvchisi, "Yosh ijrochilar" to'garagi rahbari. – maktabning tasviriy san'at va fanlari o'qituvchisi ertalikka tayyorlanadigan ko'rgazmali qurollar bo'yicha mas'ul shaxs. Mamatova K. – SCIENCE fani o'qituvchisi, ertalikni olib boruvchi.

O'quvchilarni tanlash va rollarni bo'lib berish. Ssenariyni tuzib bo'lgach, ertalikda qatnashuvchi o'quvchilar tanlab olinadi. Iloji boricha ko'proq o'quvchilarni jalb qilmoq lozim. Shuningdek, o'quvchilarni ko'rgazmali qurollar va devoriy gazetalar chiqarishga ham jalb etish maqsadga muvofiqdir. Ertalikni o'tkazishga tayyorgarlikni quyidagi tartibda olib borish o'zining yaxshi samarasini beradi:

- o'quvchilarga rollarni 25-30 kun avval bo'lib berish;
- ko'rgazmali qurollar va devoriy gazetalar tayyorlashga (boshlang'ich sinf o'qituvchisi va tasviriy san'at o'qituvchisi yordamida) 20-25 kun avvalroq kirishish lozim;
- musiqiy tayyorgarlikni (maktab musiqa o'qituvchisi va musiqa to'garagi rahbari yordamida) 15-20 kun oldin boshlash kerak.

Boshlang'ich sinflarda ertaliklar o'tkazish vaqtini quyidagicha belgilash lozim:

1-sinfda jami 35-45 minut vaqt ajratish. Bundan kirish qismiga 5-7 minut, asosiy qism uchun 10-12 minut; badiiy qism uchun 15-19 minut; yakuniy qismga 5-7 minut;

2-sinflarda ertalikni 45-55 minut davomida o'tkazish: kirish qismiga 7-9 minut; asosiy qismga 12-15 minut; badiiy qismga 18-20 minut va yakuniy qismga 8-10 minut vaqt ajratish.

3-sinfda ertalik o'tkazish vaqti o'rtacha 60-75 minut bo'lishi mumkin. Bunda kirish qismiga 9-13 minut; asosiy va badiiy qismlarga bir xil 20-25 minutdan va yakuniy qismga 10 minut vaqt belgilash;

4-sinflarda esa 65-80 minut davomida o'tkazish; – kirish qismini 10-15 minut; asosiy qismni 25-30 minut; badiiy qismni 22-25 minut; yakuniy qismni esa 10 minut qilib belgilash.

Ertalik o'tkaziladigan joy va uning jihozi. O'zbekiston sharoitida tadbirlarni kuz va bahor fasllarida tabiat qo'ynida, qish faslida esa maktab klubida o'tkazgan ma'qul. Maktab

klubida tadbir o'tkazilayotganda sahnaning orqa tarafida O'zbekiston Respublikasining davlat bayrog'i va gerbi tushirilgan stend, ikki yon tarafda esa yangi usul maktabi tarafdorlari Mahmudxo'ja Behbudiy, Munavvarqori Abdurashidxonov, Abdulla Avloniy, Abdurauf Fitratlarning rasmlari, o'quvchilar va o'qituvchilar hamkorligida ertalikka atab tayyorlangan ko'rgazmali qurollar, devoriy gazetalar, ekologik madaniyat, axloq-odobga oid xalq maqollari, hadisdan namunalar yozilgan plakatlar ilib qo'yilishi kerak.

Ertalikni o'tkazish va undan keyin qilinadigan ishlar: maktab ma'muriyatining roziligiga va tavsiyasiga ko'ra, ertalikning vaqtini belgilash ayni muddao bo'ladi. Ertalikni o'tkazish yuqorida ko'rsatilgan vaqt bo'yicha davom etishi yaxshi natija beradi. Ertalikni o'tkazish vaqti va undan keyin quyidagilarga e'tibor berish kerak:

- adabiy ertalik o'tkazayotgan vaqtda suratchi chaqirish va u bo'layotgan voqealarni maqsadga muvofiq suratga olishi;

- rasmlarni olgach, adabiy ertalik haqida devoriy gazeta, stend va albom tayyorlash;

- adabiy ertalikning dasturini, tafsilotini va so'zlangan nutqlarni "Tadbirlar" deb nomlangan papkaga tikib qo'yiladi.

Xulosa qilib aytganda, SCIENCE fanidan boshlang'ich sinf o'quvchilarini ekologik madaniyatini shakllantirishda sinfdan tashqari o'tkazilayotgan tarbiyaviy tadbirlar muhim ahamiyatga ega. Tajriba ishi davomida bu sohada bir qator xato va kamchiliklarga yo'l qo'yilayotganligi aniqlandi:

- ko'p o'qituvchilar sinfdan va maktabdan tashqari tarbiyaviy ishlarni tashkil qilish va o'tkazish metodikasi haqida yetarlicha bilimga ega emaslar;

- aksariyat tadbirlar shoshqaloqlik bilan nomigagina zerikarli qilib o'tkazilmoqda;

- tadbirlar ba'zi maktablarda juda kam hollarda, yiliga bir yoki ikki marotaba o'tkazilmoqda;

- tarbiyaviy tadbirlarda SCIENCE fanidan deyarli foydalanilmayapti, bu haqida metodik qo'llanma tavsiyanomalar deyarli yo'q.

- o'quvchilarda ekologik madaniyatini, axloqiy fazilatlarini mazmun, ma'nolari haqida chuqur bilim hosil bo'ldi;

- she'r va hikoyalardagi ekologik madaniyatli, axloq-odoblilik kishilarga o'xshashga taqlid qilish, yomon sifatli kishilarga nafrat hissi paydo bo'lganligi kuzatildi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Mirziyoev Sh. M. "Yangi O'zbekiston taraqqiyot strategiyasi. To'ldirilgan ikkinchi nashri. – T.: O'zbekiston nashriyoti, 2022. – 440 b.

2. Beknazov R.U., Novikov Yu.V. Oхрана природы. – T.: O'qituvchi, 2019.

3. Bozorova M.Q. Kichik yoshdagi maktab o'quvchilarida do'stlik, o'rtoqlik hissinii tarbiyalashda xalq an'analaridan foydalanish (o'zbek xalq ertaklari asosida). Ped. fan. nomz. ilmiy darajasini olish uchun yozilgan diss. ... – T., 1994, – 172 b.

4. Курбанов Т. Формирование этической культуры старшеклассников на основе учебника "Одобнома". Автореф. дисс. ... канд. пед. наук. В форме научного доклада. – T., 1995. – 23 с.

5. Musurmonova O. Yuqori sinf o'quvchilari ma'naviy madaniyatini shakllantirishning pedagogik asoslari. Ped. fan. dokt. ilmiy darajasini olish uchun yozilgan diss. ... – T., 1993, – 364 b.

6. Sarsenbaeva R. M. Tarbiyaviy ishlar metodikasi. O'quv qo'llanma. –T., 2019

7. Sultonov P.S. "Ekologiya va atrof muhitni muhofaza qilish asoslari" darslik. – T., 2017.

Зинаида КИМ,

Министерство дошкольного и школьного образования Республики Узбекистан, управления координации образовательных учреждений подготовки кадров и повышения их профессионализма, главный специалист

ВОПРОСЫ ВНЕДРЕНИЯ И НЕКОТОРЫЕ АСПЕКТЫ ПРОФЕССИОНАЛЬНОГО СТАНДАРТА УЧИТЕЛЯ СРЕДНЕЙ ШКОЛЫ

Annotatsiya

Maqolada o'qituvchi faoliyatiga kompetentsiyaviy yondashuvga asoslanhan professional standartni ishlab chiqish tamoyillari ko'rib chiqilgan. O'qituvchining kasbiy kompetentsiyalariga qo'yiladigan talablarni aks ettiruvchi standartlar to'plami taqdim etilgan. Har bir mehnat funktsiyasi doirasida har bir me'yor bo'yicha o'qituvchi faoliyatining ko'rsatkichlari belgilab berilgan.

Tayanch so'zlar. O'qituvchining kasbiy standarti; o'qituvchining kasbiy vakolatlari; me'yoriy talablar; ijtimoiy qadriyatlar; kasbiy faoliyat turining funksional xaritasi.

В статье рассматриваются принципы разработки профессионального стандарта, который основан на компетентном подходе к деятельности учителя. Представлен набор стандартов, отражающие требования к профессиональным компетенциям учителя. В рамках каждой трудовой функции к каждому стандарту определены показатели деятельности учителя, выраженные как их трудовые действия.

Ключевые слова. Профессиональный стандарт педагога; профессиональные компетенции учителя; нормативные требования; социальные ценности; функциональная карта вида профессиональной деятельности.

This article discusses the principles of developing a professional standard, which is based on a competent approach to the activities of a teacher. There is presented a set of standards reflecting the requirements for the professional competencies of a teacher. Within the framework of each labor function, there are defined teacher performance indicators for each standard, expressed as their work responsibilities.

Key words. Professional standard of a teacher; professional competencies of a teacher; regulatory requirements; social values; functional map of the type of professional activity.

Исторический опыт развитых государств показывает, что реформы, проводимые для общества, начинались с модернизации образования, детских дошкольных образовательных организаций, школ, сферы воспитания и образования в целом. Без изменения деятельности школ, без внедрения в нее инновационных методов и идей невозможно изменить человека, как и общества в целом.

Глава нашего государства с первых дней своей деятельности на посту Президента уделяет внимание вопросам подготовки современных креативно мыслящих кадров, воспитания молодежи патриотами с высокой духовностью, а также совершенствованию всей системы образования.

На сегодняшний день повсеместно осуществляются реформы по кардинальному совершенствованию системы подготовки кадров, внедряются эффективные

механизмы и инструменты управления национальной системой народного образования, что является важнейшим условием поднятия на качественно новый уровень духовно-нравственного и интеллектуального развития подрастающего поколения.

Современная школа, представляющая собой сообщество педагогов и учащихся, должна соответствовать вызовам общества, его требованиям и ожиданиям. Школа и ее коллектив должны постоянно развиваться, идти в ногу со временем и его требованиями, возможно даже опережать время, участвовать в формировании современных культурных ценностей. Это ставит перед коллективом и его руководством цель – создание инновационной образовательной среды школы, где каждый учитель готов активизировать свою профессиональную позицию, исследовать свою практику преподавания, анализировать результаты работы с целью ее совершенствования. Важнейшим инструментом управления качеством педагогической деятельности и обеспечения ее непрерывности является профессиональный стандарт учителя.

Профессиональный стандарт педагога – основной документ, в котором четко определены совокупность личностных и профессиональных компетенций учителя. Он определяет четкие и конкретные знания и умения, которыми должен обладать педагогический работник, а также подробно описывает его трудовые функции. Они разделены по компетенциями областям деятельности учителя. Компетенции представляют собой гармоничную совокупность знаний, умений/навыков и мотивации к действию, на основе усвоенных ценностей.

Профессиональные стандарты для учителей на основе компетентного подхода приняты во многих странах, в том числе Сингапуре, США, Финляндии, Великобритании, Австралии, Германии, Новой Зеландии. Аргументом в пользу разработки и внедрения профессиональных стандартов является то, что они создают основу для повышения качества преподавания что, в свою очередь, позволяет улучшить результаты обучения учащихся.

Профессиональный стандарт является базой для обеспечения качественного преподавания и служит основой для пересмотра таких документов и механизмов как: учебные программы подготовки педагогов в вузах, программ переподготовки и повышения квалификации педагогов, критериев и механизмов проведения различного вида оценок педагогов. Для учителя профессиональный стандарт может стать не только ориентиром при реализации его повседневной работы, но и для проведения самооценки деятельности по основным компетенциям. По результатам самоанализа учитель сможет составить план своего профессионального развития.

В Узбекистане профессиональный стандарт учителя был разработан рабочей группой специалистов НИИ им. А.Авлони при поддержке Детского фонда ООН (ЮНИСЕФ) в Узбекистане. При разработке стандарта был изучен опыт различных стран и привлечены международные эксперты, проводились широкие обсуждения среди специалистов сферы образования и консультации с педагогами-практиками.

Профессиональный стандарт разработан на основе компетентного подхода, что определяет деятельность педагога, направленную на передачу ученикам качественных знаний, формирование у них навыков и ценностей. Профессиональный стандарт включает описание требований к социальным и профессиональным компетенциям учителя, а также набор ценностей, которых он должен придерживаться в своей профессиональной деятельности.

Требования к профессиональным компетенциям определены по семи сферам компетенций:

- 1) планирование учебного процесса,
- 2) обеспечение эффективного обучения,
- 3) оценивание успеваемости и обеспечение обратной связи,
- 4) организация воспитательной деятельности,
- 5) самосовершенствование и профессиональное развитие,
- 6) организация безопасной развивающей среды,
- 7) сотрудничество с родителями и коллегами.

Эти сферы компетенции отражают структуру профессиональной деятельности (трудовые функции) и описаны в стандартах как функциональная карта вида профессиональной деятельности, они чрезвычайно важны для обеспечения высокого качества поддержки обучения и развития детей.

По каждой сфере представлен набор стандартов, отражающих требования к профессиональным компетенциям учителя. Выполнение стандартов означает, что деятельность педагога в этой сфере эффективна. В рамках каждой трудовой функции к каждому стандарту определены показатели деятельности учителя, выраженные как трудовые действия. Они определяют конкретные действия, которые необходимо предпринять учителям, чтобы выполнить стандарт.

Выполнение требований стандартов по сферам напрямую связано с применением знаний и навыков, которые определены по каждой сфере компетенций (трудовой функции) и основаны на профессиональных ценностях учителей.

Рис.1 Структура профессионального стандарта учителя

Для обеспечения эффективного обучения учитель должен обладать развитыми социальными компетенциями. Эти компетенции гарантируют, что он готов к вызовам, требованиям и обязанностям преподавания в условиях меняющегося мира. В частности, социальные компетенции учителя предполагают, что учитель:

- владеет компетенциями, позволяющими выстраивать взаимоотношения между всеми субъектами образовательного процесса;
- обладает развитыми коммуникативными навыками: может общаться с людьми из разных сред, находящимися в разных эмоциональных состояниях;
- использует диалог для разрешения конфликтов и создания хорошей атмосферы для общения в классе и за его пределами;
- демонстрирует и обосновывает свою гражданскую позицию и использует все возможности для формирования ее у учеников;
- правильно использует родной язык, проявляя заботу о культуре и этике своих высказываний и высказываний учащихся;
- способен распознавать специфику местного сообщества и осуществлять сотрудничество на благо учащихся и местной общественности;
- может работать в команде, выполняя разные роли, сотрудничать с другими учителями и родителями учеников;
- сознательно определяет свое отношение к целям образования, а также к различным аспектам педагогики; может, посредством своей работы и влияния на других, стимулировать улучшение качества работы школы;

Ценности- основа профессиональной деятельности учителя и имеют большое значение при принятии решений, каким образом действовать и эффективно реагировать в разных образовательных ситуациях. Ключевые ценности, которые

важны для преподавателя можно сгруппировать по 3 направлениям:

I. Ориентация на учащегося:

- уважение достоинства и личности обучающегося, его прав и свобод;
- деятельность на благо ребенка в соответствии с интересами ребенка;
- вера в то, что все дети могут учиться и развиваться;
- уважение к индивидуальности каждого ребенка;
- сопереживание, восприятие мира с точки зрения ребенка, его чувств, мыслей и ценностей.

II. Педагог как личность и профессионал:

- соблюдение универсальных и профессиональных этических принципов
- стремление достичь высочайших стандартов качества / ориентация на качество;

- стремление к постоянному совершенствованию;
- принятие инноваций, принятие и адаптация к изменениям;
- постоянный анализ своего опыта и внесение изменений в профессиональную практику;

- поощрение культурного многообразия;
- понимание и утверждение справедливости и беспристрастности.

III. Педагог как член команды школьного сообщества:

- сотрудничество, совместное решение профессиональных проблем;
- ответственность за школьное сообщество, за институциональное / организационное развитие школы;
- участие в жизни школы и в жизни местного сообщества.

Профессиональные компетенции учителя

Профессиональный стандарт основан на предпосылке, что эффективные педагоги опираются на совокупность профессиональных компетенций, чтобы улучшать результаты обучения учащихся. Профессиональные компетенции педагога включают в себя знания, умения и навыки по следующим сферам:

Рис.2. Сферы профессиональных компетенций.

Профессиональные знания предполагают знание предмета, знание учащихся, учебной программы, педагогики, законодательства в области образования и конкретного учебного предмета. Эти знания являются основой эффективного обучения и позволяют педагогам реагировать на изменяющиеся потребности учащихся.

Рис. 3 Структура знаний учителя

Итак, каждый педагог думает: для чего нужен профессиональный стандарт педагога? Мне думается, что профессиональные стандарты педагога повысят ответственность за свой результат труда. У них изменится принцип обучения, а при подготовке и переподготовке кадров изменится сам подход подготовки специалистов к будущей деятельности.

При этом профессиональные стандарты будут применяться в качестве:

1. Определения уровня квалификации педагогических работников, особенно при приеме на работу.
2. Выбора стратегии развития образовательной среды.
3. Инструмента роста качества образования.
4. Основы трудовых соглашений между работодателем (директором школы) и педагогами.

5. Инструмента оценивания труда учителя, его мотивации и финансового вознаграждения учителя.

Итак, профессиональный стандарт педагога должен повысить качество образования через развитие профессиональной компетентности учителя. Значит, необходимо включить его внедрение в деятельность всех участников системы образования на разных уровнях: от педагогических работников и руководителей до представителей высшей школы и системы повышения квалификации педагогических кадров.

Список литературы

1. Мирзиёев Ш. М., Новая стратегия Узбекистана. – Т.: Узбекистан, 2021. – 464 с.
2. Мирзиёев Ш. М. Мы построим наше великое будущее вместе с нашим храбрым и благородным народом. – Ташкент: Узбекистан, 2017. – 488 с.
3. Мирзиёев Ш. М. Мы будем решительно продолжать наш путь национального развития и поднимать его на новый уровень. Том 1. – Ташкент: Узбекистан, 2017. – 592 с.
4. Мирзиёев Ш. М. Одобрение нашего народа – это высшая оценка нашей деятельности. Том 2. Ташкент: Узбекистан, 2018. – 507 с.
5. Мирзиёев Ш. М. Работа людей с великими намерениями будет велика, жизнь будет яркой, а будущее - процветающим. Том 3. – Ташкент: Узбекистан, 2019. – 400 с.
6. Мирзиёев Ш. М. От национального возрождения к национальному подъему. Том 4. – Ташкент: Узбекистан, 2020. – 400 с.
7. Сергиенко А. Ю. Профессиональные стандарты педагога как основа стратегии развития кадрового потенциала системы образования (опыт Шотландии) [Электронный ресурс] // Ученые записки ИУО РАО,
8. Рубцов В., Марголис А. Идентификация профиля компетенций и квалификации педагога [Электронный ресурс] // Учительская газета. - 2010. - №39.
9. Сергиенко А. Ю. Проектирование профессионального роста учителя с использованием стажировочной площадки в системе образования Сингапура / Человек и образование. - 2015. -№4.
10. Профессиональные стандарты учителя. Регистрация -P.003.043.0964/Б-21.
11. Постановление Кабинета Министров Республики Узбекистан от 15 мая 2020 года №287 «О мерах по организации деятельности национальной системы профессиональных навыков, знаний и умений в Республике Узбекистан»
12. Положение «О национальной системе профессиональных квалификаций, развития знаний и навыков» Республики Узбекистан.
13. Применение профессионального стандарта в деятельности учителя средней общеобразовательной школы. Руководство для учителей и методистов. Утвержден протоколом № 5 на Научном Совете Научно-исследовательского института изучения проблем и определения перспектив народного образования имени А. Авлони от 26 октября 2021 года. Разработана под содействием и поддержки ЮНИСЕФ.

Садокат АБИДОВА,

Ташкентский государственный педагогический университет им. Низами, кафедра “Зоология и анатомия”, старший преподаватель

ВОЗМОЖНОСТИ ПРИМЕНЕНИЯ ЦИФРОВЫХ ТЕХНОЛОГИЙ В ПРЕПОДАВАНИИ КУРСА ЗООЛОГИИ БЕСПОЗВОНОЧНЫХ

Annotatsiya

Maqolada raqamli texnologiyalar va raqamli texnologiyalardan foydalangan holda o'qitish usullari, shuningdek, umurtqasizlar zoologiyasi kursini o'rganishda ulardan foydalanish imkoniyatlari ko'rib chiqilgan, zoologiyadan Internet saytlari va platformalaridan, virtual laboratoriyalardan, elektron darsliklardan, test ilovalaridan va onlayn testlardan foydalanishning afzalliklari taqdim etiladi.

Tayanch so'zlar. Raqamli texnologiyalar, raqamli resurslar, raqamli usullar, Internet, virtual laboratoriyalar, elektron darsliklar, onlayn testlar, Quizlet.

В статье рассмотрены цифровые технологии и методы обучения с применением цифровых технологий, а также возможности их использования при изучении курса Зоология беспозвоночных, приведены преимущества использования интернет-сайтов и платформ по зоологии, виртуальных лабораторий, электронных учебников, тестовых приложений и онлайн-тестов.

Ключевые слова. Цифровые технологии, цифровые ресурсы, цифровые методы, интернет, виртуальные лаборатории, электронные учебники, онлайн-тесты, Quizlet.

The article discusses digital technologies and teaching methods using digital technologies, as well as the possibilities of their use when studying the course Invertebrate Zoology, presents the advantages of using Internet sites and platforms in zoology, virtual laboratories, electronic textbooks, test applications and online tests.

Key words. Digital technologies, digital resources, digital methods, Internet, virtual laboratories, electronic textbooks, online tests, Quizlet.

В настоящее время в Республике Узбекистан в эпоху глобализации и цифровизации идёт строительство нового общества, основанного на цифровизации всех сфер жизни, предусматривающую внедрение современных информационно-коммуникационных технологий во все отрасли и сферы, прежде всего, в государственное управление, образование, здравоохранение и сельское хозяйство.

Одним из основных принципов цифровизации образования является цифровая грамотность, которая включает в себя проектирование и использование контента в цифровых технологиях, а именно: компьютерное программирование, графические технологии визуализации, компьютерную графику, мультимедиа разработку онлайн-курсов и т.д., поиск и обмен информацией.

Преимущества современных цифровых технологий, по сравнению с традиционными, многообразны: наглядное представление материала, возможность эффективной проверки знаний, многообразие организационных форм в работе учащихся и методических приемов в работе учителя и др.

Цифровые технологии позволяют обучающимся проводить исследовательскую

деятельность, сравнивая таблицы, схемы, рисунки, диаграммы, а с помощью компьютерных программ Paint и Imaging, появляется возможность вырезая определенные фрагменты исследовать эволюцию различных систем органов хордовых, строение организма различных позвоночных животных.

Проведение лабораторных работ иногда затруднено из-за отсутствия необходимого оборудования и не доступности многих объектов в связи со спецификой их образа жизни и распространения.

В контексте вышеизложенного, активное внедрение цифровых технологий в образование – важный фактор обновления системы образования в соответствии с требованиями современного общества. В данной статье рассматриваются возможности применения цифровых технологий в преподавании курса Зоология беспозвоночных.

Интернет является мощным инструментом для изучения зоологии беспозвоночных, так как предоставляет доступ к огромному количеству информации, изображений, видео и других образовательных ресурсов. Вот несколько способов, как можно использовать интернет при изучении зоологии беспозвоночных:

1. Поиск информации: использование поисковых систем, таких как Google, для поиска информации о различных видах беспозвоночных, их характеристиках, особенностях поведения, местах обитания и других аспектах позволяет расширить знания и лучше понять мир беспозвоночных.

2. Онлайн-ресурсы: в специализированных сайтах и онлайн-ресурсах по зоологии беспозвоночных можно найти информацию о классификации, анатомии, физиологии и экологии различных видов беспозвоночных. Некоторые из них также предлагают интерактивные уроки, тесты и игры для углубленного изучения материала.

3. Просмотр видеоуроков и лекций по зоологии беспозвоночных на платформах, таких как YouTube или образовательных сайтах, дают возможность визуализировать различные объекты, включая микроскопические, изучать особенности их строения, развития, образа жизни, а также наблюдать поведение беспозвоночных в естественной среде, что способствует лучшему усвоению материала.

4. Онлайн-курсы по зоологии беспозвоночных на специализированных платформах, таких как Coursera, edX или Udemu предлагают структурированный материал, задания, тесты и возможность общения с преподавателями и другими студентами.

5. Социальные сети и форумы: группы и сообщества по зоологии беспозвоночных в социальных сетях или на специализированных форумах обеспечивают общение с единомышленниками, обсуждение интересных вопросов и обмен опытом и способствуют углублению знаний и навыков.

Ниже приведены несколько рекомендуемых интернет-сайтов для изучения зоологии беспозвоночных:

1. Encyclopedia of Life (EOL) (<https://eol.org/>) – это онлайн-платформа, которая предоставляет информацию о разнообразии жизни на Земле, включая беспозвоночных. Здесь даны описания представителей беспозвоночных животных, их фотографии, карты распространения и другую полезную информацию.

2. BugGuide (<https://bugguide.net/>) – этот сайт специализируется на насекомых и других беспозвоночных животных. Здесь можно найти идентификационные ключи, фотографии и обсуждения различных видов.

3. Smithsonian National Museum of Natural History - Department of Invertebrate Zoology (<https://invertebrates.si.edu/>) – этот сайт предоставляет доступ к коллекциям беспозвоночных животных в Смитсоновском музее естественной истории. Здесь можно получить информацию о различных группах беспозвоночных животных и их классификации.

4. ARKive (<https://www.arkive.org/>) – этот сайт предлагает архив изображений, видео и фактов о различных видах животных, включая большое количество беспозвоночных. Здесь можно найти красочные фотографии и интересные факты о разнообразии животного мира.

5. Animal Diversity Web (<https://animaldiversity.org/>) – этот сайт предоставляет обширную информацию о различных видах животных, в том числе беспозвоночных. Здесь можно найти описания видов, фотографии, звуковые записи и многое другое.

Использование этих интернет-ресурсов поможет расширить знания о мире беспозвоночных и сделает процесс изучения зоологии более увлекательным и информативным.

Цифровые методы обучения – это методы обучения, основанные на использовании цифровых технологий и компьютерных алгоритмов. Они позволяют создавать интерактивные учебные материалы, проводить онлайн-курсы и тренинги, а также оценивать знания и навыки студентов.

Некоторые из цифровых методов обучения включают в себя:

1. Электронные учебники: цифровые версии учебников с интерактивными элементами, такими как видео, аудио и тесты.

2. Онлайн-курсы: курсы, которые можно проходить удаленно через интернет, с помощью видеоуроков, тестов и домашних заданий.

3. Виртуальные классы: онлайн-платформы для проведения виртуальных уроков с использованием видеоконференций и интерактивных инструментов.

4. Игровые технологии: использование игровых элементов для обучения и мотивации студентов.

5. Аналитика обучения: методы для сбора и анализа данных об обучении студентов, такие как оценки, прогресс и активность на курсе.

Цифровые методы обучения позволяют создавать более эффективные и интерактивные учебные материалы, повышать мотивацию студентов и улучшать качество обучения. Они также позволяют расширять доступность образования и улучшать его доступность для всех.

Виртуальные лаборатории могут быть отличным инструментом при изучении зоологии беспозвоночных, так как они позволяют студентам проводить эксперименты, наблюдения и анализы в виртуальной среде. Вот несколько способов, как можно использовать виртуальные лаборатории при изучении зоологии беспозвоночных:

1. Идентификация видов: виртуальные лаборатории могут предоставить студентам возможность изучить различные виды беспозвоночных, их характеристики, особенности строения и биологии. С помощью интерактивных моделей и симуляций можно углубленно изучить строение тела, систему органов и циклы развития различных видов беспозвоночных.

2. Экологические взаимодействия: в виртуальной лаборатории можно моделировать экологические взаимодействия между беспозвоночными и другими организмами, изучать пищевые цепи, взаимодействие с окружающей средой и влияние человеческой деятельности на биоразнообразие.

3. Эксперименты и наблюдения: с помощью виртуальных лабораторий студенты могут проводить различные эксперименты и наблюдения над беспозвоночными, например, изучать их поведение, реакции на различные условия среды, размножение и другие аспекты их жизнедеятельности.

4. Симуляции: виртуальные симуляции позволяют студентам наблюдать процессы, которые сложно или невозможно наблюдать в реальной жизни, такие как развитие эмбриона беспозвоночного, взаимодействие генетических факторов и окружающей среды на фенотип организма и другие.

Использование виртуальных лабораторий при изучении зоологии беспозвоночных может обогатить образовательный процесс, позволяя студентам получить практические навыки и глубже понять мир беспозвоночных без необходимости физического присутствия в лаборатории.

Электронные учебники при изучении зоологии беспозвоночных могут быть очень полезными, так как они предоставляют студентам доступ к информации, изображениям, анимациям и интерактивным материалам, которые помогут им лучше понять разнообразие беспозвоночных и основные принципы их биологии. Вот некоторые преимущества использования электронных учебников при изучении зоологии беспозвоночных:

1. Интерактивные материалы: электронные учебники могут содержать интерактивные диаграммы, анимации, видео и симуляции, которые помогут студентам лучше понять анатомию, физиологию и биологию различных видов беспозвоночных.

2. Обновляемость: электронные учебники могут легко обновляться и дополняться новыми данными и исследованиями, что позволяет студентам получать актуальную информацию о последних открытиях в области зоологии беспозвоночных.

3. Удобство доступа: студенты могут иметь доступ к электронным учебникам в любое время и из любого места, что делает процесс обучения более гибким и удобным.

4. Визуальные материалы: электронные учебники могут содержать большое количество изображений, фотографий и видеоматериалов, которые помогут студентам лучше представить себе различные виды беспозвоночных и их особенности.

5. Интерактивные задания: электронные учебники могут включать интерактивные задания, тесты и викторины, которые помогут студентам проверить свои знания и усвоить изученный материал.

Использование электронных учебников при изучении зоологии беспозвоночных может значительно обогатить образовательный процесс и сделать его более интересным и эффективным для студентов.

Создание онлайн тестов по зоологии беспозвоночных может быть интересным и эффективным способом проверить знания студентов или просто провести интересную викторину для любителей природы. Вот несколько шагов, которые помогут вам создать такие тесты:

1. Выбор платформы: в интернете представлены большое количество платформ по созданию и проведению тестов, такие как Google Forms, Quizizz, Kahoot, Quizlet и другие. Они предлагают различные функции для создания и проведения тестов.

2. Определение целей теста: прежде чем начать создание теста, нужно

определить цели и задачи, которые необходимо решить. Например, поставить целью изучить определённую группу животных, либо таксонометрию животных, либо особенности строения, развития и т.д.

3. Создание вопросов: возможно разработать разнообразные формы проведения тестов, включая вопросы с одним правильным ответом, с множественным выбором, на соответствие, открытые вопросы и т. д.

4. Добавление изображений и видео: для более интересного и наглядного теста можно добавить изображения или видео беспозвоночных животных к вопросам.

5. Проверка теста: перед публикацией теста необходимо убедиться, что все вопросы сформулированы правильно и не содержат ошибок.

6. Проведение теста: для проведения теста его нужно разместить на выбранной платформе и пригласить участников пройти его. При этом можно установить время на прохождение теста или провести его в формате онлайн-викторины.

7. Анализ результатов: после завершения теста на основе результатов тестирования необходимо проанализировать результаты, чтобы оценить уровень знаний участников и выявить слабые места, которые можно улучшить.

Создание онлайн тестов по зоологии беспозвоночных поможет стимулировать интерес к изучению этой области науки и даёт возможность участникам проверить свои знания.

Quizlet – это мощный инструмент, который может значительно облегчить процесс изучения курса зоологии беспозвоночных. Зоология беспозвоночных – это обширная наука, изучающая разнообразных животных без позвоночного столба, таких как насекомые, моллюски, черви и другие. В этой статье мы рассмотрим, как можно эффективно применять Quizlet для улучшения понимания и запоминания материала по зоологии беспозвоночных.

1. Создание наборов карточек:

Одним из основных способов использования Quizlet при изучении зоологии беспозвоночных является создание наборов карточек с терминами, определениями и характеристиками различных видов беспозвоночных. Например, можно создать карточки с названиями классов беспозвоночных, их основными характеристиками, а также изображениями для лучшего запоминания.

2. Режим изучения:

Quizlet предлагает режим изучения, который поможет вам повторить материал и запомнить его более эффективно. В этом режиме можно просматривать карточки, проверять свои знания и повторять материал до тех пор, пока он не усвоится полностью.

3. Тесты и игры:

На Quizlet также доступны различные тесты и игры, которые помогут проверить знания и улучшить понимание материала по зоологии беспозвоночных. При прохождении теста можно оценить свой прогресс и выявить слабые места, которые нужно дополнительно изучить.

4. Изучение по картинкам:

Функция изучения по картинкам на Quizlet позволяет лучше запоминать внешний вид различных видов беспозвоночных. Для этого необходимо добавлять изображения к карточкам или использовать готовые наборы с картинками для лучшего визуального запоминания.

5. Обмен материалами и сотрудничество:

Присоединившись к группе на Quizlet или создав свою собственную группу, можно обмениваться материалами, задавать вопросы другим студентам и учиться вместе с ними. Это поможет расширить свои знания и подготовиться к успешной сдаче экзамена по зоологии беспозвоночных.

Таким образом, применение Quizlet при изучении курса зоологии беспозвоночных может значительно улучшить понимание и запоминание материала. Используя различные функции Quizlet можно повысить эффективность изучения зоологии беспозвоночных и достичь успеха в обучении.

Для дополнительного изучения курса зоологии беспозвоночных и использования Quizlet в качестве инструмента помощи можно обратиться к следующим источникам:

1. Учебники по зоологии беспозвоночных: можно использовать учебники, рекомендованные преподавателями, или книги по зоологии беспозвоночных в библиотеке или онлайн-учебники. Такие учебники содержат основные термины, определения и характеристики различных видов беспозвоночных, которые можно использовать для создания наборов карточек на Quizlet.

2. Онлайн-ресурсы и сайты по зоологии: можно изучать материалы, предоставленные специализированными сайтами и онлайн-ресурсами по зоологии беспозвоночных. Такие ресурсы могут содержать дополнительную информацию, изображения и видео, которые помогут лучше понять и запомнить материал.

3. Видеоуроки и лекции: можно просматривать видеоуроки и лекции по зоологии беспозвоночных на платформах, таких как YouTube или специализированные образовательные сайты. Видеоматериалы могут помочь визуализировать информацию и улучшить понимание материала.

4. Научные статьи и публикации: можно читать научные статьи и публикации по зоологии беспозвоночных для получения более глубокого понимания материала и последних научных открытий в этой области.

5. Преподаватели и коллеги: можно получить информацию от преподавателей, коллег или других студентов, изучающих зоологию беспозвоночных, чтобы обсудить темы, задать вопросы и обменяться полезной информацией.

Использование указанных источников в сочетании с Quizlet обеспечит эффективное изучение курса зоологии беспозвоночных и достижение успеха в обучении.

Использованная литература

1. Абидова С. А. Положительные аспекты, тенденции и особенности высшего образования в цифровом обществе// Республиканская научнопрактическая конференция «Трансформация высшего образования в условиях цифровых технологий», - Ташкент, 23- 24 ноября, 2023 год С. 153-157.

2. Abidova S. A. Scientific and Pedagogical Aspects of Improving the Methodology of Teaching the Course “Invertebrate Zoology” Based on the Digitalization of Education // World Journal of Agriculture and Urbanization Volume: 01 | No: 3 | September, 2022 – P. 1-4

3. Захарова И.Г. «Информационные технологии в образовании», М, Издательский центр Академия, 2005 г - 192 с.

4. Рузакова Маргарита Вячеславовна Цифровые технологии в преподавании биологии Научная статья 2021 https://ya-uchitel.ru/load/blogi/cifrovyykh_tekhnologiy_v_prepodavanii_biologii/489-1-0-19735

Венера ЖАМЕДИНОВА,

старший преподаватель кафедры русского языка и литературы негосударственного образовательного учреждения Alfraganus University, г. Ташкент.

ЗООНИМЫ И ОРНИТОНИМЫ В ПАРЕМИЯХ О ТРУДЕ РАЗНОСИСТЕМНЫХ ЯЗЫКОВ (НА МАТЕРИАЛЕ РУССКОГО, УЗБЕКСКОГО, КАЗАХСКОГО И КАРАКАЛПАКСКОГО ЯЗЫКОВ)

Annotatsiya

Ushbu maqolada rus, o'zbek, qozoq va Qoraqalpoq tillarining maqol va matallarida zoonim va ornitonimlarning ishlatilishining semantik xususiyati ko'rib chiqilgan. Bu leksik materiallarning barchasi taqqoslanayotgan tillarning har birining va xususan boyligidir. Ushbu tillar tarkibiy dizayn rolini o'ynaydigan turli xil lingvistik usullar va vositalardan foydalanish bilan tavsiflanadi.

Tayanch so'zlar. Zoonimlar, ornitonimlar, semantika, maqol va matallar, kuchma ma'nolar, paremiologik birliklar.

В данной статье рассмотрена семантическая особенность использования зоонимов и орнитонимов в пословицах и поговорках русского, узбекского, казахского и каракалпакского языков. Весь этот лексический материал является богатством каждого и в частности сопоставляемых языков. Для этих языков характерно применение различных лингвистических способов и средств, которые играют роль структурного оформления.

Ключевые слова. Зоонимы, орнитонимы, семантика, пословицы и поговорки, переносные значения, паремиологические единицы.

This article discusses the semantic feature of the use of zoonyms and ornithonyms in proverbs and sayings of the Russian, Uzbek, Kazakh and Karakalpak languages. All this lexical material is the wealth of each and in particular comparable languages. These languages are characterized by the use of various linguistic methods and means that play the role of structural design.

Key words. Zoonyms, ornithonyms, semantics, proverbs and sayings, figurative meanings, paremiological units.

Сопоставительному анализу паремиологических единиц разных языков уделяется большое внимание, поскольку он помогает определить результат коллективного опыта, синтез коллективного мышления, назидательного характера, здравый смысл и нравственные интересы народа.

Сопоставительное изучение паремиологии представляет огромный интерес для исследования общих и отличительных признаков сопоставляемых языков.

Актуальным для современной контрастивной лингвистики является сопоставительное изучение паремиологических единиц в разносистемных языках, которыми являются русский, узбекский, казахский и каракалпакский языки.

Во многих языках мира зоонимы и орнитонимы употребляются для образной характеристики людей, живых существ, иногда предметов.

Зоонимы и орнитонимы основываются на реальных (объективных) или мнимых (субъективных) качествах животных, насекомых и птиц, которыми их наделил народ.

Эти переносно-содержательные признаки в структуре языковых единиц трансформируются в «семантическую мотивированность» зоосемизмов.

Образование переносных значений зоонимов и орнитонимов – это активно развивающийся семантический процесс. Перенос названия животного на человека часто и продуктивно используется в повседневной речи и жизни людей. О подмене простых номинаций человека писал Г.Е. Крейдлин: «Оказалось, что в доме, в котором я соизволю числиться жильцом, живут «коровы», «подколотые змеи», «сазаны», «крокодилы» и всякие иные представители животного мира. Таким образом, оказалось, что и окружающая нас действительность густо населена фауной».

Зоонимическая лексика широко представлена в паремиологических единицах русского, узбекского, казахского и каракалпакского языков в силу широкой популярности в народе животных и птиц.

Из области семасиологии пословице свойственна специфическая функция – обобщающее-символизирующая, поэтическая, синтезирующая номинативную и эмотивную функцию.

Паремиологические единицы имеют цель оценить положительные качества человека посредством сравнения его с предметом, имеющим отрицательные и положительные свойства.

В качестве предмета сравнения могут выступать различные концепты живой и неживой природы. «Сам факт обозначения человека через его сравнение с животным/артефактом создает образную номинацию, сопровождаемую положительной или отрицательной коннотацией».

Пословицы и поговорки с зоонимами и орнитонимами являются одной из самых характерных групп паремиологического фонда сравниваемых языков. В пословицах и поговорках подчеркивается большая роль животных в жизни человека, так как они имеют непосредственное отношение к труду и являются прямыми участниками трудовой деятельности человека, а также и его основными исполнителями.

Зоонимы и орнитонимы обладают разной частотностью употребления. Если образы лошади, коня, осла, собаки, волка являются частотными в пословицах разных народов, то образы верблюда, свиньи, медведя, кошки являются нечастотными.

Число пословиц и поговорок с положительной оценкой в исследуемом материале гораздо меньше, чем с отрицательной.

В языках и национальных культурах содержательный признак «отношение человека к труду» входит в ряд основополагающих абстрактных понятий, имеющих непосредственное отношение к жизни людей.

В пословицах и поговорках исследуемых языков есть такие зоонимы, в которых встречаются одинаковые характеристики (волк, собака, лошадь, конь, осел, свинья), с именами которых ассоциируется такая черта человека, как «трудолюбие». Особое внимание в паремиях трех языков, кроме русского, привлекает высокая частотность употребления компонента осёл, верблюды. Например, рус.: Без собаки зайца не поймает; Волка ноги кормят; Как медведь в лесу дуги гнёт; И козлу недосуг: надо лошадей на водопой провожать; Охочая лошадка всю поклажу везет; Люблю сивка за обычай: кряхтит, да везет; Понурая свинка глубок корень роет; Конь с запинкой да мужик с заминкой не надорвутся; узб.: От — йигитнинг қаноти (Лошадь - крылья джигита); Эшакнинг меҳнати ҳалол, ғўшти ҳаром (Мясо ишака поганое, но труд его — честный); От бошига иш тушса сувлиқ билан сув ичар, эр бошига иш тушса этик билан сув кечар (Если лошади выпадет нужда, будет

пить удилами, если мужчине выпадет нужда, в сапогах перейдет вброд); Эшак иши билан кучли, тўнғиз — тиши билан (Осёл силен своим трудом, кабан силен своими зубами); Қармоқ солган қаримас, арғумоқ минган ҳоримас (Кто с удочкой — не стареет, кто на скакуне — не устаёт); Туяга янтоқ керак бўлса бўйнини чўзади (Захочется верблюду колючки — шею протянет); Бўрини оёғи боқади (Волка ноги кормят); каз.: Қойшыны таяғы асырайды, қасқырды аяғы асырайды (Волка ноги кормят, чабана — его палка); Атан тўйе жүк астында қартаяр (Верблюд под выюком старится); кк.: Ийттиң мойнына алтын қарғы байласаң да, ийт жумысын ислеиди (Даже если надеть золотой ошейник, собака будет выполнять свою работу); Ешек минген еңбегин минеди (Оседлавший осла, «оседлает» и труд); Ешектің ети ҳарам, күши ҳадал (Мясо ишака поганое, но труд его — честный); Тўйеге жантақ керек болса, мойын созады (Захочется верблюду колючки — шею протянет); Тутып алсаң сазанды, толтырасаң қазанды (Поймаешь сазана, наполнишь казан).

Реализация принципа ценностной идеализации трудолюбия прослеживается и в других зооморфных метафорах, образованных от наименований насекомых. Например, в русском языке зоонимы «муравей», «пчела» чаще имеет положительную коннотацию и используется в качестве образа трудолюбивого человека: Муравей не велик, а горы копают; Муравьи да пчелы артелями живут, и работа спора; Пчела трудится — для Бога свеча пригодится; Мала пчела, да и та работает; Не на себя пчела работает; Подле пчелки — в медок, а подле жука — в навоз.

Для узбекского, казахского и каракалпакского языков не характерно использование зоонимов «муравей» и «пчела» в качестве обозначений трудолюбивого человека, тогда как в русских поговорках частотность употребления вышеназванных метафор велика.

В анималистических пословицах и поговорках высмеивается лень, праздность, безделье, неумение трудиться. Отсутствие чувства ответственности трактуется в пословицах как корень зла и источник всевозможных бедствий. Все элементы поговорок подчиняются их главной задаче — раскрыть мысль полнее, точнее и ярче. Например, рус.: Ленивой лошади и хвост в тягость; Дело без конца — что лошадь без хвоста; Чтобы рыбку съесть, надо в воду лезть; Сонливая кошка мышей не ловит; Коровка бочок нагрела; У нас еще и конь не валялся (т.е. дело и не начато); Лакома кошка до рыбки, да в воду лезть не хочется; Нам бы лошадка ружье везла, а мы бы за ней и пеши шли; Через низкое прясло и овца прыгает; Отчего кот гладок? — Поел да и на бок; узб.: Ит итга буюрса, ит куйруғига буюради (Собака поручит дело собаке, а та — своему хвосту); Туянинг юки енгил бўлса, ётагон бўлади (Если у верблюда легкая поклажа, ему захочется лечь); Тоғ такаси тик турса, оч қолади (Горный козёл будет стоять, останется голодным); Текинга мушук офтобга чиқмайди (За даром и кошка не выйдет на солнце); Ер қаттиқ бўлса, хўкиз хўкиздан кўради (Если земля тверда, вол винит вола); Бўридан қурққан тўқайга кирмас (Волков бояться — в лес не ходить); каз.: Бұқаның арамзасы бұзау арасында жүреді (Ленивый бык с телятами пасется); Есектің жүгі жеңіл болса, жатаған болады (Когда груз легкий, ишак часто ложится); Өлген сиыр сүтті еді (У коровы той, что пала, молока было немало); кк.: Жери қатты болса, өгіз өгізден көреді (Если земля твёрда, вол винит вола); Атына күши жетпеген, арысын төбелейди (У кого не хватает силы на лошадь, бьёт его по оглоблям); Шегирткеден қорыққан егин екпес (Боящийся кузнечика — не сеет); Көп түйели

киси қырға шығады, бир түйели киси несине шығады (Имеющий много верблюдов достигнет высот, чего же достигнет имеющий одного верблюда); Ешектің жүгі жеңіл болса, жатаған келеди (Когда груз легкий, ишак часто ложится).

Представление о птицах как о человеческих душах распространено по всему миру как воплощение божества, предсказаний, бессмертия и радости. В представлениях людей птицы – это воплощение мудрости, интеллекта и молниеносности мысли. Названия птиц (орнитонимы) представляют большой интерес во всех исследуемых языках с точки зрения этимологии. Например, рус.: Ранние пташки росу пьют, а поздние — слезы льют; Ранняя птичка носок прочищает, а поздняя глаза продирает; Всякая птица своим клювом сыта; Дело не сокол, но улететь может; Ягнёнка хвалят весной, а курицу – осенью; Цыплят по осени считают; Ложись с курами, вставай с петухом. Соловья баснями не кормят; Ласточка день начинает, а соловей кончает; Не велика птица - синица, да умница; Пой лучше хорошо щеглом, чем худо соловьем; Прилетела бы чайка, а весна будет; Журавль ходит по болоту, нанимается на работу; Не ударишь в дудку, не налетит и перепел; Мастеровой, что курица: что ступит, то и клюнет (и стукнет); узб.: Қарғанинг хунари бўлса, тезак емасти (Если бы у вороны было ремесло, она не ела бы помёт); Мақтанма ғоз, хунаринг оз! (Не кичись, гусь, не велико твое искусство! (ремесло); Қўл билан берганга қуш тўймас (Пока сам не будешь зарабатывать – не прокормишься); Чумчуқ сўйса ҳам қассоб сўйсин (Даже воробья, и то должен резать мясник (Каждый должен заниматься своим делом); Жўжани кузда сана (Цыплят осенью считай); каз.:Тары болса, тауық табылады (Было бы пшено, а куры сами прибегут); кк.: Кимнің тарысы писсе, соның тауығы (Было бы пшено, а куры найдутся).

Функционируя в речи, зоонимы и орнитонимы помогают в описании человека, его внешнего вида, физических качеств, черт характера, интеллекта. При этом обнаруживаются некоторые сходные коннотации одних и тех же зоонимов в разных языках.

Во всех сравниваемых нами языках сравнения и метафоры с названиями животных – это результат длительного проживания человека на одной территории с теми или иными животными, изучения их облика, повадок, опыта взаимодействия с ними.

Из произведенного семантического анализа пословиц и поговорок русского, узбекского, казахского и каракалпакского языков видно, что в них использованы красочные образы и сравнения, они богаты иронией и тонкими наблюдениями. Весь этот лексический материал является богатством каждого и в частности сопоставляемых языков.

Сопоставление семантических пространств разных языков позволяет увидеть общечеловеческие универсалии в отражении окружающего мира, выявить специфическое, национальное, а затем групповое и индивидуальное в построении концептов и их структурировании.

Сравнительный анализ паремиологических единиц исследуемых языков представляет интерес и способствует выявлению их общих и дифференциальных черт, глубокому проникновению в культуру их носителей, этноса и лучшему межкультурному взаимодействию и взаимопониманию.

Зоонимы и орнитонимы в паремиях о труде русского, узбекского, казахского и каракалпакского языков

	Рус.	Узб.	Каз.	Кк.	Колич.
лошадь/конь	12	3	3	3	21
осёл(ишак)	-	4	1	3	8
корова/бык	2	5	9	1	17
коза/козёл	3	2	-	1	6
овца(ягнёнок)	2	-	4	-	6
верблюд	-	3	1	2	6
собака	1	1	-	1	3
кошка	2	1	-	-	3
волк	2	2	1	-	5
медведь	3	-	-	-	3
заяц	1	-	-	-	1
лев	-	1	-	-	1
муравей (таракан, блоха, кузнечик)	5	-	-	1	6
пчела	4	-	-	-	4
птицы	13	5	1	1	20
рыбы	5	1	-	1	7
Всего					111

Использованная литература

1. Даль В.И. Пословицы русского народа: Сборник в 2-х т. – М.: Художественная литература. 1984. Т.1. – 383 с.; Т. II. – 399 с.
2. Карташкова Ф.И. Косвенная номинация в аспекте мыслительно языковой деятельности. Иваново: Изд-во ИГХТУ, 2003. 250 с.
3. Каракалпакские пословицы и поговорки. – Нукус: Каракалпакстан, 1989.- 63 с.
4. Крейдлин Г.Е. «Невербальная семиотика. Язык тела и естественный язык. –М., 2007.
5. Покровский М.М. Несколько вопросов из области семасиологии. -М.: Филологическое обозрение, 1959.
6. Тўрманжанов Ө. Қазак мақал-мәтелдері. –Алматы : Ана тілі, 1997. – 184 с.
7. O'zbek xalq maqollari (2-tomlik) / (Mas'ul muharrirlar: T. Mirzayev, B.Sarimsoqov). – Toshkent: Fan, 1987. T.1. - 368 b.; 1988. T.11. - 373 b.

Камила ЖУМАЕВА,

Преподаватель кафедры “Русского языка и литературы” негосударственного высшего образовательного учреждения Alfraganus University

ПРОБЛЕМА ЛЕКСИЧЕСКОЙ СОЧЕТАЕМОСТИ СЛОВ

Annotatsiya

Maqolada zamonaviy lingvistik semantikada yuzaga keladigan eng muhim masalalardan biri, matn yoki nutqdagi leksik elementlarning bog'lanish qonuniyatlarini o'rganish masalasi ko'rib chiqiladi. Ushbu muammo eng qiyin masalalardan biridir, chunki so'zlarning leksik va semantik muvofiqligi ko'p qirrali va mantiqiy usul bilan idrok etilishi qiyin va tilning etimologiyasi, shuningdek lingvistik o'zgarishlarni o'rganishni talab qiladi.

Tayanch so'zlar. Leksik moslik, leksik valentlik, frazeologik muvofiqlik, deetimologizatsiya, muvofiqlik turlari.

В статье рассматривается один из наиболее важных вопросов, возникающих в современной лингвистической семантике, вопрос об изучении закономерностей соединения лексических элементов в тексте или в речи. Данная проблема входит в разряд наиболее сложных, так как лексико-семантическая сочетаемость слов многогранна и трудна для восприятия логическим методом и требует исследования этимологии языка, а также лингвистических трансформаций.

Ключевые слова. лексическая сочетаемость, лексическая валентность, фразеологическая сочетаемость, деэтимологизация, типы сочетаемости.

The article deals with one of the most important issues arising in modern linguistic semantics, the question of studying the patterns of connection of lexical elements in text or speech. This problem is among the most difficult, since the lexical and semantic compatibility of words is multifaceted and difficult to perceive by a logical method and requires research on the etymology of language, as well as linguistic transformations.

Keywords. Lexical compatibility, lexical valence, phraseological compatibility, deethymologization, types of compatibility.

Лексическая сочетаемость слов является важным аспектом языкового анализа, который оказывает существенное влияние на точность и выразительность высказывания. Этот термин относится к способности слов объединяться в определенные лексические группы и образовывать стабильные словосочетания, которые согласованно передают определенные значения или идеи. Проблема лексической сочетаемости слов возникает в контексте выбора правильной комбинации слов для передачи конкретного смысла и стиля высказывания.

Один из основных аспектов проблемы лексической сочетаемости слов связан с их семантическими отношениями. Некоторые слова обладают более широкими или узкими значениями, что влияет на их способность сочетаться с другими словами. Например, слово «быстрый» может сочетаться со словами «автомобиль», «темп», «решение», что укажет на скорость в этих контекстах, но не будет корректно использоваться с выражением «быстрый кошмар», так как это нарушает устоявшиеся лексические сочетания.

Другим аспектом проблемы является стилистическая окраска использования

слов. Некоторые слова более уместны в формальных контекстах, в то время как другие лучше подходят для разговорной речи. Выбор слов и сочетаний для передачи информации зависит от жанра текста, целевой аудитории и целей коммуникации.

Следует отметить, что с развитием языка и появлением новых обстоятельств, некоторые сочетания слов могут утратить свою актуальность, а другие, наоборот, станут более распространенными. Это отражает динамику языка и его способность адаптироваться к изменяющимся условиям общения.

Для решения проблемы лексической сочетаемости слов важно обращать внимание на контекст, в котором они используются, учитывать семантические и стилистические особенности слов, а также следить за изменениями в языке и лексике. Исследование лексической сочетаемости слов способствует более точному и эффективному использованию языка как средства общения и выражения мыслей.

Проблема лексической сочетаемости слов в современной лингвистике представляет собой ключевой аспект исследований в области семантики и структуры языка. При изучении научной литературы по данной проблеме становится очевидным отсутствие универсального определения термина «лексическая сочетаемость», а также разнообразие подходов к этому понятию. Рассмотрим основные подходы к определению лексической сочетаемости слов.

Одним из ключевых аспектов является взаимосвязь между сочетаемостью слов и их значением. Сочетаемость слов тесно связана с пониманием значения слова, поскольку эта характеристика является лингвистическим маркером значения слова. Большое значение в этом контексте имеет концепция семантического согласования, которую разработал известный лингвист В.Г. Гак. Согласно этому закону, процесс сочетания слов происходит на основе общих семантических элементов, содержащихся в значениях слов, что создает основу для формирования лексической сочетаемости.

Важно отметить, что итеративная сема, которая представляет собой повторяющуюся семантическую единицу, играет значительную роль в законе семантического согласования. Любая сема может стать основой для формирования сочетаемости слов, если она обнаруживается в значениях различных лексических единиц. Таким образом, лексическая сочетаемость слов не только зависит от их значения, но также определяется наличием общих семантических компонентов.

Исследование проблемы лексической сочетаемости слов требует не только выявления различных подходов к ее определению, но и углубленного анализа семантических связей между словами, а также роли сем в формировании лексической сочетаемости. Это позволит лучше понять механизмы лексико-семантических сочетаний в языке и их влияние на языковую коммуникацию и понимание текстов.

Интегративность сем в словосочетании играет значительную роль в формировании семантической структуры предложения на уровне значений слов и их взаимосвязей. Этот аспект можно рассматривать как семантическое согласование, аналогичное грамматическому согласованию на уровне организации предложения. Согласно исследованиям А.А. Больших и М.В. Влавацкой, оказывают влияние на сочетаемость слов три ключевых фактора: грамматические свойства слова, его особенности и семантическое значение.

Грамматические свойства слова, такие как род, число, падеж и т.д., играют

важную роль в его сочетаемости с другими словами в предложении. Семантическое согласование, аналогичное грамматическому согласованию, подразумевает согласование значений слов в тексте, что способствует ясности и естественности высказывания.

Особенности слова также существенно влияют на его сочетаемость. Некоторые слова имеют ограничения в сочетаемости на основе своего значения или стилистических особенностей, что определяет их употребление в конкретных контекстах.

Семантическое значение слова играет ключевую роль в формировании смысла словосочетания и взаимосвязей между словами. Принимая во внимание значение каждого слова, говорящий строит свою речь, учитывая семантическое и грамматическое согласование.

Таким образом, грамматические свойства, особенности и семантическое значение слова совместно определяют его сочетаемость в тексте, обеспечивая гармоничное и правильное функционирование языковой системы и понимание текста. Важно учитывать все эти факторы при анализе лексической сочетаемости слов и их взаимодействии в рамках языковой коммуникации.

На основе этого авторы представляют свою классификацию типов сочетаемости слов [2, С. 603]:

1. Синтаксическую.
2. Семантическую.
3. Лексическую.
4. Фразеологическую и т.д.

Классификация типов сочетаемости слов, представленная авторами, включает различные аспекты взаимосвязей слов в тексте:

Синтаксическая сочетаемость отражает способность слов сочетаться друг с другом с точки зрения грамматических отношений в предложении. Этот тип сочетаемости определяет порядок слов, их форму, зависимость друг от друга в рамках структуры предложения.

Семантическая сочетаемость связана с значением слов и их способностью объединяться на основе смысловых соотношений. Этот аспект определяет, какие слова сочетаются на основе семантической близости или контрастности их значений.

Лексическая сочетаемость выражает способность слов объединяться на основе своих лексических характеристик. Это включает в себя устойчивые словосочетания, коллокации, а также особенности употребления слов в определенных контекстах.

Фразеологическая сочетаемость относится к сочетаемости слов внутри фразеологических оборотов, идиом, устойчивых выражений, которые являются частями устоявшихся выражений языка.

Эти типы сочетаемости слов обозначают различные аспекты их взаимодействия в рамках языковых структур и коммуникации. Понимание разнообразия сочетаемости слов помогает лингвистам и исследователям языка более глубоко исследовать механизмы функционирования языковой системы и выражения мыслей с помощью слов.

Классификация типов сочетаемости слов, предложенная А.А. Больших и М.В. Влавацкой, а также Н.З. Котеловой, учитывает различные аспекты их сочетаемости с точки зрения количества слов в предложении и степени свободы сочетаемости

[6, С. 28]. Лингвисты выделяют следующие типы:

1. Свободная сочетаемость. При свободной сочетаемости слова могут комбинироваться с различными другими словами без жестких ограничений. Этот тип сочетаемости предполагает широкий диапазон возможных комбинаций слов, что обеспечивает гибкость и разнообразие в выражении мыслей.

2. Широкая сочетаемость. Широкая сочетаемость означает, что слово может сочетаться с большим количеством других слов в рамках языковых конструкций. Этот тип подчеркивает разнообразие вариантов сочетания слов, что расширяет лексический потенциал языка.

3. Групповая сочетаемость. Групповая сочетаемость предполагает, что слова сочетаются внутри определенных словосочетаний или лексических групп, формируя стабильные комбинации с особым значением или функцией. Этот тип сочетаемости обычно связан с устойчивыми выражениями и коллокациями.

4. Узкая сочетаемость. Узкая сочетаемость подразумевает ограниченное количество слов, с которыми данное слово может сочетаться из-за семантических, грамматических или стилистических особенностей. Этот тип сочетаемости подчеркивает более ограниченный круг возможных комбинаций для определенного слова.

5. Связная (несвободная) сочетаемость. Согласно Н.З. Котеловой, связная сочетаемость указывает на более узкую группу слов, с которыми данное слово может сочетаться в рамках определенных контекстов. В отличие от свободной сочетаемости, несвободная (связная) сочетаемость подразумевает более жесткие ограничения на сочетаемость слов в тексте.

Изучение этих типов сочетаемости слов позволяет лучше понять механизмы и правила их сочетаемости, что имеет важное значение для анализа текстов, коммуникации и формирования собственной речи с учетом особенностей языка.

Согласно мнению Г.Н. Игнатюка, изучение истории языка является важным методом для исследования лексической сочетаемости слов. Помимо анализа синхронической структуры языка в настоящем времени, изучение истории языка позволяет понять, как сочетаемость слов формировалась и изменялась в течение времени.

С каждым этапом развития языка происходят изменения, как в семантике, так и в синтаксисе, что оказывает влияние на способы сочетания слов в словосочетаниях. Изучение истории языка позволяет отследить эволюцию лексической сочетаемости и выявить закономерности, тенденции и особенности формирования словосочетаний в разные исторические периоды.

Анализируя изменения в сочетаемости слов на разных этапах развития языка, лингвисты могут установить связи между историческими процессами и структурой языка. Это позволяет лучше понять механизмы формирования словосочетаний, их семантические и грамматические связи, а также влияние культурных, социальных и исторических факторов на лексическую сочетаемость.

Проблема лексической сочетаемости в диахроническом аспекте остается недостаточно исследованной. Однако, существует ряд выдающихся исследователей, которые внесли значительный вклад в изучение этого вопроса, среди которых можно выделить Г.Н. Игнатюка, В.Г. Гака, М.В. Конышеву и других.

Один из ключевых факторов, влияющих на лексическую сочетаемость слов, – это значение самих слов. Исходя из этого, логично предположить, что

изменения в значении слов имеют значительное воздействие на их сочетаемость. Исторические изменения в значении слов оказывают существенное влияние на способы, которыми они сочетаются друг с другом.

Для того чтобы понять процесс трансформации значений лексических единиц, необходимо выявить исторические причины изменений в семантике. Это позволяет лучше понять, как эволюция значения слов отражается на их сочетаемости и как смысловые изменения влияют на языковые конструкции.

Автор выделяет несколько типов трансформации значений слов в истории, а именно экстралингвистические и лингвистические. Экстралингвистические изменения связаны с внешними факторами, такими как социокультурные изменения, технологические достижения, исторические события и т. д., которые могут повлиять на значение слова. Лингвистические изменения связаны с внутренними сдвигами в языковой системе, например, семантическими сдвигами, переносами значений, метафорами и прочими явлениями, влияющими на значения слова.

Изучение типов трансформации значений слов в истории позволяет лучше понять процессы, лежащие в основе эволюции языка, и их влияние на лексическую сочетаемость слов. Это помогает увидеть, как значение слов формирует их использование в языке и как эти процессы связаны с изменениями в языковой системе в целом.

Кроме указанных процессов, в диахронии может происходить процесс деэтимологизации, т.е. утраты внутренней формы слова. Данный процесс понимается как разрушение изначальных этимологических связей, а также утрата в сознании носителей языка смысловой связи между этим словом и основой, от которой они были произведены. Примером такого явления могут являться слова русского языка «братъ» - «брак», «сердиться» - «сердце», «окно» - «око».

Помимо деэтимологизации, часто в языке может происходить процесс исчезновения семантической мотивированности слова, который выражается в утрате мотива наименования. Такого рода процесс может происходить между словами, когда между мотивирующим и мотивируемым словом носителем языка больше не чувствуется смысловая связь [4, С. 90].

Процесс изменения сочетаемости слов тесно связан с деэтимологизацией, которая представляет собой потерю внутренней структуры слова. Одним из существенных аспектов данного процесса является то, что мотивированное значение слова может сосуществовать с его базовым значением, не вытесняя его, и оба значения могут использоваться параллельно в данном языке.

Со временем может происходить утрата отдельных элементов в словосочетаниях или фразах, что приводит к формированию фразеологизмов. Этот процесс часто связан с изменениями в языке, эволюцией его структуры и использования, а также с культурными и социальными изменениями, которые отражаются в языке.

Различные факторы, такие как частота употребления словосочетания, изменения в семантике слов, контекстуальные особенности и культурные влияния, могут способствовать превращению словосочетаний в фразеологизмы. Эти изменения в сочетаемости слов отражают динамику развития языка и способы, которыми язык адаптируется к изменяющимся условиям и потребностям общества.

Изучение процессов деэтимологизации и формирования фразеологизмов позволяет лучше понять эволюцию лексической сочетаемости слов, влияние культурных и исторических факторов на язык, а также механизмы функционирования

языковых единиц в конкретной социокультурной среде.

Параллельно с термином «лексическая сочетаемость» в лингвистике существует термин «лексическая валентность», связанный с сочетаемостью. Некоторые учёные (В.С. Страхова, И.Г. Ольшанский, Л.Н. Засорина, В.П. Берков, С.М. Панкратова, Н.В. Коссек, Э. Косериу, М.Л. Ермилова и др.) разводят понятия «валентность» и «сочетаемость», полагая, что они являются принадлежностью языка и речи. Такого мнения придерживаются И.Г. Ольшанский, В.П. Берков, Л.Н. Засорина, С.М. Панкратова. Отдельные исследования разграничивают лексическую и грамматическую сочетаемость и исследуют их отдельно. К такому мнению приходят Н.В. Коссек, И.Г. Ольшанский, Э. Косериу.

Современная лингвистика не обладает универсальным определением термина «валентность». Однако, если говорить о сочетаемости или валентности фразеологической единицы, то это можно интерпретировать как ее способность сочетаться с определенными словами, группами слов или классами слов, а также способом их сочетания. В данном контексте подчеркивается, что речь идет не о сочетаемости отдельных лексем, а о сочетаемости различных категорий языковых единиц, таких как слова и фразеологизмы.

Это объясняет понимание валентности как более широкого понятия, охватывающего не только сочетаемость слов в контексте, но и взаимодействие фразеологических выражений с различными языковыми структурами. Таким образом, валентность фразеологических единиц направлена на анализ их способности сочетаться и взаимодействовать не только с отдельными словами, но и с другими языковыми элементами, создавая устойчивые выражения с уникальными свойствами.

Изучение валентности фразеологических единиц позволяет глубже понять их функционирование в языковой системе, механизмы их сочетаемости и взаимодействия с другими языковыми структурами. Это дает возможность лучше понять специфику фразеологизмов и их роль в коммуникации на разных уровнях языковой деятельности.

Использованная литература

1. Апресян Ю. Д. Избранные труды, том I. Лексическая семантика: 2-е и зд., испр. и доп. – М.: Школа «Языки русской культуры», Издательская фирма «Восточная литература» РАН, 1995. – VIII с., 472 с.
2. Больших А.А., Влавацкая М.В. Типы сочетаемости лексем в русском и английском языках // В сборнике: Наука. Технологии. Инновации. Сборник научных трудов в 9 частях. Под ред. Гадюкиной А.В., 2018. С. 603-606.
3. Ермилова М.Л. Лексическая и грамматическая сочетаемость фразеологических единиц современного русского языка. Диссертация на соискание ученой степени кандидата филологических наук. Санкт-Петербург, 1994. 210 с.
4. Жеребило Т.В. Словарь лингвистических терминов. Назрань: Пилигрим, 2010. 486 с.

Дилдора АБДУЛЛАЖОНОВА,

Андижанский государственный Педагогический институт Республика Узбекистан
доцент доктор философии по педагогическим наукам PhD кафедры "Методика
дошкольного образования"

Эввина ХАЙДАРОВА,

студентка факультета дошкольного образования Андижанского
государственного Педагогического института.

ОСОБЕННОСТИ ВОСПИТАНИЯ ДЕТЕЙ ШКОЛЬНОГО ВОЗРАСТА В НАЦИОНАЛЬНОМ ДУХЕ (Сравнительный анализ Республики Узбекистан и Кореи)

Annotatsiya

Maqolada xalq amaliy san'ati asarlari, xalq musiqa va raqslari, milliy xalq o'yinlari, an'analari, rassomlik san'ati milliy qadriyatlarimiz omili sifatida doimiy e'tiborda bo'ldi. Shu bois tarixiy, madaniy merosimizni asrab-avaylash, kelajak avlodlarga yetkazish bizning oliy burchimizdir. Mamlakatimizda mazkur vazifani amalga oshirish munosabati bilan qator chora-tadbirlar amalga oshirilmoqda. Ushbu jarayonlarni ushbu ishda ko'rib chiqiladi.

Tayanch so'zlar. Og'zaki ijod, an'analar, his-tuyg'ular, hayotiy tajriba, madaniy meros, tarixiy, munosabat.

В статье особое внимание уделялось произведениям народного искусства, народной музыке и танцам, Национальным народным играм, традициям, изобразительному искусству как факторам наших национальных ценностей. Поэтому наш высший долг-сохранить наше историческое, культурное наследие, передать его будущим поколениям. В связи с реализацией данной задачи в нашей стране осуществляется ряд мер. Эти процессы рассматриваются в данной работе.

Ключевые слова. Словесное творчество, традиции, эмоции, жизненный опыт.

The article paid special attention to works of folk art, folk music and dances, National folk games, traditions, fine arts as factors of our national values. Therefore, our highest duty is to preserve our historical and cultural heritage and pass it on to future generations. In connection with the implementation of this task, a number of measures are being implemented in our country. These processes are considered in this paper.

Key words. Creativity, creative abilities, development of creative abilities, great ancestors, spiritual heritage, imagination.

Детский сад не является частью общего образования в Южной Кореи. Родители отдают своих детей в частные дошкольные учреждения. В этих организациях обучение ведется на корейском, английском, а в некоторых только на английском языке.

Мы изучим зарубежный опыт развития ДОО и будем пользоваться этим на примере корейского государства.

В детский сад принимаются дети от 3 до 5 лет. Основная задача детского сада – создание условий для всестороннего развития семьи. Детские сады в основном предлагают уроки музыки, рисования и математики. В корейских детских садах

большое внимание уделяется формированию самостоятельности у детей.

Разница в возрасте детей может достигать 3 лет. Создание максимально благоприятных условий для работы педагогов, творческая свобода педагога, отсутствие масштабных отчётов, высокий социальный статус педагогов государственных детских садов, творческая среда, созданная для самовыражения детей, в том числе удобный дизайн и оснащение помещений даже до мельчайших деталей богатая литература и такие развивающие игры для них, как присутствие, поведение в обществе с раннего детства и воспитание навыков личной гигиены, составляют основу успеха корейской системы дошкольного образования. Еще один аспект, требующий особого внимания, заключается в том, что государство заботится о наиболее уязвимых слоях общества, малообеспеченных семьях и детях с ограниченными возможностями, и применяет к ним принцип приоритета при поступлении в детские сады, и по этой причине принципы инклюзивное образование в Корее заслуживает похвалы. Подписаны соглашения с Университетами Санмён и Университетами Чунг-Анг Республики Узбекистан, а также Национальным университетом Чоннам в целях развития сотрудничества с высшими учебными заведениями, специализирующимися на подготовке кадров для корейской системы образования и имеющими дошкольные образовательные учреждения.

Подписаны меморандумы о сотрудничестве с Национальным университетом). В рамках соглашений и меморандума предусмотрено сотрудничество по следующим направлениям: обмен опытом между студентами, научно-педагогическими и управленческими специалистами, меры, направленные на подготовку, переподготовку и повышение квалификации кадров, включая внедрение новейших программ и методов. проведение совместных исследований, конференций, выставок и семинаров, организация специальных совместных магистерских и докторских программ по подготовке специалистов дошкольного образования, а также создание экспериментальных детских садов по корейской системе в Узбекистане.

В ходе визита делегации Министерства дошкольного образования в Республику Корея были проведены встречи с престижными научно-исследовательскими институтами, специализирующимися в области раннего развития детей и системы дошкольного образования. В частности, 23 ноября 2017 года было подписано соглашение с Корейским институтом по изучению ухода за детьми и дошкольного образования (KICCE). В рамках соглашения будут проводиться совместные исследования в сотрудничестве с Министерством дошкольного образования и KICCE, реализовываться программы, направленные на обмен опытом посредством подготовки педагогических кадров, организовываться семинары и конференции. Кроме того, предусмотрена разработка стратегии развития системы дошкольного образования на основе сотрудничества, пересмотр образовательных программ и стандартов, внедрение образовательной статистики. В ходе встречи с Сеульским институтом содействия дошкольному образованию 22 ноября 2017 года совместные исследования, обмен опытом, создание совместных научно-практических исследовательских организаций, дающих возможность применять результаты научных исследований на практике, обучение - было договорились подписать соглашения о сотрудничестве в будущем относительно подготовки методических материалов.

В нашей республике создаются возможности для формирования содержания образования и национальной идеологии с учетом общечеловеческих ценностей и основ нашей национальной культуры. С этой целью реализуются труды народного устного творчества, педагогики, мыслителя, просвещенного педагога и учёных, обучая идеалам нравственности и нравственности в образовании. «Будущее начинается сегодня»³ — говорит наш мудрый народ. Будущая жизнь молодого поколения определяет критерий духовно - духовного процесса , делающего его человеческим . В связи с этим особенно важно повысить эффективность образования и довести его до уровня мировых требований, обогатить образование на основе передового опыта, проводить его на основе нового педагогического опыта народной музыки, основанного на устном творчестве, традициях. , обычаи воспитания зрелого поколения позволят им еще больше гордиться своим народом, усваивать восточные идеи и учения, применять их в будущем. Художественное, нравственное воспитание и развитие учащихся является одной из актуальных задач в наше время. Духовно зрелый человек сможет правильно оценить ценности нации и развивать ее дальше. Поэтому рост духовности общества создает условия для широкого использования ценностей и подготавливает почву для дальнейшего развития ценностей. На основе определения ценностей общечеловеческие ценности можно определить следующим образом. Универсальные ценности — это форма ценностей, связанная с этническими аспектами и характеристиками , важными для нации . Общечеловеческие ценности проявляются через образ жизни, историю, духовность и культуру нации. В процессе воспитания общечеловеческие ценности представляют собой социально-исторический феномен¹.

Духовные ценности – это философские и социальные понятия, возникающие в результате практического освоения окружающей человека среды. В процессе воспитания духовные ценности представляют собой социально-исторический феномен. В целом, целью воспитания современной молодежи в духе независимости является повышение эффективности образования и подъем экономического, социального и политического потенциала нашего общества. Достижение государственной независимости Республики Узбекистан открыло широкий путь для национального становления и развития образования и обучения. Теория национального образования использует для обоснования своих правил такие науки, как философия, литература, этика, эстетика, педагогика, психология . Национальное образование отражает суть внутренних жизненных связей и взаимоотношений. Сегодня необходимостью является воспитание творческих и талантливых студентов, а не только молодых людей, обладающих знаниями. В ходе школьного обучения национальное образование развивает различные способности учащихся².

Фольклор часто создают взрослые (алла), а в некоторых случаях дети сами ткут аллу, песни и игрушки по мотивам своих игрушек. Все это вместе способствует только хорошему образованию в умах учащихся. Связь детского фольклора с педагогикой начинается с самого начала. Дети искренне и открыто выражают свое счастье, тревогу, печаль, страх, удовлетворение или

¹ Мовлонова Р. и др. История и теория педагогики. - Т.: 2015. - Б.56.

² Долимов С. и др. Методика преподавания литературы. – Т.: Учитель, 2017. – Б.230. « Экономика я общество » № 12(115)-1 2023 www.iupr.ru 41

недовольство. Для детей этого возраста характерна неустойчивость своих эмоций, частая смена настроения, склонность к эмоциональному возбуждению, радость, печаль, гнев, страх кратковременны и интенсивны. По мере взросления молодые люди развивают способность контролировать свои эмоции и предотвращать их неприятные проявления. В начале третьего класса, благодаря возрастающим требованиям и влиянию правильно организованной учебно-воспитательной работы, у учащихся этого возраста развиваются такие качества, как добросовестность, исполнительность, организованность.

С помощью народных пословиц велико значение труда в формировании трудолюбия у учащихся. Помогая друг другу, когда дети занимаются самообслуживанием, изготавливая полезные для себя вещи, например, домики, коробки, принадлежности для счета, папки для тетрадей для обозначения мест учебы. Большое внимание следует уделять воспитанию добродетели. Например, уборка класса, работа во дворе школы, подметание спортивной площадки, подготовка полезных вещей для младших школьников и т. д. – это социальные и полезные задачи, которые могут выполнять ученики этого возраста. В целом ученики начальной школы постепенно начинают понимать, что их работа принесет пользу другим людям вокруг них. Это создает чувство гордости, радости и удовлетворения от своей работы. Собственно, именно эти чувства и следует укреплять в младших школьниках.

Использованная литература

1. Постановление Президента Республики Узбекистан от 24 мая 2017 года PQ-2995 “О мерах по дальнейшему совершенствованию системы сохранения, исследования и популяризации древних письменных источников”. // “Народное слово”, 2017, № 103 (6797).
2. Мирзиёев Ш.М. Новая стратегия Узбекистана. – Ташкент: Узбекистан, 2021. – 464 с.
3. Мовлонова Р. и др. История и теория педагогики. - Т.: 2015. - Б.56.
4. Авлоний А. Турецкая культура и мораль. – Т.: Учитель, 2016. – Б.62.
5. Долимов С. и др. Методика преподавания литературы. – Т.: Учитель, 2017. – Б.230. “ Экономика я общество ” № 12(115)-1 2023 www.iupr.ru 41
6. Maktabgacha yoshdagi bolalarni milliy ruhda tarbiyalashning ilmiy-metodik jihatlari. P.f.b.f.d (PhD). ... diss. avtoref. – N.: 2023. 27-b.
7. Джумабаев М. Узбекская и зарубежная детская литература. – Т.: Узбекистан, 2017. – С.157.
8. Джумабаев М. Узбекская детская литература. – Т.: Узбекистан, 2002. - Б.320.
9. Джумабаев М. Детская литература и фольклор. – Т.: 2016. – Б.225.
10. Крылов И. А. Ягненок с волком. – Т.: 2017. – Б.50.
11. Шин Бум - Идеальная литература, знания и либерализация, 2013.
12. Солдатова М.В. Современное российское корееведение. Справочное издание (Ч. 2. Биобиблиографический словарь современных российских корееведов). – М.: Первое марта, 2006. - С. 433-34.

Надежда ЦАЙ,

“Oriental University” негосударственное образовательное учреждение, магистрант

ПСИХОЛОГИЧЕСКИЕ ОСНОВЫ УПРАВЛЕНЧЕСКОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ РУКОВОДИТЕЛЕЙ СИСТЕМЫ ОБРАЗОВАНИЯ

Annotatsiya

Maqolada zamonaviy sharoitda ta'lim tizimi rahbarining boshqaruv faoliyatining psixologik asoslari, ta'limni boshqarish sohasidagi eng muhim muammolar, zamonaviy rahbarning pozitsiyasi, ijtimoiy-psixologik muhitga ta'sir qiluvchi omillar batafsil ko'rib chiqilgan. Shuningdek, jamoa, makro va mikro muhit, kommunikativ hatti-harakatlarning asosiy turlari, tashkilot faoliyatining funksiyalari, shaxsning ta'limdagi ehtiyojlari keltirilgan. Muallif boshqaruv sub'ekti va ob'ekti o'rtasidagi o'zaro ta'sirning psixologik xususiyatlariga, ularni optimallashtirish shartlariga, boshqaruv faoliyati samaradorligini ta'minlashga alohida e'tibor qaratgan.

Tayanch so'zlar. Boshqaruv faoliyati; psixologik asoslar; boshqaruv ob'ekti; zamonaviy sharoitlar; boshqaruv uslubi; ta'lim tashkilotini boshqarish jarayonini optimallashtirish; kommunikativ hatti-harakatlar; boshqaruv samaradorligi.

В статье подробно рассматриваются психологические основы управленческой деятельности руководителя системы образования в современных условиях, важнейшие проблем сферы управления образованием, позиции современного руководителя, факторы, влияющие на социально-психологический климат коллектива, макро и микросреды, основные типы коммуникативного поведения, функции организаторской деятельности и потребности личности в самореализации. Автором особое внимание при этом уделяется психологическим особенностям взаимодействия субъекта и объекта управления, условиям их оптимизации, обеспечивающим эффективность управленческой деятельности в целом.

Ключевые слова. Управленческая деятельность; психологические основы; руководитель; объект управления; современные условия; стиль управления; оптимизация процесса управления образовательной организацией; коммуникативное поведение; эффективность управления.

The article examines in detail the psychological foundations of the managerial activity of the head of the education system in modern conditions, the most important problems in the field of education management, the position of the modern leader, factors influencing the socio-psychological climate of the team, macro and microenvironments, the main types of communicative behavior, the functions of organizational activity and the needs of the individual in self-realization. The author pays special attention to the psychological characteristics of the interaction between the subject and the object of management, the conditions for their optimization, ensuring the effectiveness of management activities as a whole.

Key words. Management activities; psychological foundations; supervisor; control object; modern conditions; management style; optimization of the management process of an educational organization; communicative behavior; management efficiency.

Изменяющаяся социально-экономическая среда оказывают влияние на все институты жизни и, прежде всего на образование. Меняются целевые установки и соответственно происходят изменения в образовательных системах и методах управления ими. Отношения управления отличаются динамичностью, поэтому множество проблемных ситуаций, возникающих при этом в

образовательных организациях, могут быть разрешены только квалифицированными профессионалами.

На современном этапе развития, перед Узбекистаном стоят стратегические задачи, среди которых дальнейшее развитие системы образования как важнейшего фактора процветания страны, устойчивого роста экономики, обеспечения занятости населения.

Образование является государственным общественным институтом, поэтому образовательные организации создаются для выполнения конкретных целей и поэтому обязано выполнять современный социальный заказ – формирование и развитие человеческого потенциала страны. Выполнение данного заказа в новых экономических условиях предъявляет к руководителю образовательной организации повышенные требования.

В современном обществе образование является наиболее важным каналом вертикального перемещения людей из одного социального слоя в другой. Образовательному учреждению, действующему в условиях модернизации и конкурентного рынка, требуется эффективный менеджмент, поэтому, для них актуализировалась проблема подбора и подготовки квалифицированных управленцев.

Ситуации в образовательной системе Узбекистана, связанная с процессом модернизации, ставит в повестку дня совершенствования психологических основ управленческой деятельности руководителей, диагностических инструментариев, позволяющих оценивать уровень профессиональной готовности управленческого педагогического состава к реализации сложных задач, стоящих перед обновляющейся системой образования.

Последнее время наметился ряд тенденций, одна из которых состоит в появлении общеобразовательных учреждений различных видов, осуществляющих стратегию дифференцированного, вариативного образования. Своеобразие решаемых задач, нестандартность образовательного процесса в современных общеобразовательных учреждениях предъявляют к руководителю повышенные требования, изучению которых в отечественной психологии не было уделено достаточного внимания.

Анализ научной литературы по педагогике, менеджменту, психологии дают основание сделать вывод, что проблема компетенции, профессионализма руководителя образовательного учреждения изучалась отечественными педагогами и психологами. Однако целостного исследования педагого-психологических основ управленческой деятельности руководителя современного общеобразовательного учреждения проведено не было.

Под педагого-психологическими основами управленческой деятельности в работе понимается специфическая совокупность профессионально важных качеств (знаний, умений, личностных качеств) руководителя, обеспечивающих эффективную реализацию управленческой стратегии, целей, задач современного общеобразовательного учреждения. В условиях динамично обновляющегося образования, становления сети современных общеобразовательных учреждений важность такого исследования является очевидной.

Предметом нашего исследования менеджмента составляют педагого-психологические явления организаций. К ним относятся: Социально-психологический климат, общение, проблемы лидерства, мотивации труда, анализ трудовой деятельности и др. К наиболее интенсивно разрабатываемым задачам менеджмента

относятся психологический отбор, подготовка и переподготовка менеджеров. Нужно отметить, что в большинстве случаев руководитель рассматривается как должность, а не как профессия, поэтому система образования не направлена должным образом на подготовку руководителей-профессионалов. Психологические аспекты профессиональной подготовки менеджеров и повышения их квалификации остаются в центре внимания. Здесь особое значение придается совершенствованию стилей управления, общения, принятия решений.

При выборе собственного пути развития в этой области в Узбекистане, необходимо опираться на национально-культурные и исторические традиции нашей страны. Здесь было бы неразумным любое проявление крайностей в виде прямого заимствования того или иного из уже известных зарубежных подходов. Одним из важных современных требований к руководителю является его умение работать с людьми. По существу, это и есть его работа, которую он не может и не должен перепоручать кому-нибудь. Управленческая деятельность менеджера образования призвана систематизировать теоретические и методические разработки в области менеджмента и трансформировать их в технологию в условиях конкретной образовательной организации.

Таким образом, новая управленческая парадигма – это не приспособление руководителя к выполнению определенного функционала, а целостная система развития руководителя и профессиональной подготовки к управленческой деятельности. Это позволяет развить профессиональную компетентность руководителей и создать благоприятные управленческие условия для деятельности образовательных организаций и достижению качественного педагогического результата. Управление как менеджерская функция реализуется через выполнение ряда управленческих действий, получивших название функций управления: планирование, организация, координация, мотивация, контроль.

Изучение психологических аспектов управленческой деятельности призвано обеспечить психологическую подготовку руководителей системы образования, управленцев различных звеньев этой системы, сформировать или развить их психологическую управленческую культуру, создать необходимые предпосылки для теоретического понимания и практического применения важнейших проблем сферы управления, к числу которых следует отнести:

- знание информационных технологий и средств коммуникации, необходимых для управления персоналом;
- компетентность в отношении управления людьми, подбора и соответствующей подготовки специалистов, оптимизации формальных и неформальных взаимоотношений среди работников организации;
- умение оценивать собственную деятельность, делать адекватные выводы и повышать свою квалификацию исходя из требований текущего дня и прогнозируемых изменений;
- четкое представление о структурных особенностях организации, мотивах и механизмах поведения;
- понимание природы управленческих процессов;
- знание основ организационной структуры;
- четкое представление об основных принципах и стилях управления и руководства, а также о способах повышения эффективности управления.

Нами предпринята попытка рассмотреть наиболее важные, ключевые

психологические аспекты, учет и понимание которых позволит руководителям системы образования более эффективно и высокопрофессионально осуществлять управленческую деятельность.

К перспективным управленцам в системе образования относят руководителей с высоким уровнем нравственной культуры, ориентированных на личное достоинство педагогов, на овладение технологиями управления персоналом. В зависимости от того, насколько выражено внимание руководителя к этим факторам, выделяются следующие позиции:

1. «Позиция – авторитет и подчинение» – внимание к получению результата любой ценой.

2. «Позиция – дом отдыха» – преобладает внимание к человеческому фактору в ущерб выполнению поставленной задачи.

3. «Позиция – команда» – равнозначное внимание к обоим факторам, идеальный вариант исполнения роли руководителя, связан не только с психологическими факторами, но и с уровнем профессионализма руководителя.

4. «Позиция страха» – отсутствие внимания как к персоналу, так и к выполняемым мероприятиям.

5. «Позиция – организация» – невозможность определить управленческий приоритет.

Исследования показывают, что далеко не всегда официально установленные цели коллектива совпадают с тем направлением, которое, по мнению ряда его членов, должно быть главным. Порой обнаруживается, что цели, признанные официально как первостепенные, не воспринимаются в качестве таковых некоторыми работниками. Эффективность выполнения сотрудником должностных обязанностей обусловлена также и особенностями его самооценки собственного поведения в системе управления. Встречаются ситуации, когда субъективное понимание и оценка личностью отдельных элементов своей должностной роли не полностью соответствуют требованиям, предъявляемым со стороны коллег. Анализ особенностей понимания личностью своей должностной роли и самооценок ее ролевого поведения в сочетании с определенными корректирующими мероприятиями может быть использован с целью оптимизации управления. Для успешного выполнения организационных ролей необходимо не только знание и понимание официальных предписаний, но также и моральная готовность работника принять данную роль, и, наконец, его последующая активность. Только в этом случае официальные предписания подкрепляются соответствующими требованиями человека к самому себе. Особенно следует подчеркнуть значение ответственности как свойства личности, определяющего ее отношение к своим функциональным обязанностям в коллективе. Ответственность служит здесь средством внутреннего контроля (самоконтроля) и внутренней регуляции (саморегуляции) деятельности личности, которая выполняет должное по своему усмотрению, сознательно и добровольно. Ответственность личности всегда носит социальный характер, поскольку представляет собой ориентацию на исполнение определенных социальных требований, норм и образцов поведения в соответствии с ее местом в системе общественных отношений. Важной проблемой является воздействие выполняемых личностью социальных ролей на ее психологические особенности.

Исследования, проведенные зарубежными и отечественными психологами, наглядно демонстрируют, как свойства личности, сформировавшиеся в рамках

выполнения ею профессионально-функциональной роли, становятся чертой характера и начинают проявляться во всех других сферах жизнедеятельности данной личности. Важным показателем освоения той или иной профессионально-функциональной роли является состояние адаптированности личности к условиям профессиональной деятельности.

Важным условием профессионального становления педагога нового типа в системе современного образования и успешной реализации его профессионального жизненного пути является развитие креативности, а также создание соответствующих возможностей для эффективного выполнения каждым членом педагогического коллектива своих социальных ролей, определяемых особенностями профессиональной деятельности.

Современный управленец должен уметь диагностировать потребности и другие факторы, влияющие на желание работать лучше или вызывающие неудовлетворенность трудом; определять характеристики поведения педагогов; оценивать способы стимулирования трудовой деятельности и прогнозировать ее результаты в каждом отдельном учреждении.

В процессе совместной трудовой деятельности сотрудникам необходимо вступать в контакты друг с другом с целью координации своей деятельности. От уровня такой координации во многом зависит эффективность деятельности педагогического коллектива. В свою очередь, этот уровень есть величина, производная от той или иной степени психологической совместимости членов коллектива, которую можно кратко определить как способность членов коллектива к совместной деятельности, основанная на их оптимальном сочетании. При формировании и дальнейшей реорганизации структуры образовательного учреждения, комплектовании подразделений с целью оптимизации деятельности организации в целом необходимо учитывать не только индивидуальные психологические качества каждого человека, но и возможные эффекты, вызванные соединением данных людей. Психологическая совместимость может быть обусловлена как сходством каких-либо характеристик членов группы, так и их различием. В итоге это приводит к взаимодополняемости людей в условиях совместной образовательной деятельности, а сам педагогический коллектив представляет собой вполне определенную целостность. Роль психологически совместимых групп важна во всех без исключения сферах совместной человеческой деятельности. Наличие психологической совместимости членов коллектива способствует их лучшей срабатываемости и в итоге – большей эффективности профессиональной деятельности.

Характер руководства, проявляющийся в том или ином стиле взаимоотношений между официальным руководителем и подчиненными, также воздействует на социально-психологический климат трудового коллектива. Необходимо осознание руководителем того факта, что любой феномен психологии коллектива не может являться лишь простой суммой соответствующих психологических феноменов каждого отдельного члена коллектива, а выступает как новое качественное образование. Таким образом, для формирования того или иного социально-психологического климата коллектива имеют значение не столько психологические качества его членов, сколько эффект их сочетания. Уровень психологической совместимости членов производственного коллектива является фактором, обуславливающим в большей степени его климат. Резюмируя вышесказанное, выделим основные

факторы, влияющие на социально-психологический климат коллектива со стороны макро и микросреды.

Воздействия со стороны макросреды:

- характерные особенности современного этапа социально-экономического развития страны;
- деятельность организаций, руководящих данным образовательным учреждением, его органов управления и самоуправления, общественных организаций;
- связи образовательного учреждения с различными внешними организациями (партнерами и др.).

Воздействия со стороны микросреды:

- предметно-вещная сфера деятельности коллектива;
- сугубо социально-психологические факторы (специфика формальных и неформальных организационных связей в коллективе и соотношение между ними);
- стиль руководства коллективом;
- уровень психологической совместимости членов коллектива.

При рассмотрении социально-психологического климата трудового коллектива, в той или иной конкретной ситуации невозможно отнести какое либо влияние на него за счет только макросреды, либо только микросреды. Зависимость социально-психологического климата трудового коллектива от факторов его собственной микросреды всегда детерминирована макросредой.

Важным методологическим вопросом, возникающим в связи с задачей изучения социально-психологического климата, является определение его показателей, выражаемых в тех или иных единицах измерения. В качестве таких показателей выступают не только различные феномены психологии трудового коллектива, но и объективные результаты его жизнедеятельности. Прежде всего, отметим необходимость учитывать продуктивность деятельности коллектива, в целом, а также такие косвенные показатели, характеризующие его климат, как:

- 1) текучесть кадров;
- 2) состояние трудовой дисциплины;
- 3) уровень конфликтности.

Так, например, руководителю образовательной организации важно не только знать, но и учитывать в своей управленческой деятельности конфликтогенные факторы, заложенные в самой педагогической деятельности, нередко приводящие как к внутриличностным, так и к межличностным конфликтам в педагогическом коллективе.

Охарактеризуем кратко эти типы конфликтов:

1. Конфликты, обусловленные многообразием профессиональных обязанностей педагога (осознание невозможности одинаково хорошо выполнить все свои дела может привести добросовестного педагога к внутреннему конфликту, к потере уверенности в себе, разочарованию в профессии; такой конфликт является следствием плохой организации труда педагога; его преодоление возможно путем выбора главных, но в то же время реальных задач и рациональных средств и методов их решения).

2. Конфликты, возникающие из-за различных ожиданий людей, оказывающих влияние на исполнение профессиональных обязанностей педагогом (работники органов образования, руководители образовательных учреждений, коллеги, обучающиеся, их родители – могут оспаривать выбор педагогом средств, методов,

форм обучения и воспитания, правильность выставления оценок учащимся и т.д.; наличие четкой педагогической позиции, высокая профессиональная культура могут помочь педагогу психологически грамотно преодолевать подобные конфликты).

3. Конфликты, возникающие из-за низкого престижа отдельных учебных дисциплин (в «ассортименте» любого образовательного учреждения есть так называемые «непрофильные» учебные дисциплины, которые нередко причисляют к «второстепенным» предметам, что является следствием преобладания сциентистской установки; в то же время престиж любой учебной дисциплины зависит в конечном счете от личности конкретного педагога и качества его профессиональной деятельности).

4. Конфликты, обусловленные несовпадением ценностей, которые педагог прививает обучаемым на своих занятиях, с теми ценностями, которые наблюдают обучающиеся вне стен учебного заведения (педагогу важно быть как в окружающем его социуме, так и в стенах образовательного учреждения, чтобы отстоять свою профессиональную позицию).

При решении различных задач, обусловленных спецификой профессиональной деятельности, люди ведут себя по-разному. Наблюдения показали, что можно выделить следующие основные типы коммуникативного поведения:

1) лидеры – люди, которые стремятся к лидерству и которые могут решать задачу, лишь подчиняя себе других членов группы;

2) индивидуалисты, пытающиеся решить задачу в одиночку;

3) конформисты, приспосабливающиеся к группе, легко подчиняющиеся приказам других ее членов;

4) коллективисты, которые стараются решить задачу совместными усилиями; они не только принимают предложения других членов группы, но и сами выступают с инициативой.

Решение проблемы оптимизации управленческой деятельности и в теоретическом, и в прикладном аспектах должно начинаться с изучения функций руководителя.

К функциям организаторской деятельности относят:

1) административную (предписание работы, координация индивидуальных действий и надзор за исполнением);

2) стратегическую (определение целей и выбор методов их достижения, планирование и прогнозирование);

3) экспертно-консультативную;

4) коммуникативно-регулирующую;

5) функцию представительства группы во внешней среде;

6) дисциплинарную;

7) воспитательную;

8) психотерапевтическую.

Действенным средством повышения эффективности управления является оптимальная регламентация работы руководителя на всех ее этапах. При этом отношение того или иного руководителя к своей должностной инструкции выступает в качестве показателя определенного уровня профессиональной культуры труда, характеризующего как отдельно взятого работника, так и образовательную организацию в целом. Знание и понимание руководителем всего круга своих обязанностей должно непременно сочетаться с его моральной готовностью к их выполнению.

Современный руководитель образовательного учреждения должен досконально разбираться не только и, быть может, не столько в социально-управленческой, сколько в психолого-педагогической терминологии. Навыки маркетинга, презентации, умелого применения технологий в условиях конкурентности функционирования образовательных учреждений, использования информационных банков данных, работы на компьютере, экологические и финансово-правовые знания, коммерческая смекалка стали не просто необходимыми в управленческой деятельности, а превратились в ее обоснованно важную и существенно значимую часть.

Переориентация образования на потребности личности в самореализации накладывает отпечаток буквально на все его стороны:

отбор содержания образования и воспитания – оно должно способствовать формированию потребности в саморазвитии и самовоспитании;

определение форм и методов работы – они должны помочь определить свои возможности и выйти на жизненные приоритеты и ценности;

трактовку принципов педагогического процесса – основными из которых должны стать: преемственность в образовании, фундаментальность, индивидуализация, гуманизация и гуманитаризация, интегративность содержания образования;

цели обучения и воспитания – цель двуедина, и двуединство заключается в необходимости обеспечить непрерывность в формировании и развитии личности обучаемого как целостности и непрерывность в повышении мастерства как отдельно взятого педагога, так и коллектива, в целом.

Переход человечества к информационному социуму, построенному на фундаменте знаний, обусловил значимые изменения во всей системе современного образования. Именно знания становятся сегодня тем актуальным и неоспоримым преимуществом отдельно взятого специалиста, трудового коллектива, общества в целом, а возможность управлять знаниями – основополагающим критерием конкурентоспособности сообщества профессионалов в целом и каждой организации в частности.

Использованная литература

1. Указ Президента Республики Узбекистан Ш.М.Мирзиёева “О стратегии действий по дальнейшему развитию Республики Узбекистан на 2017-2021 гг.”, от 2 февраля 2017 г., № УП-4947.

2. Указ Президента Республики Узбекистан “Об утверждении концепции развития системы высшего образования Республики Узбекистан до 2030 года”, от 8 октября 2019 г., № УП-5847.

3. Постановление Кабинета Министров Республики Узбекистан от 28.07.2016 г. N 244 “О внесении изменений и дополнения в постановление Кабинета Министров от 26 сентября 2012 года N 278 “О мерах по дальнейшему совершенствованию системы переподготовки и повышения квалификации педагогических кадров высших образовательных учреждений”

4. Гончаров М.А. Основы менеджмента в образовании: учебное пособие / М.А. Гончаров. – 3-е изд., стер. – М.: КНОРУС, 2016. – 476 с.

5. Захарова И. В. Маркетинг образовательных услуг / И.В. Захарова. – Ульяновск: УлГТУ, 2008. – 170 с.

6. Коротков Э.М. Управление качеством образования Учебное пособие для вузов. – 2-е изд. – М.: Академический Проект, 2007. – 320 с. – (Gaudeamus).

Otabek ZARIPOV,

Doctor of Philosophy (PhD), Associate Professor, Uzbekistan-Finland Pedagogical Institute, Department of Psychology

ABOUT THE PHYSICAL AND SPIRITUAL PERFECTION OF AN INDIVIDUAL

Annotatsiya

Insonning salomatligi va farovonligi, umrining davomiyligi, faol va munosib mehnati, yetukligi, jismoniy va ruhiy salomatligi har qachongidan ham muhim va dolzarb vazifalardir. Jamiyat taraqqiyotida shaxsning salomatligi uning rivojlanishi uchun katta ahamiyatga ega. Inson salomatligi nafaqat tananing ichki muhitiga, balki atrof-muhitga, mavjud ekologik omillarga va shaxslararo munosabatlarga ham bog'liq.

Tayanch so'zlar. Faoliyat, sog'liq, munosabat, individual, aqliy hayot, stress, depressiya, muammo, davolash, kuzatish, oila.

Здоровье и благополучие человека, продолжительность его жизни, активная и достойная работа, зрелость, его физическое и психическое здоровье являются более важными и неотложными задачами, чем когда-либо. В развитии общества здоровье личности имеет огромное значение для его развития. Здоровье человека зависит не только от внутренней среды организма, но и от окружающей среды, существующих экологических факторов и межличностных отношений.

Ключевые слова. Активность, здоровье, отношение, личность, психическая жизнь, стресс, депрессия, проблема, лечение, наблюдение, семья.

The health and well-being of a person, the length of his life, active and decent work, maturity, his physical and mental health are more important and urgent tasks than ever. In the development of society, the health of the individual is of great importance for its development. A person's health depends not only on the internal environment of the body, but also on the environment, existing environmental factors and interpersonal relationships.

Key words. Activity, health, attitude, individual, mental life, stress, depression, problem, treatment, observation, family.

The development of a person, his physical and mental health are more important and urgent tasks than ever. The health of a person - the issue of his physical and mental maturity occupies a worthy place among the issues that have interested humanity in all eras. A person's health depends not only on the internal environment of the body, but also on the environment, existing ecological factors and interpersonal relationships. In the development of a person, the main feature that distinguishes him from an animal is his thinking, intelligence, understanding and continuous movement towards his goal.

About this, Ibn Sina says, "Man exists because he has a purpose. He cannot stand outside of society. He limits himself in order to economize his means of living, and if there were no people unlike him in nature, he could perish. A person has such a unique feature that there are thoughts and ideas that are not related to that material world. In this way, it differs from other living creatures". It is necessary to be more spiritual than physical. In fact, medical psychology, which studies personal health, studies the psychology of the patient, because medicine, philosophy, and psychology have been interrelated since ancient times. We can see that the source of spiritual

forces is connected with the human brain in the opinions of all the philosophers who lived in BC. One such scientist, Abu Bakr al-Razi (865-925), wrote down the need to pay special attention to diet along with spiritual influence in the treatment of patients.

(980-1037) "Medical Laws" contains a number of thoughts on the physical and mental health of a person, medicine and psychology. Sigmund Freud created "Psychological catharsis (spiritual purification)" in patients. "Education should start from early childhood," said Ibn Sina. When raising a person, it is necessary not to raise children to be timid, sad or too masculine, parents should always feel what their children want and try to deliver that thing to the child, and keep them away from bad things. If these rules are followed, the child's mind Sharp, healthy growth of the body is ensured. The origin of many diseases depends on the nervous system, anger, fear, and strong contractions weaken the body and cause various diseases. Changes in a person's pulse occur during various emotional stress and nervous diseases. When treating a patient, it is necessary to take into account his personality. Ibn Sina deeply studied the teaching of Hippocrates about temperament and came to the following conclusion: in all vital processes, two opposite phenomena, namely "hot-cold" and "dry-moist", should be equal. If there is an imbalance between them, the client will suffer and diseases will start.

A person is exposed to stressful events in various life conditions, interpersonal social relations, experiences some diseases, paying great attention to mental factors in the development of diseases, and different course of the disease is observed. and moreover, it depends on who is treating him. If we define the concept of "client" in health psychology, because the concepts of temperament and client are close to each other, these words are not considered synonyms. We often meet the concept of "customer". In medical psychology, heat, cold, dryness and wetness factors are understood when the client is called. Therefore, the concept of "moistures" is used side by side. Rutubats are understood as the four types of fluids in the body - blood, bile (liver bile), bile (black bile) and phlegm (mucous fluid). The concept of humoral was invented by the Greeks. Based on this concept, Hippocrates created the theory of humidity in science and divided people into four categories, that is, the doctrine of temperament was born. If the balance between heat and cold in a person's body is disturbed, disease develops.

Since the 17th century, the experimental method has been used in medicine and great success has been achieved. Western scientists, using the achievements of the exact sciences correctly and objectively, proved the works of Ibn Sina through experiments and achieved great achievements. It creates a foundation for healing. In modern medical psychology, it has been proven that 60% of the diseases that a person experiences are related to the nervous system, because the source and place of influence of mental forces is the nerve, its over-exertion leads to various diseases, the whole human brain controls the activity of the body and is the source of the psyche. It has been determined that nerve centers receive information from internal organs through special long fibers and control their activity. The views about the unity of the human body and the psyche have now been fully confirmed due to the achievements of modern medicine, and the science called psychosomatic medicine was founded. is related to "6, proved that. Depression, epilepsy, consciousness disorders, hallucinations, delusions, thinking and memory disorders have been studied a lot in medical psychology, and their types have been distinguished. The great Eastern scholar Ismail Jurjani (1042-1136) also left us a great legacy. The scientist lived and worked in Khorezm and wrote several works on medicine. The work "Treasure of Khorezmshah" is essentially a work

close to Ibn Sina's "Laws of Medicine". The book consists of 10 parts and contains a number of opinions on medicine and patient psychology. If a person is worried about his current situation in interpersonal relations, in this case it is always possible to identify problems in his character. A person can sometimes solve his personal problem without communicating with other people. In the formation of a person, it is necessary to take into account personal qualities, in particular, the type of nervous system, the characteristics of analyzers, emotional and volitional qualities. During the life of a person, it is necessary to pay special attention to mental education along with physical training in order to prevent diseases in his body. Nerve centers of a person receive information from internal organs through special long fibers and have information about controlling their activity. The views about the unity of the human body and mind have been fully confirmed today due to the achievements of modern medicine, as a result of which the science called psychosomatic medicine was founded. At the end of the 19th century and at the beginning of the 20th century, in many countries, it was determined that the growth of children was accelerated. Information about this was published in the press in 1976. By 1935, the German scientist I. Koch called the acceleration in growth and development acceleration. Acceleration is a Latin word that means "acceleration" 7. In this process, the rapid growth of a person is observed mentally and physically, the body size of older people increases, the length of a person's life is extended, the menstruation ends later, mental functions and other changes in human development are observed. Many scientists of the world have always been interested in acceleration and have created their own hypotheses showing the factors that lead to acceleration. One group of scientists say that the strong influence of ultraviolet rays causes rapid growth of children, while another group of scientists emphasize the effect of magnetic waves on internal secretion glands, representatives of another group attribute this to cosmic rays. The increasing demand of individuals for proteins, fats, carbohydrates, mineral salts and vitamins, the progress of science and technology, the emergence of new forms and methods in the process of education, sports and physical labor genetic factors are also the reasons. These factors are biological and social factors.

Growth and development of a person is a complex process, hidden quantitative changes in it lead to overt qualitative changes and manifestations. As the child develops as a person, he pays attention to the environment and the changes in it with interest, his worldview changes through the game, especially in preschool children, it is observed that vocabulary increases. It is better to start the education of the individual in the family from earlier, continuously, step by step. The lack of life experience in the formation of a person's character, the development of individual characteristics of young children, the guidance and advice of parents and adults are the main means of knowing the truth.

It is necessary not to neglect education, which affects the formation of a person, and to carry it out on a permanent basis. The joint work of parents and employees of educational institutions is especially important in raising children as mature individuals. The role of objective and subjective factors in personal education is great. Objective factors: the material support of the family, the standard of living, the state of the family budget, the experience of using it. The stability of a healthy mental environment, etc., the content of interpersonal relationships in the family, the level of physiological, psychological and cultural education of family members, the balance between their interests and needs, mutual assistance and cooperation in the regulation of family life, Relying on unity principles is one of the subjective factors. In personal education, it is extremely important to properly organize the life of children in the family, to make

them a correct and productive user of time, persistent and strong-willed people. It is necessary to form a person physically and psychologically healthy, spiritually mature, ready for social and family life. The content of personal education consists in providing children with popular areas of moral education, mental-aesthetic work, ecological-economic, legal, political-ideological education, forming high-level activity, skills and qualifications in them.

In order to strengthen the nervous system of a person, good rest is required, sound sleep of a person ensures complete rest of the nerve cells of the brain, which helps the moderate growth of the whole organism, maintaining and restoring its working capacity. Doing morning physical education in the maintenance of personal health teaches the child to be organized and disciplined. Proper nutrition is one of the main factors in the formation of a person and healthy growth. These tasks form the elements of physical culture in a person. Intellectual education in the family plays an important role in the development of a person. The main task of the parents is to study the needs of the child's interest and involve them in activities that help to improve imagination, perception, thinking, memory and attention based on knowledge. Arousing interest and developing it is the main task and duty of parents, and the worldview, scope of needs and interests of parents or other family members, as well as the example shown by them, serve as an important educational factor. Constructive games, organization of sports games, solving crosswords, chainwords and rebus riddles on various topics, which help to expand the scope of thinking in the family environment and interpersonal relationships the organization of conversations regarding the development will give its positive effect in this regard. Personal education is the core of family education. The purpose of personal education organized in the family is the formation of moral and spiritual qualities in children, love for parents and other family members, as well as for others, respect for adults, kindness to children, humility, fairness, hard work, humanitarianism, justice, conscience, is to form honor, pride, discipline, awareness of social duty, etc. A healthy psychological environment in the family, the psychological closeness of the family members, common needs, interests and life approaches, and the ability to support each other in any situation are important for the determination of these qualities in a person. The factors of achieving positive results in personal education are the same requirements and the attention paid to them.

References

1. <https://zamin.uz/uz/jamiyat/82397-sharlik-mutafakkirlar-inson-ruijati-va-salomatlik-aida.html>.
2. Inogomjonova Sh. Fundamentals of valeology. Page 33. – T., 2014.

Bosh muharrir:

Mahmudov Sarvar Yuldashevich

Bosh muharrir o'rinbosari;

Mas'ul kotib:

Suyarova Lutfiya Muxiddinovna

Bosh dizayner – badiiy muharrir:

Mamasoliyev Akbarali Hamzayevich

TAHRIR HAY'ATI:

Xilola UMAROVA, Risboy JO'RAYEV, Xolboy IBRAGIMOV, G'ayrat SHOUMAROV, Ulug'bek INOYATOV, Oynisa MUSURMONOVA, Shukurullo MARDONOV, Saidaxbor BULATOV, Ulfat MAHKAMOV, Barno ABDULLAYEVA, Dilyara SHARIPOVA, Lola MO'MINOVA, Maqsudjon YULDASHEV, Mirodiljon BARATOV, Muhabbat MIRSALIYEVA, Bahodir MA'MUROV, Yashin ISMANDIYAROV, Sharibboy ERGASHEV, Alisher UMAROV, Shaxnoza XALILOVA, Muhayyo UMARALIYEVA

JAMOATCHILIK KENGASHI:

Sobitxon TURG'UNOV, Nargiza RAXMANKULOVA, Kamola RISKULOVA, Islom ZOKIROV

Tahririyat manzili:

Toshkent shahar Shayhontoxur tumani Navoiy ko'chasi, 30-uy.

E-mail: xalq_talimi@xtv.uz Tel: (0 371) 231-16-51, Faks: 231-16-52

t.me/xalqtalimi_jurnali. http://t.me/xalq_talimi_jurnali.

Jurnalga yuborilgan maqolalarga javob qaytarilmaydi, jurnalda e'lon qilingan maqolalardan olingan matnlar "Xalq ta'limi" ilmiy-metodik jurnalidan olindi, deb ko'rsatilishi shart.

Jurnal 2015-yil 20-martdagi 214/2-sonli qarori bilan OAK ilmiy nashrlari ro'yxatiga kiritilgan.

"TAFAKKUR NASHRIYOTI" MCHJ bosmaxonasida chop etildi.

Toshkent shahri, Shayhontoxur tumani, Navoiy ko'chasi, 30-uy

Bosishga ruxsat etildi: __.__.____-y. Qog'oz bichimi 70x100 1/16. Ofset bosma usuli.

Shartli b.t. 12,0. Adadi ____ nusxa. – buyurtma.

Bahosi kelishilgan narxda.

Ushbu songa mas'ul – Isakulov Rustam Mamirovich

Jurnalga taqdim etilgan barcha materiallar <https://rustxt.ru/antiplagiat> sayti hamda https://t.me/check_antiplagiat_bot da monitoring qilinadi.

© "Xalq ta'limi" jurnali, 2024.